

PETRI ABAELARDI THEOLOGIA SCHOLARIUM

SCANNED FROM: Petri Abaelardi opera theologica: Corpus christianorum continuatio mediaevalis tom.XIII (1987), edd. E. M. Buytaert and C.

J. Mews.

PETRI ABELARDI THEOLOGIA SCHOLARIUM

PRAEFATIO

[1] Scholarium nostrorum petitioni prout possumus satisfacientes, aliquam sacrae eruditionis summam quasi diuinae scripturae, introductionem conscripsimus.

[2] Cum enim a nobis plurima de philosophicis studiis et saecularium litterarum scriptis studiose legissent et eis admodum lecta placuissent, uisum illis est ut multo facilius diuinae pagine, intelligentiam siue sacrae fidei rationes nostrum penetraret ingenium quam philosophicae, abyssi puteos, ut aiunt, exhausisset. Addebant etiam nec me aliter philosophiae cursum consummare nec ad eius peruenire metam aut aliquem ex ea me fructum colligere, nisi eius studium in deum, ad quem omnia referri conuenit, terminarem. Ad hoc quippe fidelibus saecularium artium scripta et libros gentilium legere permissum est, ut per eas locutionum et eloquentiae generibus atque argumentationum modis aut naturis rerum praecognitis, quicquid ad intelligentiam iam uel decorem sacrae scripturae, siue ad defendendam siue ad astruendam ueritatem eius pertinet, assequi ualeamus. Quo enim fides nostra, id est christiana, iniquiunt difficilioribus implicita questionibus uidetur et ab humana ratione longius absistere, ualidioribus utique munienda est rationum praesidiis, maxime uero contra impugilationes eorum qui se philosophos profitentur; quorum quanto subtilior uidetur inquisitio, tanto difficilior ad soluendum et ad perturbandam fidei nostrae simplicitatem facilius inuenitur.

[3] Ad has itaque dissoluendas controuersias cum me sufficere arbitrentur, quem quasi ab ipsis cunabulis in philosophiae studiis ac praecipue dialecticae, quae omnium magistra rationum uidetur conuersatum sciant, atque experimento, ut aiunt, didicerint unanimiter postulant ne talentum mihi a domino commissum multiplicare differam; quod cum usuris utique districtus ille et horrendus iudex quando exigit ignoratur.

[4] Addunt etiam nostrae iam aetati ac professioni conuenire, ut sicut mores et habitum ita commutem et studium et humanis diuina praeferam uolumina, qui ad deum, saeculo relicto totum me iam transferre proposui; et qui olim studium ad iucrandam pecuniam institueram, nunc ad lucrandas animas hoc conuertam, ut saltem circa undecimam ad excolendam dominicam uineam prout possum introeam.

[5] Haec et his similia, discipulis nostris frequenter nobis improperantibus, ut si non propter rationem uel propter improbitatem nostrum assequerentur assensum, in hoc tandem consensimus ut pro uiribus nostris, immo diuinae gratiae supplemento, quod postulant aggredi temptaremus, non tam nos ueritatem docere promittentes quam opinionis nostre sensum quem efflagitant, exponentes.

[6] In quo quidem opere si culpis meis exigentibus a catholica -- quod absit -- exorbitauero intelligentia uel locutione, ignoscat ille mihi qui ex intentione opera pensat, parato semper ad satisfactionem de male dictis uel corrigendis uel delendis, cum quis me fidelium uel uirtute rationis uel auctoritate scripturae correxerit. Scio namque quod scriptum est:

Corripiet me iustus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum
et in Prouerbiis:

Via uitae increpatio disciplinae; qui autem odit increpationes, insipiens est
et iterum:

Qui custodit increpationes astutioryiet, et qui increpationes odit morietur
et rursum:

Non amat pestilens eum qui se corripit; si autem corripuerit sapientem, intelliget disciplinam
item:

Viro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus superueniet interitus.

[7] Ad hoc autem et beatissimi Augustini exemplo prouocamur, qui, cum a deo tantam eloquentiam ac sapientiam assecutus esset, plura tamen in scriptis suis erronee posita retractando atque corrigendo professus est dicens:

Neque enim quisquam nisi imprudens ideo quia mea errata reprehendo me reprehendere audebit. Ut uolet quisque accipiat hoc quod facio. Me tamen apostolicam illam sententiam et in hac re oportuit intueri, ubi ait:

Si nos ipsos iudicemus, a domino non iudicemur; illud etiam quod scriptum est:

Ex multiloquio non efugies peccatum.

Item:

Quem uero Christus fidelium suorum non terruit ubi ait: "Omne uerbum otiosum quodcumque dixerit homo, reddet pro illo rationem in die iudicii." Unde et apostolus Iacobus: "Sit, inquit, omnis homo uelox ad audiendum, tardus autem ad loquendum"; et alio loco: "Si quis in uerbo non offendit, hic perfectus est uir." Ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrego cum sim senex, quanto minus cum iuuenis coepi scribere.

[8] Tanti itaque uiri instructus exemplo, si qua forte per errorem proferam, nulla in his per contentionem defendam aut per elationem praesumam, ut si nondum ignorantiae, uitio caream, haeresis tamen crimen non incurram. Non enim ignorantia haeticum facit sed magis superbae contentionis obstinacia, cum quis uidelicet ex nouitate aliqua

nomen sibi comparare desiderans, aliquid inusitatum proferre gloriatur quod aduersus omnes importune defendere nititur, ut uel caeteris superior uel nullis habeatur inferior.

[9] Unde Gennadius Marsiliensis episcopus, De orthodoxa fide aecclesiasticorum dogmatum:

Quolibet quis acquiescat modo non est haereticus nisi in contentione haereticus fiat.

Augustinus in epistola ad Optatum:

Si de anima falsitatis assertio proferatur, et falsitas mendacem et falsitatis importuna defensio haereticum facit.

Rursus idem super Genesim:

Non ob aliud sunt haeretici nisi quod, scripturas canonicas non recte intelligentes, suas falsas opiniones contra earum ueritatem peruiuaciter asserunt.

Qui et in libro De utilitate credendi haereticum diligenter describens:

Hereticus, inquit, est, ut mea fert opinio, qui alicuius temporalis commodi et maxime gloriae causa, falsas ac nouas opiniones uel gignit uel sequitur.

Item idem in XVIII De ciuitate dei:

Qui in aecclesia aliqua praua sapiunt, si correpti contumaciter resistunt et sua pestifera dogmata emendare nolunt sed et defendere persistunt, haeretici fiunt.

Rursus idem De unico baptismo, libro III:

Istum nondum haereticum dico nisi manifestata sibi doctrina catholicis fidei resistere maluerit et illud quod tenebat elegerit.

[10] Sed haec hactenus. Nunc ad propositum accedamus.

CAPITULA LIBRORUM

[1] Primus iste liber Theologiae breuiter comprehendit summa totius praedicti tractatus, in fide scilicet et caritate et sacramentis: quid sit fides, quid spes, quid caritas, quid sacramentum. Quomodo proprie siue improprie fides dicatur. Quae sit fides catholica. Positio sententiae de fide sanctae, trinitatis siue unitatis. Quare solus pater dicatur ingenitus. Quid uelit distinctio trium personarum in una diuinitatis essentia. Quod uocabulo "patris" diuina potentia specialiter designetur. Quare opera trium personarum indiuisa dicantur. Quod nomine "filii" seu "uerbi" diuina sapientia exprimatur.

Quod spiritus sanctus diuinae, caritatis bonitas appelletur.

Testimonia prophetarum de trinitate; testimonia philosophorum.

[2] Secundus liber Theologiae disserit ea quae de trinitate primus liber proposuit, et ad testimoniorum auctoritatem intelligentiae commodat rationem.

[3] Tertius Theologiae liber diligentius supraposita, replicando de potentia et sapientia et bonitate dei in quibus trinitas consistit, perfectius inquirat ac disserit.

THEOLOGIA SCHOLARIUM

LIBER PRIMUS

[1.1] Tria sunt, ut arbitror, in quibus humanae salutis summa consistit, fides uidelicet, caritas et sacramenta.

[1.2] Spem autem in fide tamquam speciem in genere comprehendi existimo.

QUID SIT FIDES

Est quippe fides existimatio rerum non apparentium, hoc est sensibus corporeis non subiacentium.

QUID SPES

Spes uero exspectatio aliquod commodum adipiscendi, quando uidelicet quis credit se aliquod bonum assecuturum esse. "Est itaque fides tam bonarum quam malarum rerum" et tam de praesentibus uel praeteritis quam de futuris, sicut in principio Enchiridion beatus disserit Augustinus. Spes autem de bonis est tantum et de futuris. Exspectatio quippe alicuius incommodi non tam spes dicenda est quam desperatio, hoc est diffidentia a bono.

QUID SIT CARITAS

[1.3] Caritas uero est amor honestus, qui ad eum uidelicet finem dirigitur ad quem oportet, sicut e contrario cupiditas amor inhonestus ac turpis appellatur. Amor uero est bona erga alterum propter ipsum uoluntas, qua uidelicet optamus ut eo modo se habeat quo se habere bonum ei esse credimus, et hoc eius potius quam nostri causa desideramus. Saepe namque contingit ut, aliquem odientes et ab eo quoquo modo nos liberare uolentes, optemus eum ad caelestia iam transferri et superna illa gloria frui, quo melius ei contingere nihil potest. Nec id tamen eius amore gerimus quia pro nobis id potius quam pro ipso agimus, nec tam illius utilitatem quam nostram in hoc intendentes. Cui fortassis in hoc ipso melius quam nobismetipsis optamus, magis adhuc praesentis uitae miseriam quam futurae gloriam nobis cupientes.

[1.4] Quod Tullius quoque, cum amicitiam in II Rhetoricae, definiret, diligenter prouidebat dicens:

Amicitia est uoluntas erga aliquem rerum bonarum ipsius illius causa quem diligit.

Ubi profecto cum adiecit "ipsius illius causa quem diligit", ueram a falsa distinxit amicitiam. Sunt enim qui alios amare dicuntur quacumque intentione bene illis esse desiderent. Qui cum id causa sui potius quam illorum agant, non tam hominem diligunt quam fortunam eius sequuntur, nec tam commoda ipsius quam sua in illo uenerantur; nec tale desiderium tam caritas, id est amor, ut dictum est, honestus, quam cupiditas, id est amor inhonestus ac turpis, est dicendum.

[1.5] Illa quippe amor dei, haec amor saeculi nuncupatur, quia per illum deo copulamur, per istum mundanis occupamur curis et terrenis deseruimus desideriiis; et per illum quidem quae dei sunt curamus, per istum quae nostra sunt prouidemus. Et in illo finis est deus, id est finalis et suprema causa, ad quem nostra dirigitur intentio, quando uidelicet tam ipsum quam proximum diligimus propter ipsum, nec tam nostram quam illius sequimur uoluntatem. In isto autem ipsi nosmetipsos finem constituimus, quibus satis est si desideria nostra compleamus et uoluntati nostrae pareamus. Quales et apostolus praeuidens:

Erunt, inquit, homines seipsos amantes

hoc est in se potius quam in deo sui amoris finem constituentes. Cum enim proximum tamquam nos ipsos amare lubeamur, nequaquam peccamus nos amando sed amoris, ut dictum est, finem in nobis collocando. Et cum nostri quoque sicut et proximi curam in necessariis agere debeamus, nonnulla propter nosmetipsos agere nos oportet ut et nos eorum quae agimus, causa quaedam existamus; sed non, ut dictum est, finis, id est superiol et suprema causa quae deus est. Hoc ipsum quippe quod pro nobis gerimus, si recte agamus, propter deum facimus cui hoc placere credimus, et eius dilectio nostrae causa est ut nos quoque propter ipsum, non eum propter nos diligamus. Alioquin peruerse agentes in nobis potius quam in ipso nostrae dilectionis finem constitueremus.

Tunc uero propter ipsum tam nosmetipsos quam proximum diligimus, cum ideo nos amamus quia hoc ei credimus placere, non quia nobis utile fore licet id constet inutile nobis esse non posse.

[1.6] Nihil igitur amandum est, nihil omnino faciendum nisi propter deum, ut in deo finem omnium constituamus. Unde et ipse alpha et omega dicitur, hoc est principium et finis: principium quidem supremum, a quo omnia; finis, id est finalis et suprema causa, propter quem omnia.

Neque enim comedere, nec dormire, nec uxorem ducere, nec omnino aliquid facere, nisi propter ipsum debemus. Alioquin bestialiter uiueremus, nostris tantum uoluptatibus dediti. Comedere autem propter ipsum debemus hoc uno saltem ut corpori, quod suum est ac nobis commissum, necessaria impendamus quibus in eius obsequio sustentetur.

Similiter et dormiendo ipsum reficere debemus, ut uigilare, cum oportet, in eius obsequio ualeamus. Uxor quoque ab eo qui est incontinens ducenda est, non solum propter filios ipsi generandos, uerum etiam ne eum ex fornicatione offendamus.

[1.7] Qui etiam cum pro nobismetipsis oramus aut aliquid quod nobis apud eum prosit efficimus, ipsa eius caritas ad hoc nos compellit, per quae ad eum, quem super omnia diligimus, peruenire cupimus.

[1.8] Sic et caetera omnia propter ipsum facienda sunt. Alioquin ab ipso frustra remunerationem exspectaremus, si ea quae agimus, propter ipsum non ageremus. Quod diligenter apostolus attendens in I ad Corinthios epistola dicit:

Sive ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite.

QUID SIT SACRAMENTUM

[1.9] Sacramentum uero est uisibile signum inuisibilis gratiae dei, ueluti cum quis baptizatur, ipsa exterior ablutio corporis, quam uidemus, signum est interioris ablutionis animae, cum ita interior homo a peccatis mundatur sicut exterior a corporalibus sordibus.

[1.10] Nunc autem, tribus suprapositis breuiter assignatis atque descriptis, scilicet fide, caritate et sacramento, de singulis diligentius agendum est quantum ad propositam humanae saluationis pertinet summam, et de his praecipue quae maioribus implicita questionibus uidentur.

[1.11] Ac primum de fide, quae naturaliter caeteris prior est tamquam bonorum omnium fundamentum. Quid enim sperari uel speratum amari potest, nisi prius credatur? Credi autem potest, si non speretur uel ametur. Ex fide itaque spes nascitur, cum quod credimus bonum nos adepturos esse per dei misericordiam confidimus. Unde apostolus:

Fides inquit, est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium.

Substantia sperandarum rerum, hoc est fundamentum et origo unde ad speranda aliqua perducimur, credendo uidelicet prius ea esse ut postmodum speremus. Argumentum non apparentium, hoc est probatio quod sint aliqua non apparentia. Quia enim nemo fidem esse dubitat, oportet ex hoc ut aliqua non apparentia esse concedat, cum fides, ut dictum est, proprie non dicatur nisi de his quae nondum apparent. Unde iuxta apostolum cum nunc tria manere dicantur, fides scilicet, spes, caritas, sola caritas numquam excidit, tam in hoc scilicet saeculo quam in futuro perseueratura. Ex quo et merito maior dicitur tam dignitate perseuerantiae quam remunerationis debito, cum ipsa uidelicet sola, ut arbitrator, remuneratione sit digna. Si quis autem de apparentibus quoque fidem haberi dicat, fidem abusiue nominat.

Reperitur tamen fides dici de apparentibus quoque, sicut de non apparentibus.

[1.12] De utroque autem prae manibus exempla habemus. Gregorius, Homelia VI libri secundi in euangelia:

Cum apostolus dicat: Est enim fides sperandarum substantia rerum... etc.

perfecto liquet quia fides illarum rerum argumentum est quae apparere non possunt. Quae enim sunt apparentia, fidem non habent sed agnitionem. Sed aliud uidit, aliud credidit. A mortali quippe homine diuinitas uideri non potuit. Hominem igitur uidit et deum confessus est dicens:

dominus meus et deus meus.

Idem, Dialogorum libro IV, capitulo VIII:

Cum Paulus dicat: Est enim fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium, hoc ueraciter dicitur credi quod non ualet uideri. Nam credi iam non potest quod uideri potest.

Augustinus, super Iohannem:

"Et nunc dico uobis priusquam fiat, ut cum factum fuerit credatis." Quid est hoc, cum magis credere homo habeat antequam fiat id quod credendum est? Haec est enim laus fidei, si quod creditur non uidetur. Nam quid magnum est, si id creditur quod uidetur, secundum illam domini sententiam quando discipulum arguit dicens: "Quia uidisti, credidisti? Beati... etc." Nam ipsa fides ita est definita: Est autem fides sperandarum substantia rerum, quae non uidentur. Quapropter quid sibi uult: ut cum factum fuerit credatis? Nam et ille cui dictum est: Quia uidisti, credidisti, non hoc credidit quod uidit. Cernebat carnem et credebat deum in carne latentem. Sed etsi dicimus credi quae uidentur, sicut dicit unusquisque oculis suis se credidisse, non tamen ipsa est quae in nobis aedificatur fides; sed ex rebus quae uidentur, agitur in nobis ut ea credantur quae non uidentur.

Item:

Credituri non fide noua sed aucta, aut certe cum mortuus esset defecta, cum resurrexisset refecta.

Item sermone trigesimo nono:

Quid promittit credentibus? "Cognoscetis ueritatem". Non quia cognouerunt sed ut cognoscerent, crediderunt. Credimus ut cognoscamus, non cognoscimus ut credamus. Quid est enim fides, nisi credere quod non uides? Fides ergo est quod non uides credere, ueritas quod credidisti uidere. Veritas est, sed adhuc creditur, non uidetur.

Idem in libro De uerbis domini et quibusdam sententiis Pauli apostoli, sermone LXXX:

"Iustus ex fide uiuit" quia credit quod non uidet. "Filius dei sumus et nondum apparuit quid erimus. Quamdiu enim sumus in corpore peregrinamur a deo. Perfidem enim ambulamus, non per speciem."

Cum uenerimus, tenebimus et iam uisio erit, non fides, et iam res erit, non spes. Amabimus uidendo et tenendo. Ergo caritas perfecta erit, sicut ait apostolus: "Fides, spes, caritas, tria haec maior autem horum caritas". Securi illo adiuuante perseuerantes in eo dicamus: "Quis nos separabit a caritate Christi? tribulatio an angustia?"... etc.

Idem, libro II Quaestionum euangeliorum:

"Iustitia dei in eo reuelatur ex fide in fidem". Intelligitur quidem fides "qua creduntur ea quae non uidentur.

Quod abusiue etiam dicatur fides de apparentibus

Sed tamen est fides etiam rerum, quando non uerbis sed rebus ipsis praesentibus creditur quod futurum est, cum iam per speciem manifestam se contemplandam praebet sanctis ipsa dei sapientia. De qua fide rerum lucisque ipsius praesentiae forsitan Paulus dicit:

Iustitia enim dei in eo reuelatur ex fide in fidem.

Dicit enim alio loco:

Nos enim reuelata facie gloriam dei spectantes, in eandem imaginem transformabimur a gloria in gloriam.

Sicut enim dicit hic de gloria in gloriam ita et ibi ex fide in fidem, de gloria scilicet euangelii, quo nunc credentes illuminantur, in gloriam manifestae ueritatis.

[1.13] Apud philosophos quoque de apparentibus etiam fides dici uidetur, quotiens uidelicet res quaelibet ita animo tenetur ut de ipsa non dubitetur, siue per opinionem siue per experimentum quoque sensuum. Unde Boethius, super Topica Ciceronis libro primo:

Argumentum est ratio quae rei dubis facit fidem. Multa enim sunt, inquit, quae faciunt fidem. Sed quia rationes non sunt, nec argumenta esse possunt, ut uisus facit fidem huius quae uidentur.

Sed quia ratio non est uisus, nec argumentum quidem esse potest.

[1.14] His itaque testimoniis patet fidei nomen modo proprie, modo improprie poni, cum uidelicet non solum de occultis, uerum etiam de manifestis fides dicatur.

[1.15] Sunt autem plura etiam ad deum pertinentia quae credi uel non credi nostra nihil interest, quia siue credantur siue non credantur nullum incurrimus periculum; ueluti si credamus deum cras pluuiam facturum uel non, uel huic nequissimo homini misericordiam impensurum uel non. Ei uero qui de fide ad aedificationem loquitur, ea sola tractare ac docere sufficit quae si non credantur, damnationem pariunt. Haec autem sunt quae ad fidem pertinent catholicam.

QUAE SIT FIDES CATHOLICA VEL NON

[1.16] Catholica quippe est fides, id est uniuersalis, quae ita omnibus necessaria est ut nemo discretus absque ea saluari possit.

Unde Athanasius, cum praemisisset:

Haec est fides catholica

statim id aperiens, unde sit scilicet dicta "catholica", et uelut exponens addit:

Quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, saluus esse non poterit.

Sunt et qui uelint fidem dici catholicam ad differentiam fidei haereticorum, non ubique scilicet cum aecclesia dilatatae, sed quasi in aliquo angulo latitantis uel in aliqua terrarum parte conclusae.

[1.17] Fides autem catholica partim circa ipsam diuinitatis naturam, partim circa diuina beneficia et quascumque dei rectissimas dispensationes uel ordinationes consistit, quae nobis diligenter apostolorum uel sanctorum patrum symbolis expressa sunt.

[1.18] Ac primum de his quae ad diuinitatis naturam pertinent consideremus, qualiter uidelicet in una et eadem penitus diuinitatis substantia tres personae credantur, pater uidelicet ac filius et spiritus sanctus; et quid rationis uel utilitatis haec in uno deo habeat personarum distinctio. Primo itaque hanc fidei summam ponamus, de unitate scilicet ac trinitate diuina; deinde positam, prout dommus dederit, disseramus.

POSITIO FIDEI DE TRINITATE

[1.19] Tenet igitur christians fidei religio unum solummodo deum esse ac nullo modo plures esse deos -- unum omnium dominum unum creatorem, unum principium, unum lumen; unum bonum unum inmensum, unum omnipotentem, unum aeternum; unam substantiam siue essentiam incommutabilem penitus ac simplicem, cui nec partes aliquae nec aliquid quod ipsa non fuerit possit inesse -- ac per omnia solam praedicat et credit unitatem excepto quod ad personarum pertinet multitudinem. Huic itaque tam simplici seu indiuidus ac merae substantiae tres inesse personas, sibi per omnia coaequales ac coaeternas, non numero rerum sed pluralitate proprietatum diuersas ueraciter confitetur: deum uidelicet patrem, ut dictum est, ac deum filium eius, atque deum spiritum sanctum ab utrisque procedentem.

[1.20] Non est autem una persona altera, licet sit hoc ipsum quod altera. Neque enim qui pater est filius est aut spiritus sanctus, nec qui filius est spiritus sanctus est; sed tamen quod pater est, filius est et spiritus sanctus, et econuerso. Idem quippe deus tam pater est quam filius seu spiritus sanctus. Unum quippe prorsus in natura, unum tam numero quam substantia sunt; sed iuxta eorum proprietates ita personaliter ab inuicem distinguuntur ut alius sit iste quam ille, non aliud, hoc est personaliter non substantialiter diuersus, cum hic uidelicet non sit ille, licet hic sit penitus hoc quod ille, id est eadem sit penitus substantia quae et ille, non persona. Unde Sedulius:

Non quia qui summus pater est, et filius hic est, sed quia quod summus pater est, et filius hoc est.

QUARE SOLUS PATER DICATUR INGENITUS

[1.21] Proprium autem dei patris est ingenitum esse, hoc est a seipso, non ab alio existere, sicut filii proprium est a solo patre genitum esse, non creatum uel factum, et spiritus sancti ab utrisque procedere, nec creatum aut factum esse. Quod enim aeternaliter subsistit atque initio caret, nec creatum nec factum dici conuenit.

[1.22] Solum itaque patrem ingenitum dicimus, hoc est a seipso, non ab alio esse. Unde Augustinus, aduersus Felicianum arrianum:

Patrem ingenitum dico quia non processit ex altero.

Unde Isidorus, Etymologiarum libro VI:

Pater, inquit, solus non est de alio; ideo solus appellatur ingenitus.

Aliud itaque est patrem ingenitum dicere, aliud dicere non genitum, sicut aliud est dicere aliquid iniustum, aliud dicere non iustum: quippe quod iniustum est, necesse est esse non iustum, sed non e conuerso; lapis quippe est non iustus, nec tamen iniustus. Sic et cum deus pater sit ingenitus, constat profecto eum esse non genitum, id est non esse filium. Spiritus uero sanctus ipse quoque est non genitus, cum ipse etiam non sit genitus, hoc est non sit filius; nec tamen ideo est ingenitus, cum ipse ab alio sit, tam a patre scilicet quam a filio procedens. Solus itaque pater ingenitus dicitur, sicut solus filius genitus; spiritus uero sanctus nec genitus est nec ingenitus sed, ut dictum est, non genitus.

[1.23] Unde Augustinus, ad Orosium, capitulo II:

Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum fides certa declarat, quia si dixerimus 'ingenitum', duos patres affirmare uidebimur, sin autem 'genitum', duos filios credere culpamur; sed quod certa fides tenet, nec ingenitus est nec genitus sed ab utrisque procedens, id est a patre et filio.

Et Gennadius, De orthodoxa fide aecclesiasticorum dogmatum, capitulo I, his asserit uerbis:

Pater ergo principium deitatis a quo filius natus, a quo spiritus sanctus noa natus quia non est filius, nec ingenitus quia non est pater.

Hinc et beatus papa Gregorius in Symbolo epistolis suis praescripto meminit dicens:

Credimus spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum, sed coaeternum de patre et filio procedentem.

[1.24] Cum autem unaquaeque harum personarum sit deus aut dominus siue creator, nec una persona sit altera, non tamen ideo plures dii uel domini sunt seu creatores, sicut plures sunt personae. Quippe cum dicimus deos aut dominos seu creatores rerum quendam numerum ostendimus, quarum unaquaeque deus sit aut dominus seu creator, cum in diuinitate nulla rerum possit esse multitudo. Unde et indiuiduam dicimus trinitatem. Cum uero multas in deo profiteamur personas, proprietatum non rerum multitudinem, ut supra meminimus, demonstramus.

[1.25] Quaedam itaque de singulis tantum dicuntur personis, ut "ingenitus" de solo patre, "genitus" siue "incarnatus" de solo filio, "procedens ab utroque" de solo spiritu sancto; quaedam coniunctim tantum et non singillatim, ut "trinitas" de tribus simul personis; quaedam tam coniunctim quam diuisim de eis aequae dicuntur, ut deus, dominus, creator, omnipotens, sapientia, uirtus iustitia et caetera.

Solum uero hoc nomen quod est "persona", pluraliter proferimus, cum uidelicet plures profiteamur personas non deos aut dominos, nec ullam in caeteris pluralitatem recipiamus.

[1.26] Unde Augustinus, De trinitate, libro VII, capitulo VII:

Pater ad se dicitur persona, non ad filium uel ad spiritum sanctum.

Item:

Hoc solum nomen est quod cum dicatur de singulis ad se pluraliter, non singulariter accipitur in summa. Dicimus namque: pater est persona et filius persona et spiritus sanctus persona.

Pater tamen et filius et spiritus sanctus non sunt una persona sed tres.

Quarum quidem trium personarum sicut eadem prorsus est substantia, ita indifferens est gloria indiuisa operatio ac uoluntas.

[1.27] Nunc autem fidei summa circa unitatem ac trinitatem diuinam a nobis proposita, superest ut aduersus inquisitiones dubitantium congruis eam similitudinum exemplis defendamus atque astruamus. Quid enim ad doctrinam loqui proficit, si quod docere uolumus exponi non potest, ut intelligatur? Quod diligenter attendens beatus Augustinus

-- cum difficillimum illum de trinitate locum exponere uellet, quod uidelicet Iohannes euangelista exorsus est dicens:

"In principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum" -- hoc, inquit, animalis homo non percipit. Quid ergo fratres? Silebimus hinc? Quare ergo scribitur, si siletur? aut quare auditur, si non exponitur? Sed ut quid exponitur, si non intelligitur? Itaque quoniam rursus esse non dubito in numero uestro quosdam, a quibus possit non solum expositum capi sed et antequam exponatur intelligi, non fraudabo eos qui possunt capere, dum timeo superfluum esse auribus eorum qui non possunt capere.

QUID VELIT DISTINCTIO TRIUM PERSONARUM IN DIVINITATE

[1.28] Primum itaque nobis disserendum occurrit quid sibi uelit in una diuinitatis natura personarum ista distinctio, ut eadem scilicet pater, eadem filius, eadem spiritus sanctus sit appellata. Deinde qualiter una penitus et indiuidua permanente substantia trinitas personarum queat assignari, et quod de unitate ac trinitate diuina ante proposuimus contra uehementes philosophicas impugnationes defendi.

[1.29] Videtur autem nobis suprapositis trium personarum nominibus summi boni perfectio diligenter esse descripta, ut cum uidelicet praedicatur deus esse pater et filius et spiritus sanctus, eum summum bonum atque in omnibus perfectum hac distinctione trinitatis intelligamus.

QUID SPECIALITER IN DEO PER NOMEN PATRIS DESIGNETUR

[1.30] Patris quippe nomine diuinae maiestatis potentia designatur, qua uidelicet quicquid uelit efficere potest. Unde Augustinus in Enchiridion:

Neque enim ueraciter uocatur omnipotens nisi quoniam quicquid uult potest, nec uoluntate cuiuspiam creaturae uoluntatis omnipotentis impeditur effectus.

Idem in libro De spiritu et littera:

Non potest facere iniusta, quia ipse est summa iustitia et bonitas. Omnipotens uero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quicquid uult.

QUID PER NOMEN FILII SEU VERBI

[1.31] Sicut autem dei patris uocabulo diuinae maiestatis potentiae specialiter exprimitur, ita filii seu uerbi appellatione sapientia dei significatur, qua scilicet cuncta discernere ualet, ut in nullo penitus decipi queat.

QUID PER NOMEN SPIRITUS SANCTI

[1.32] At uero spiritus sancti uocabulo ipsa eius caritas seu benignitas exprimitur, qua uidelicet optime cuncta uult fieri seu disponi et eo modo singula prouenire quo melius possunt, malis quoque bene utens et optime singula disponens et ad optimum finem quoque perducens. Non est autem perfectus in omnibus qui in aliquo impotens inuenitur, nec perfecte sapiens est qui in aliquo decipi potest, nec penitus benignus qui omnia optime fieri ac disponi non uelit. Ubi uero haec tria conueniunt, ut tam uidelicet potentia quam sapientia quam bona uoluntate sit perfectus, nihil boni est quod eius plenitudini desit.

[1.33] Tale est ergo deum patrem ac filium et spiritum sanctum nos profiteri ac si ipsum, ut dictum est, summum bonum esse praedicemus, cui tamquam bonorum omnium plenitudini nihil desit et cuius participatione bona esse caetera constet.

[1.34] Nec solum haec trinitatis distinctio ad summi boni perfectionem, ut dictum est, describendam conuenit, uerum etiam ad persuadendam hominibus diuini cultus religionem plurimum proficit, ut ob hoc praecipue ipsa dei sapientia incarnata in praedicatione sua eam rectissime decreuisset assumere. Duo quippe sunt quae nos omnino deo subiectos efficiunt, timor uidelicet atque amor. Potentia quidem et sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum quem iudicem esse scimus, et cuncta quae uoluerit punire posse et nihil eum latere cognoscimus.

Benignitas autem ad amorem specialiter pertinet ut quem benignissimum habemus, potissimum diligamus. Ex qua etiam certum est eum impietatem ulcisci uelle, quia quo plus ei placet aequitas, magis ipsi displicet iniquitas, sicut scriptum est:

Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem.

[1.35] Nec solum ad timorem uel ad amorem dei hominibus incutiendum haec trinitatis distinctio necessaria est, uerum etiam ad uniuersorum operum eius commendationem plurimum ualet ut quaecumque agit egregie fieri credantur, utpote qui omnia quae uelit, perficere possit, et in omnibus modum conseruare sciat, et optime cuncta fieri seu procedere uelit. Unde et cum ad aliquid per nos operandum diuinam imploramus gratiam, recte commemorationem trinitatis facimus dicentes:

"In nomine sanctae et indiuiduae trinitatis" uel "In nomine patris et filii et spiritus sancti", ut uidelicet diuinam potentiam et sapientiam seu benignitatem commemorando, quaecumque deus efficiat egregie fieri demonstramus.

[1.36] Unde et Moyses, cum de uniuersa mundi ageret creatione, in ipso statim Genesis exordio deum patrem et filium et spiritum sanctum commemorat, ut quaecumque a deo fieri narrat egregie facta credantur.

Cum enim ait:

In principio creauit deus caelum et tetram
et postmodum adiecit:

Spiritus domini ferebatur super aquas

diuinam trinitatem diligenter expressit, in deo quidem creatore patrem insinuans, hoc est diuinam commemorans potentiam, per quam creari de nihilo cuncta potuerint. Quam etiam non incongrue hoc nomen "deus" iuxta propriam interpretationem inolit, quod hoc uidelicet quasi theos, id est "timor" interpletetur, cum potestati reuerentia timoris maxime exhibeatur.

[1.37] Nomine uero principii filium designat, id est diuinam rationem seu sapientiam, in qua per prouidentiam cuncta prius consistere quodammodo habuerunt atque ibidem incipere quam in effectum operis ducerentur. Unde et euangelista de uerbo patris disserens:

Quod factum est, inquit, in ipso uita erat.

Sic et Macrobius, Platonem insecutus, mentem dei, quam graeci noy appellant, originales rerum species, quae ideae; dictae sunt, continere meminit, "antequam" etiam, inquit Priscianus, "in corpora prodirent", hoc est in effectus operum prouenirent.

[1.38] Spiritus uero domini aperte spiritum sanctum insinuat, id est diuinae gratiae bonitatem, iuxta hanc quidem diligentem prophetae considerationem cum ad excellentem hominis creationem uentum esset, prouide hoc opus caeteris anteponens et quasi prae caeteris commendans, distinctionem patenter trinitatis fecerit, ubi uidelicet a domino potius dictum est: Faciamus hominem quam "faciam", ad imaginem, inquit, et similitudinem nostram: uirum quidem ad imaginem, mulierem uero ad similitudinem. Vir quippe, iuxta apostolum, imago est dei, non mulier; sed sicut uir imago est dei, ita et mulier imago dicitur uiri.

Imago quippe expressa alicuius similitudo uocatur; similitudo autem dici potest, etsi non multum id cuius similitudo est exprimat.

[1.39] Vir itaque ad imaginem trinitatis factus est, quia quo perfectior conditus est quam mulier, descriptae summi boni perfectioni similior existit. Qui et per potestatem tam mulieri quam caeteris mundanis prelati est creaturis, et per sapientiam dignior et per amorem ad ea quibus praefectus est, pronior existit. Unde et cum a serpente non esse seductum, cum seduceretur mulier, testatur apostolus. Qui tamen amore mulieris gustatum ei fructum porrigentis, cum eam contristare nollet in transgressionem prorupit, amplius de misericordia dei quam oporteret praesumens: quem ad ignoscendum facilem estimabat pro tam leui, quae ei uidebatur, offensa, si quoquo modo commissam sibi a domino non scandalizaret mulierem, praesertim cum hoc pie magis quam malitiose fieri uideretur. A quo etiam amplius amari deum quam a muliere quis non consentiat? Quomodo enim illa tunc deum uere dilexerit, quem sibi in dolo fuisse locutum crediderit, cum serpentis acqieuerit consilio?

QUARE NOMEN PATRIS DIVINA POTENTIA SPECIALITER DESIGNETUR

[1.40] Quod autem nomine patris diuina potentia, nomine uero filii seu uerbi diuina sapientia uel nomine spiritus sancti ipsa dei benignitas seu caritas specialiter exprimat, nec nos auctoritas nec ratio subterfugit.

[1.41] Potentiam quidem nomine patris specialiter exprimi ex multis colligitur testimoniis. Unde et Maximus episcopus in Expositione symboli quod dicitur apostolorum, quae legitur in quinta quadagesimae dominica, his uerbis insinuat:

Credis, inquit, in deum patrem omnipotentem? In deo natura innascibilis, in patre unigeniti ueritas, in omni potente plenitudo uirtutis ostenditur. Est namque per ingenitam deitatem omnipotens et per omnipotentiam pater.

[1.42] Innascibilem hoc loco increatum dicit; ingenitam deitatem patris appellat, hoc est eum solum ex tribus personis ingenitum esse profitetur, cum uidelicet, ut iam quoque supra meminimus, solus ipse non sit ab alio, caeterae uero personae ab ipso sunt. Quod uero dicitur ipse pater "per ingenitam deitatem omnipotens" esse, hoc est per hoc quod cum sit deus, insuper ut dictum est, ipse solus sit ingenitus; et rursus "per omnipotentiam pater" aperte innuitur quod sicut ingenitum esse proprium est dei patris, ita et ad proprietatem eius specialiter diuinam potentiam pertinere, licet unaquaque aliarum personarum, cum sit eiusdem cum patre substantiae, eiusdem sit penitus potentiae.

[1.43] Iuxta proprietates quippe trium personarum, quaedam specialiter ac tamquam proprie de aliqua earum dici uel accipi solent, quae tamen iuxta earum naturae unionem, singulis inesse non ambigimus, ut sapientia filio, caritas spiritui sancto specialiter tribuitur, cum tamen tam pater quam spiritus sanctus seu etiam tota trinitas sapientia sit, et similiter tam pater ipse quam filius caritas dici possit. Sic etiam iuxta personarum proprietates quaedam opera specialiter alicui personae tribuuntur, quamuis indiuisa totius trinitatis opera praedicentur et quicquid ab una earum fit, a singulis fieri constet. Soli quippe filio carnis susceptio assignatur; et ex aqua et spiritu sancto tantum, non etiam ex aqua et patre uel filio, regenerari dicimur, cum tamen in istis totius operatio trinitatis affuerit.

[1.44] Sic et iuxta ipsius patris proprietatem specialiter ei et maxime quae ad potentiam pertinent assignari solent, cum ex ipsius, ut dictum est, nomine diuina specialiter potentia designetur; et eo ipso quod solus ipse ingenitus dicitur, hoc est a seipso, non ab alio existens, quaedam ei secundum subsistentis modum propria maneat potentia, ut cum uidelicet ipse pater omnia facere possit quae filius aut spiritus sanctus, hoc insuper habeat ut a seipso solus ipse queat existere nec necesse habeat ab alio esse. Non minus tamen aut filium aut spiritum sanctum omnipotentem praedicamus quam patrem. Ut enim beatus meminit Augustinus, non propter aliud dicitur omnipotens deus nisi quia quicquid uult potest efficere, ut non scilicet in aliquo efficiendo, ullum eius uoluntati impedimentum obsistat.

QUARE OPERA TRIUM PERSONARUM INDIVISA DICANTUR

[1.45] Ideo etiam trium personarum indiuisa opera, id est communia, dicuntur quod quicquid potentia geritur, idem sapientia moderatur et benignitate conditur.

[1.46] Unde et merito in his quae deum facere exoramus, commemorationem facimus trinitatis dicentes:

"In nomine sanctae et indiuiduae trinitatis" uel "In nomine patris et filii et spiritus sancti", ut sicut trium personarum indiuisa est operatio, ita et eorum inseparabilis sit inuocatio, atque hoc modo tum fides ipsa postulati beneficii astruatur, tum ipsa operis diuini efficacia commendetur. Facile enim creditur facturum esse bonum quod rogatur, qui et id facere sicut uoluerit potest et benignissimus esse cognoscitur. Nomine uero patris, ut dictum est, omnipotentia dei, nomine spiritus summa eius benignitas commemoratur; cum autem et sapientiae diuinae commemoratio additur, quae scilicet nomine filii exprimitur, per quam in omnibus quae efficit modum tenere nouerit egregius effectus ostenditur qui ab eo proueniat qui omnia quae uelit queat facere, et in omnibus faciendis modum sciat seruare et optime cuncta uelit fieri.

[1.47] At uero cum unaquaeque trium personarum inde omnipotens dicatur quod quicquid quaecumque earum uelit efficere, possit complere, non tamen necesse est eodem modo penitus se habere unam quo alteram, cum in suis proprietatibus diuersae sint. Solus quippe pater potest esse pater siue ingenitus, et solus filius genitus sicut et solus spiritus procedens. Quicquid itaque una persona facere potest, et alia potest, et ideo unaquaeque omnipotens dicitur, sed non quicquid una esse potest uel cuiusmodi esse potest, necesse est alteram esse.

[1.48] Hoc autem teste Ieronimo plus habere pater a filio inuenitur quod solus a se ipso est, filius uero a se non est sed a patre tanquam genitus. Sic quippe ait Niceni concilii symbolum exponendo:

Absit ergo in filio dei aliquid plus minusue aut in loco aut in tempore aut in potentia aut in scientia aut in aequalitate aut in subiectione, cum dicitur hoc ut deitati eius, non carni ascribatur. Si enim plus minusue aliquid inuenitur, excepto hoc quod genuit pater filium et excepto hoc quod filius non ex semetipso natus est sed de patre natus est proprie, aut inuidens aut impotens pater, insuper etiam temporalis agnoscitur.

[1.49] Ex his quidem uerbis Ieronimi, cum profitetur nihil plus in patre quam in filio uel minus in filio quam in patre reperiri, excepto quod filius a seipso non est sicut est pater, profecto uidetur iuxta naturam uel modum existentiae, non operationis, hanc quasi propriam patri ascribere potentiam quod solus ipse per se subsistere queat uel a seipso existere habeat, hoc est non ab alio; caeteras uero duas in trinitate personas ab ipso necesse sit esse nec per se habeant subsistere. Cui et illud beati consonat Ambrosii, quod in epistola Pauli ad Ephesios ubi scriptum est:

Unus deus et pater omnium qui super omnes est... etc.

loquitur dicens:

Patrem deum, quia nulli debet quod est, super omnia esse dixit...

etc.

[1.50] Si itaque potentiam tam ad naturam subsistendi quam ad efficaciam operationis referamus, inueniemus ad proprietatem personae patris proprie uel specialiter omnipotentiam attinere, qui non solum cum caeteris duabus personis aequae omnia efficere potest, uerum etiam ipse solus a se, non ab alio, existere habet, et sicut ex se habet existere, ita etiam ex se habet posse; caeterae uero personae sicut ab ipso habent esse, ita et ab ipso habent posse quod uolunt efficere.

Unde et per semetipsum filius dicit:

Non possum ego a meipso facere quicquam

et alibi:

Et a meipso facio nihil

uel:

A meipso non loquor.

[1.51] Cum itaque de patre Maximus dixerit quod per ingenitam deitatem sit omnipotens, id est per hoc quod cum sit deus, sit etiam ingenitus, illam quoque propriam patris potentiam, qua solus ipse a se, non ab alio, subsistit, unde solus ipse ingenitus dicitur, in omnipotentia comprehendit; et sic eum omnipotentem intellexit ut quicquid ad potentiam attinet, non solum quantum ad operationis effectum, uerum etiam quantum ad subsistendi modum, ei tamquam proprium tribuerit, ut tale sit, scilicet quod dixerit "per ingenitam deitatem omnipotens" ac si aperte diceret, per hoc quod deus est et ingenitus, eum utroque modo, ut diximus, proprie omnipotentem esse. Sic et cum statim subiunxerit "et per omnipotentiam pater", tale est ac si hanc quam intellexerit omnipotentiam, ipsum habere proprie fateamur. Fortasse autem et in hoc diligentius accipi potest "per omnipotentiam pater", ac si dicamus eum "per omnipotentiam", quae, ut dictum est, ei specialiter tribuitur, de ipso sapientiam suam tamquam filium generare, cum ipsa uidelicet diuina sapientia aliquid sit de diuina omnipotentia, cum sit ipsa quoque aliqua potentia Sapientiam namque dicimus potentiam discernendi siue a deceptione uel fallacia prouidendi, ne in aliquo decipi possit uel aliquid eum latere queat.

[1.52] Est itaque diuina sapientia quaedam potentia diuina, per quam uidelicet deus cuncta perfecte discernere atque cognoscere habet, ne in aliquo errare per inscientiam possit, secundum quod scilicet uerbum ipsum dei de ipsa patris substantia esse dicitur; quod est filium ex patre genitum esse, sicut postmodum ipso annuente plenius disseremus, cum ad huius scilicet generationis modum exponendum uentum fuerit.

[1.53] Nunc uero praesentis est operis auctoritates inducere quibus uocabulo patris diuinam maxime potentiam exprimi astruamus. Quod si etiam tam euangelica quam apostolica discutiamus dicta, intelligemus, iuxta ipsius locutionis proprietatem, ea quae ad potentiam pertinent patri specialiter ascribi, ut hinc quoque aperte colligi possit uocabulo "patris" ipsam specialiter omnipotentiam designari. Ait quippe filius:

Quae pater posuit in sua potestate

non quae ipse filius uel spiritus sanctus, licet eadem sit trium personarum potestas, et alibi:

Sicut, inquit, disposuit mihi pater.

[1.54] Qui etiam, filius uidelicet, quotiens humanitas eius opem unitae sibi diuinitatis implorat aut quascumque ei preces fundit, solo patris utitur uocabulo, ipsam scilicet commemorando potentiam qua potens est efficere quod rogatur, ueluti cum dicit:

Pater sancte, serua eos

Pater, in manus tuas commendo spiritum meum

et similia quae ad orationem pertinent. Quod et adhuc maxime mos aecclesiasticus obseruat in illis specialibus orationibus quae in celebrationibus missarum ad altare fiunt, quae scilicet orationes ad solum patrem locutionem dirigentes intenduntur.

[1.55] Sed et cum ait apostolus Christum surrexisse a mortuis per gloriam dei patris, id est per uirtutem diuinae potentiae, uel patrem eum a mortuis suscitasse et uiuificaturum esse corpora nostra, uel ab eo filium aut spiritum sanctum missum esse uel ei filium obedisse, quasi proprie uel specialiter patri tribuit quae ad potentiam pertinere uidentur, ut ex his quoque innuatur maxime ad personam patris, iuxta eius, ut dictum est, proprietatem ea quae potentiae sunt ascribenda esse, sicut filio ea quae ad animi rationem uel sapientiam pertinent, sicut est iudicare quod discretionis est. Unde scriptum est:

Pater omne iudicium dedit filio

quia potentia sapientiae, cedit in discussione iudicii, ubi aequitas magis examinanda est quam uis potentiae exercenda. Quod autem supponitur quia filius hominis est, ex quo diuinum maxime pendeat iudicium declarat, secundum quod ipse filius protestatus est:

Si non uenissem et locutus eis non fuisset, peccatum non haberent: nunc autem nullam excusationem habent de peccato

ac si dicatur ex hoc maximam impios condemnationem iuste incurrere, quia tanto diuino beneficio ingrati inexcusabiles exstiterunt, missum etiam a patre filium respuentes.

[1.56] Ad hoc etiam illa inscripto psalmi noni pertinet quae ait:

Pro occultis filii

scilicet iudiciis, de quibus in eodem psalmo subiunctum est:

Cognoscetur dominus iudicia faciens

et alibi:

Iudicia tua abyssus multa

quia uidelicet, sicut dictum est sapientiae est iudicare, id est quid ex iustitia cuique debeatur cognoscere.

[1.57] Christum autem dei sapientiam et dei uirtutem apostolus nominat: sapientiam quidem per quam omnia ad integrum nouit, uirtutem uero per quam omnium bonorum efficaciam complet, secundum quod scriptum est:

Omnia per ipsum facta sunt

et alibi:

Omnia in sapientia fecisti.

Unde et dextera siue manus patris appellatus est, per quam pater omnia operatus est. Qui etiam bene mens patris seu ratio siue "angelus consilii" dictus est, quia omnia in hac sapientia rationabiliter pater disponit, siue creando mundum siue eundem reparando post lapsum; et in hoc pater uerum consilium nostrae ignorantiae dedit, cum eo incarnato nos uisitauerit.

[1.58] Sed et quando hominibus ad aliquid docendum deus apparere legitur, filio id magis quam alteri personae tribuitur, eo quod docere ad sapientiam recte pertineat. Siue ergo ad aliquid docendum antiquis temporibus in angelo uel in aliqua specie corporali deus apparuerit siue tempore gratiae per hominem assumptum se mundo uisibilem exhibuerit, filio id proprie aut specialiter propter suprapositam causam ascribitur. Per ipsum enim deus nos erudiens tamquam uerbo suo nos instruit, quotiens de plenitudine ipsius sapientiae suae nobis aliquid impertit, sicut scriptum est:

Et de plenitudine eius omnes accepimus.

QUARE VERBUM DICATUR LOGOS

[1.59] Logos itaque filius dei cum dicitur, id est uerbum, secundum illam significationem sumitur secundum quam "logos" apud graecos ipsum etiam mentis conceptum seu rationem mentis significat, non uocis prolationem. Unde Boethius, in Categoriis Aristotelis, libro II:

Quoniam graeca oratione logos dicitur etiam animi cogitatio et intra se ratiocinatio, logos quoque et oratio, ne quis Aristotelem cum diceret logon, id est orationem, quantitatem esse, de eo putaret dicere quem quisque logon in cogitatione disponderet...

addidit:

...quae fit cum uoce.

[1.60] Hinc et beatus meminit Augustinus, libro Questionum LXXXIII, capitulo XLIII:

"In principio, inquit, erat uerbum": quod graece 'logos' dicitur, latine autem et rationem et uerbum significat sed hoc loco melius 'uerbum' interpretatur ut significetur non solum ad patrem respectus, sed ad illa etiam quae per uerbum facta sunt. Ratio autem, etsi nihil per illam fiat recte ratio dicitur.

Idem, in libro Contra quinque haereses:

"In principio erat uerbum". Melius graeci 'logos' dicunt. Logos quippe uerbum significat et rationem.

[1.61] De quo quidem uerbo dei, scilicet intelligibili, quod, ut dictum est, eius sapientia intelligitur beatus papa Gregorius in Homelia euangeliorum VII ita loquitur distinguens scilicet ipsum intelligibile uerbum a uerbo audibili quod est uox:

Scitis, inquit, quia unigenitus uerbum patris uocatur, Iohanne attestante qui ait: "In principio erat uerbum". Ex ipsa nostra locutione cognoscitis quia prius uox sonat ut uerbum postmodum possit audiri. Iohannes ergo uocem se esse asserit quia uerbum praecedit.

Idem in Homelia XXIII, de Iohanne Baptista:

"Ego uox clamantis in deserto": ideo, inquit, uox a propheta uocatus est quia uerbum praeibat

quod est dicere: sicut uerbum audibile in auditore praecedit intelligibile quia uidelicet prius uox sonat ut postmodum ex ea intellectus concipiatur, ita Iohannis praedicatio anteibat aduentum domini nuntiando.

[1.62] Verbum itaque dicit conceptum mentis et quandam intelligentiae locutionem quae in mente formatur. Ad cuius similitudinem unigenitus dei uerbum dicitur et quasi quaedam eius intellectualis ac perpetua locutio, in cuius prouidentia omnium ab aeterno praefixa consistit ordinatio atque operatio. Unde et Moyses cum in diuersis rerum creationibus faciendis praemittat:

Dixit deus

et ad dictum statim effectum adiungat dicens:

Et factum est ita

cuncta deum condidisse in uerbo, hoc est in sapientia sua, ostendit, id est omnia rationabiliter. De quo etiam psalmista ait:

Dixit et facta sunt

id est ratione cuncta condidit siue ordinauit. Qui etiam hoc uerbum alibi apertius demonstrans non esse uerbum audibile et transitorium sed intelligibile ac permanens, ait:

Qui fecit caelos in intellectu

hoc est ad modum illum quo eos primum ordinauerat in uerbo mentis, id est in conceptu suae perpetuae omnia prouidentis intelligentiae.

[1.63] Hanc autem intellectualem dei locutionem, id est aeternam suae sapientiae ordinationem, Augustinus, De ciuitate dei, libro XVI, capitulo VI describens: "Dei", inquit, ante factum suum locutio ipsius sui facti est incommutabilis ratio, quae non habet sonum strepentem atque transeuntem sed uim sempiternae "manentem et temporaliter operantem".

QUARE BONITAS DEI DICATUR SPIRITUS SANCTUS*

[1.64] Quemadmodum uero quae ad potentiam pertinent patri, quae ad sapientiam filio specialiter tribuuntur, ita quae ad operationem diuinae gratiae attinent ac diuinae caritatis bonitatem spiritui sancto ascribuntur, sicut est remissio peccatorum et quorumcumque donorum distributio, ex sola bonitate eius, non ex meritis nostris proueniens: qualis est regeneratio in baptismo ad dimittenda peccata; confirmatio per impositionem mantis episcopi ad dandam armaturam uirtutum, quibus scilicet uirtutibus, post remissionem peccatorum perceptam, resistere ualeamus inimico tunc uehementius insurgenti; sic et caetera sacramenta, quae in aecclesia conficiuntur ex bonitate dei, spiritui tribuenda sunt, ut ex hoc patenter innuatur ipsum diuinae, benignitatis affectum atque diuinae gratiae dulcedinem, spiritus sancti uocabulo exprimi.

[1.65] Spiritu quippe oris nostri. id est anhelitu, maxime affectus animi patefiunt, cum uidelicet aut prae amore suspiramus aut prae laboris uel doloris angilstia gemimus. Unde hoc loco spiritus sanctus pro affectu bono ponitur, iuxta illud Sapientiae:

Benignus est spiritus sapientiae... etc.

atque illud psalmistae:

Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam... etc.

Unde et apostolus:

Deus caritas est, quia teste Gregorio "Spiritus ipse amor est".

[1.66] De quo etiam Augustinus in I super Genesim, eo loco quo scriptum est: "Spiritus domini ferebatur super aquas", ita meminit:

Egenus atque indigens amor ita diligit ut rebus quas diligit subiciatur. Propterea cum commemoraretur spiritus dei in quo sancta eius beneuolentia dilectioque intelligitur, superferri dictus est, ne faciendae opera sua per indigentig necessitatem potius quam per abundantiam beneficentis deus amare putaretur.

Idem, in XV De trinitate:

Denique si in nobis dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum dei quam spiritus sanctus, quid consequentius quam ut ipse sit caritas quae dicitur deus et ex deo? Quod si caritas, qua pater diligit filium et patrem

diligit filius, ineffabiliter communionem amborum demonstrat quid conuenientius quam ut ille proprie dicatur caritas qui spiritus est communis amborum?

Idem, supra, libro V:

Spiritus sanctus secundum id quod scriptum est quia deus spiritus est, potest quidem uniuersaliter dici, quia et pater spiritus, et filius spiritus, et pater sanctus et filius sanctus.

Et post pauca:

Spiritus sanctus quaedam patris filiique communio est, et ideo fortasse sic appellatur quia patri et filio potest eadem appellatio conuenire. Ut ergo ex nomine quod utrisque conuenit utriusque communio significetur, uocatur donum amborum spiritus sanctus.

Idem in XV:

Multis exemplis doceri potest multarum rerum uocabula et uniuersaliter poni et proprie quibusdam rebus adhiberi. Hoc ideo dixi ne quisquam propterea nos inconuenienter existimet caritatem appellare spiritum sanctum, quia et deus pater et deus filius, potest caritas nuncupari.

[1.67] Clarum itaque ex suprapositis arbitror esse testimoniis diuinam, ut diximus, potentiam uocabulo patris exprimi, diuinam sapientiam filium intelligi ac diuinae gratiae bonitatem spiritum sanctum appellari. Tale est itaque dicere deum patrem ac si dicamus diuinam potentiam, ex qua diuina genita est sapientia. Tale est et dicere deum filium quasi diceremus diuinam sapientiam ex diuina genitam potentia. Spiritum uero sanctum cum dicimus, tale est ac si commemoremus diuinae bonitatis caritatem ex patre et filio pariter procedentem. Modum uero huius generationis seu processiois, prout dominus dederit, in sequentibus exponemus.

[1.68] Nunc autem ad nostrae fidei assertionem aduersum uniuersos christianae simplicitatis derisores, tam iudeos scilicet quam gentiles, ex scripturis eorum testimonia inducere libet, quibus hanc trinitatis distinctionem omnibus annunciatam esse intelligant; quam quidem diuina inspiratio et per prophetas iudeis et per philosophos gentibus dignata est reuelare, ut utrumque populum ad cultum unius dei ipsa summi boni perfectio agnita inuitaret, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; et facilius haec fides trinitatis tempore gratiae susciperetur ab utroque populo, cum eam a doctoribus quoque antiquis uiderent esse traditam.

TESTIMONIA PROPHETARUM DE TRINITATE

[1.69] Primum ipsa legis exordia occurrant ubi legislator Moyses fidem catholicam de unitate pariter et trinitate tamquam omnium bonorum fundamentum anteposit. Cum enim dicitur:

In principio creauit deus caelum et terram

pro eo quod apud nos dicitur deus, hebraica ueritas habet *elohym*, quod est plurale huius singularis quod est *el*. Quare ergo non dictum est *el*, quod est deus, sed *elohym*, quod apud hebreos *dii* siue iudices interpretatur, nisi hoc ad multitudinem diuinarum personarum accommodetur, ut uidelicet eo modo insinuetur pluralitas in deo quomodo et trinitatis, et quodammodo multiplex dicatur deus quomodo et trinus, non secundum quidem substantiae diuersitatem sed secundum personarum proprietates? -- ut uidelicet tale sit quod dictum est "*elohym*" ac si diceretur non "*res multae*" sed "*personae multae*", quarum unaquaeque sit deus. Alioquin plures etiam dicerent deos, cum sit unus tantum.

[1.70] Nam et ibidem de unitate substantiae demonstranda caute prouisum est cum dicitur creauit, non "*creauerunt*", seruata scilicet singularitate numeri in uerbo secundum unitatem substantiae per subiectum nomen intellectae, quamuis illud scilicet nomen secundum formam uocis et terminationem declinationis sit pluralis numeri; sicut e conuerso cum dicitur "*turba ruunt*", ad nomen singularis numeri uerbum plurale applicatur iuxta intelligentiam scilicet pluralitatis rerum per subiectum nomen intellectae. Tale est ergo *elohym* creauit ac si diceretur: trinitas diuinarum personarum creauit, id est cooperata est.

[1.71] Ubi et statim in sequentibus distinctionem personarum annectit.

quasi ad determinandum quod ad hanc denotandam *elohym* pluraliter dixerit. Spiritus quippe sancti aeternitas patenter ostenditur cum dicitur:

Spiritus domini ferebatur super aquas

Verbum uero, id est filius, simul et pater insinuantur cum dicitur:

Dixit deus: fiat

hoc est in dicto suo seu uerbo, id est in coaeterna sapientia sua, pater ordinauit facienda; non enim de corporali locutione hoc accipi potest.

[1.72] In eo quoque quod scriptum est:

Et uidit deus quod esset bonum

bonitas dei, quam spiritum sanctum dicimus, insinuat, sicut in eo quod dicitur "*Dixit deus*" intelligitur uerbum et pater. Tale est enim quod dicitur "*Vidit deus quod esset bonum*" ac si dicatur: intelligendo quia opus quod fecerat bonum esset, amauit illud eo ipso quod bonum erat; ex quo et ipse bonus esse liquido monstratur.

[1.73] Quid etiam apertius ad documentum trinitatis esse potest quam illud quod postea in creatione hominis subiungitur, dicente domino:

Faciamus hominem... etc.

Quid enim pluraliter dictum est *faciamus*, nisi ut cooperatio totius trinitatis exprimatur? Quippe quos cohortaretur deus ad creandum hominem aut ad se in aliquo iuuandum, cum ipse solus eum creaturus sit? Scriptum namque est:

Quis adiuuit spiritum domini? aut quis consiliarius eius fuit?

Cum quo inuit consilium?... etc.

Bene autem ad imaginem et similitudinem trinitatis, hoc est ad expressam quandam similitudinem trium personarum, homo fieri dicitur; qui et patrem per potestatem quam in caeteras creaturas accepit imitatur, et filium per rationem, et spiritum per innocentiae benignitatem, quam postmodum per culpam amisit.

[1.74] Ad hanc quoque pluralitatem diuinarum personarum illud attinere uidetur quod in sequentibus per serpentem dictum est:

Eritis sicut dii

quod, ut superius dictum est, in hebreo sonat "heloym", id est diuinae personae potius quam dii diuersi; necnon et illa dominica increpatio:

Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est

et rursus illud quod dominus ait:

Descendamus et confundamus linguam eorum

cum hoc solus deus compleuerit; unde et subditur:

Atque ita diuisit eos.

[1.75] Nunc autem post legem, ad prophetarum testimonia transeamus.

[1.76] Ait itaque maximus ille prophetarum et regum Daud qui suam caeteris intelligentiam praeferens dicit:

Super omnes docentes me intellexi, super senes intellexi

ait, inquam, distinctionem trinitatis patenter insinuans:

Verbo domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum.

Qui et alibi unitatem pariter cum trinitate insinuat dicens:

Benedicat nos deus, deus noster, benedicat nos deus et metuant eum omnes fines terrae.

Trina quippe confessio dei trinitatem exprimit personarum, patris uidelicet, filii et spiritus sancti. Bene autem filium dei designans addidit noster, quasi eum nostrae participem naturae et a patre nobis esse datum ostendens, cum per incarnationem uerbi diuina nos sapientia illuminauerit. De quo etiam uerbo apostolus ait:

Proprio filio suo non pepercit deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum.

Unitatem uero diuinae substantiae psalmista in eodem aperit, cum post trinam diuini nominis prolationem, unum tantummodo deum in tribus personis intelligens non subiunxit "eos" pluraliter sed eum singulariter. Huic et illud consonat Isasiae quod dicit se uidisse seraphin et audisse clamantia:

Sanctus, sanctus, sanctus dominus deus sabaoth.

Recte autem uocabulo "domini" usus est propheta ad potentiam designandam quia dominorum est praeesse. Quae uidelicet potentia plerumque etiam hoc nomine "deus" assignatur, eo uidelicet quod theos graece, id est deus, teste Isidoro "timor" interpretatur, et potestas quaelibet timor est subiectorum.

[1.77] Quod autem uerbum dei ipsa eius sapientia sit intelligendum, aperte in aecclesiastico monstratur his uerbis:

Omnis sapientia a domino deo est et cum illo fuit semper et est ante aeuum. Sapientiam dei praecedentem omnia quis inuestigauit?

Prior omnium creata est sapientia et intellegens prudentiae ab aeuo; fons sapientiae uerbum dei in excelsis... etc.

[1.78] Daud quoque aeternam filii generationem ex deo patre aperte insinuat ubi personam filii introducit loquentis sic:

Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te.

Postula a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam... etc.

Tale est autem quod ait:

Ego hodie genui

ac si diceret: aeternaliter ex ipsa mea substantia es; nam quia in aeternitate nihil est praeteritum aut futurum sed tantummodo praesens, idcirco aduerbio temporis praesentis pro aeternitate usus est dicendo hodie pro "aeternaliter". Bene autem ad hodie addidit genui, quasi praesenti praeteritum, ut uidelicet ipsam generationem per hodie praesentem semper, per genui perfectam esse indicaret, numquam scilicet aut cessare aut inceptam esse. Quippe quae praeterita sunt, iam completa sunt et perfecta, ideoque praeteritum quasi pro perfectione posuit, ostendens scilicet filium ex patre semper gigni et semper genitum esse. Qui et alibi apertius aeternitatem filii protestatur dicens:

Permanebit cum sole et ante lunam in generatione et generationem

et rursus:

Tecum principium in die uirtutis tuae in splendoribus sanctorum ex utero ante luciferum genui te.

[1.79] De hac etiam ineffabili et aeterna generatione siue etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, Isaias admirans ait:

Generationem eius quis enarrabit?

ac si aperte diceret: non est hoc disserere humani ingenii sed solius dei, cuius tamen spiritus in his fidelibus quos uult loquitur, ipso attestante qui ait:

Non enim uos estis qui loquimini sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis.

[1.80] Ieronimus etiam super Aecclesiasten -- eo loco quo dicitur: "Quis scit spiritus filiorum hominum si ascendat sursum et spiritus pecoris descendat deorsum in terram?" -- illud quod dictum est "Generationem eius quis enarrabit?" ad exemplum "difficilis non impossibilis" trahit dicens:

Adiciendo 'quis' difficultatem rei uoluit demonstrare. Pronomen enim 'quis' in scripturis sanctis non pro impossibili sed pro difficili semper accipitur, ut ibi: Generationem eius id est Christi, quis enarrabit?... etc.

[1.81] Haec etiam sapientiae, coaeternitas cum patre plane in Prouerbiis monstratur his uerbis:

Ego sapientia habito in consilio Dominus possedit me in inicio uiarum suarum antequam quicquam faceret a principio. Ab aeterno ordinata sum antequam terra fieret. Necdum erant abyssi et ego iam concepta eram, necdum fontes necdum montes ante colles ego parturiebar. AdAuc terram non fecerat et cardines orbis terrae.

Quando praeeparabat caelos aderam quando appendebat fundamenta terrae cum eo eram, cuncta componens et delectabar per singulos dies ludens coram eo omni tempore.

Quid enim apertius ad aeternam generationem uerbi quam id quod ipsa sapientia perhibet se ante constitutionem mundi conceptam esse et parturiri, et se cum patre aeternaliter permanentem semper ludere coram eo? Quippe quod conceptum parturitur, utique in ipso est a quo generatur; et sapientia in ipsa substantia siue essentia potentiae est, cum ipsa scilicet quaedam sit potentia, sicut posterius ostendemus.

[1.82] Tale est ergo sapientiam conceptam parturiri a deo, ac si dictum sit ipsam sapientiam ex ipsa patris substantia, in qua est, gigni Tale est sapientiam ludere coram patre et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit ipsam diuinam potentiam omnia in sapientia pro bonitatis suae arbitrio disponere ut in ipso ludo ipsum bonitatis affectum intelligamus, de quo scriptum est:

Spiritu oris eius omnis uirtus eorum.

Quod uero ait sapientiam coram deo patre semper assistere, tale est ipsam omnipotentiam nihil efficere nisi praeuente ratione et ducatu sapientiae.

[1.83] Item in eisdem Prouerbiis de filio dei et ineffabili nomine ipsius quoque filii manifestissimi me scribit quasi inducens personam admirabilis cuiusdam prophetae, hanc inenarrabilem generallonem prophetantis atque admirantis. Dicit quippe sic:

Visio quam locutus est uir cum quo est deus et quae deo secum morante confortatus ait: Quis suscitauit omnes tenninos terrae?

Quod nomen eius et quod nomen filii eius?

[1.84] Quam firmum etiam et quam apertum fidei nostre, testimonium in Aecclesiastico occurrit, ubi quidem sapientia dei et se primogenitam ante omnia dicit secundum diuinitatis naturam et postmodum creatam secundum naturae, nostre, assumptionem, cum ipsa uidelicet ad imperium patris per incarnationis habitum uisitauerit Israel. Scriptum quippe est ibi:

Sapientia in multitudine electorum habebit laudem et inter benedictos benedicetur dicens: Ego ex ore altissimi prodii primogenita ante omnem creaturam ego in caelis feci ut oriretur lumen indeficiens et sicut nebula texi omnem terram. Ego in altissimis habito et thronus meus in columna nubis. Girum caeli circuiui sola... etc.

Et post pauca:

Tunc praecepit et dixit mihi creator omnium et qui creauit me requieuit in tabernaculo meo et dixit mihi: In Iacob inhabitata et in Israel haereditare et in electis meis mitte radices.

[1.85] In eodem quoque libro apertissime peccatorum remissionem Colistere in incarnatione diuinae sapientiae, quae Christus est, prophetat dicens peccata Dauid per Christum purgata esse. Ibi enim cum de laude Dauid plurima dicerentur, summa totius laudis in hoc uno collecta est quod subditur:

Christus purgauit peccata ipsius et exaltauit in aeternum cornu eius et dedit illi testamentum regum et sedem gloriae in Israel.

[1.86] Micheas quoque de hac aeterna uerbi generatione ex patre necnon et de temporali ex matre ait:

Et tu Bethlehem Effrata, paruulus es in milibus Iuda, ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel et egressus eius ab initio a diebus aeternitatis.

INVECTIO IN IUDEOS

Dicant rebelles et increduli iudei de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod uidelicet egressus eius ab initio sit a diebus aeternitatis. "Aeternum quippe est quod origine caret". Quod si hoc referant ad Messiam, illum scilicet maximum prophetam ut aiunt, quem expectant, qui tamen secundum eos homo purus erit, non etiam deus, ostendant quis egressus eius aeternus sit uel unde aeternaliter egrediatur. Si autem dicant eum aeternaliter egredi ex Bethlehem, eo quod eius natiuitas in eo loco futura, ab aeterno prouisa sit a deo et praedestinata, hoc utique modo cuiuslibet hominis uel cuiuslibet rei natiuitas aeterna est, quia uidelicet ab aeterno prouisa. Discant itaque aeternam generationem esse quam et scriptam legunt et legendo profitentur et profitentes non credunt.

[1.87] Respondeant etiam mihi cum audiunt prophetam dicentem:

Verbo domini confirmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum

quid per "uerbum domini" quid per "os eius" uel per "spiritum" eius intelligant. Unum quippe omnium aliarum rerum principium deum esse constat. Et omne quod est, aut deus est et ideo aeternam, aut ab aeterno illo principio manat creatum. Scriptum praeterea est:

In principio creauit deus caelum et terram.

Unde ante haec nihil creatum esse uolunt. Verbum itaque illud quo caeli firmati sunt -- et ideo prius est his quos constituit -- creatum non est, immo creator ipse, qui deus, quo caeli firmati sunt. Si autem hoc uerbum locutionem aliquam dei transitoriam appellent sicut et uerbum hominis, eo uidelicet quod scriptum est:

Dixit deus et facta sunt

atque ita deus quoque sicut homo modo loquatur cum ait:

Fiat lux

modo conticeat, profecto permutabilis est diuinitatis aeternitas, cum non semper dicat

Fiat lux

uel caetera quae iam condita sunt. Quid etiam opus uerbo audibili fuit ante mundi constitutionem, cum nondum esset cui loqueretur uel qui audiret? Numquid inane uerbum non protulit si opus uerbo non fuerit, praesertim cum sola uoluntas sufficeret nec adhuc aliquis esset qui audito uerbo instrueretur? Quo etiam proferendo uerbum emitteret, cum nullus adhuc locus creatus esset nec aer adhuc conditus, ex quo uerba formantur? Quibus etiam instrumentis uerba formaret, cum nec os nec pars aliqua inesse possit ei quod omnino simplex est et indiuisibile?

Omne quippe quod partibus constat, posterius est naturaliter his ex quibus constat et quorum conuentu perficitur, cum ex ipsis esse suum contrahat ex quibus est constitutum. "Omne etiam", inquit Plato, "quod iunctum est, natura dissolubile est".

[1.88] Quod si spiritum domini uentum intelligant, sicut ibi accipere uolunt: Spiritus domini ferebatur super aquas eo, ut aiunt, quod uentus in aquis quas commouet maxime appareat, quomodo spiritus, id est flatus, oris domini esse dicatur, cum uidelicet neque os neque aliqua partem, ut dictum est, habeat? Quomodo etiam per uentum uirtus caeli et terrae subsistit?

[1.89] Intelligant ergo hunc esse illum spiritum domini cuius septiformem gratiam Isaias describens ait:

Et requiescet super eum spiritus domini spiritus sapientiae et intellectus spiritus consilii et fortitudinis... etc.

Et alibi:

Et nunc dominus misit me et spiritus eius

et rursus:

Spiritus domini super me eo quod unxerit me: ad annunciandum mansuetis misit me.

De quo etiam in Sapientia dicitur:

Spiritus sanctus disciplinae effugiet pictum. Benignus est enim spiritus sapientiae... etc.

De quo iterum cum subditur:

Et hoc quod continet omnia scientiam habet uocis

aperte ipse spiritus deus esse perhibetur, cum omnia continere dicatur. Et iterum, ad deum loquens Sapientia dicit:

Sensum autem tuum quis sciuit, nisi tu dederis sapientiam et miseris spiritum sanctum tuum de altissimis?

Et rursus:

O quam bonus et suauis domine spiritus tuus in nobis.

[1.90] Hinc etiam cum ipse spiritus sapientiae describeretur, uerus deus plane praedicatur cum inter caetera de eo scriptum sit in Sapientia sic:

Omnem habens uirtutem omnia prospiciens et qui capiat omnes spiritus.

[1.91] Quem etiam Heliud in libro Iob creatorem profitetur dicens:

Spiritus domini fecit me et spiraculum omnipotentis uiuificauit me.

Cuius et filius ipse dei in euangelio aequalem sibi et patri dignitatem ascribens dicit:

Ite docete omnes gentes baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti.

Necnon et apostolus, teste Augustino, cum templum spiritus sancti nominat, aperte eum esse deum pronunciat cum solius templum dei esse dicatur. Scriptum quippe est in apostolo:

Nescitis quoniam templum dei estis et spiritus dei habitat in uobis?

Ubi aperte insinuat deum ipsum, cuius est templum, et spiritum dei, quem inhabitare dicit, idem esse.

[1.92] Sic et beatus Petrus in Actibus apostolorum spiritum sanctum deum esse profitetur dicens:

Ut quid mentitus es spiritui sancto Anania? Non es mentitus hominibus sed deo.

De quo iterum spiritu in eisdem Actibus continetur:

Haec dicit spiritus iubens: Separate mihi Barnabam et Paulum...

etc.

et rursus:

Placuit spiritui sancto et nobis.

Et psalmista spiritum dei ubique esse tamquam incircumscripsum profitetur dicens:

Quo ibo a spiritu tuo?

Qui et statim ut ipsum spiritu dei, quem ubique esse profitetur, idem esse cum ipso deo ad quem loquitur insinuet, per hoc patenter ostendit quod statim spiritum ipsum ubique esse assignat, per ipsum deum, quem ubique esse astruit, dicens:

Si ascendero in caelum tu illic es... etc.

Sed et cum ueritas ipsa perhibet peccatum in spiritum non esse remissibile, cum peccatum in patrem uel in filium remissibile dicat, cui aperte non insinuet spiritum ipsum non minorem esse patre uel filio, et per hoc ipsum etiam deum plenum esse, sicut est pater ipse uel filius?

[1.93] Liqueat itaque ex suprapositis tam uerbum dei quam spiritum eius deum esse, sicut et ipse cuius est uerbum uel spiritus. Intelligent igitur, ut dictum est, hoc uerbum domini, id est filium dei, non transitorium uerbum, non audibile sed intellectuale, hoc est ipsam rationem siue sapientiam coaeternam deo, quam dici conuenit "omnisapientiam" sicut et dicimus "omnipotentiam". Unde et scriptum est:

Omnis sapientia a domino deo est et cum illo fuit semper et est ante aeuum.

Qui etiam in libro Sapientiae, uerus dei filius et consubstantialis monstratur, ad differentiam scilicet adoptiuorum filiorum, de quibus per praedicationem eius deo acquisitis scriptum est:

Quotquot autem receperunt eum dedit eis potestatem filios dei fieri

sic quippe cum eius passio in Sapientia manifeste prophetaretur, inter caetera ab impiis dictum est:

Si enim est uerus dei filius suscipiet illum et liberabit de manu contrariorum.

Hanc et aperte generationem profitetur sancta anima per deum liberata, cum in Aecclesiastico dicit:

Inuocauit dominum patrem domini mei ut non derelinquat me in die tribulationis meae.

[1.94] Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctae trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum supponere, quos ad unius dei intelligentiam tum ipsa philosophie, ratio perduxit qua iuxta apostolum inuisibilia ipsius dei a creatura mundi pe; ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur; tum etiam ipsa continentissimae uitae, sobrietas quodam eis merito id ipsum acquisiuit. Oportebat quippe ut tunc etiam in ipsis praesignaret deus per aliquod abundantioris gratiae, donum quam acceptior sit ei qui sobrie uiuit, et se ab illecebris huius mundi per contemptum eius subtrahit, quam qui, uoluptatibus eius deditus, spurciciis omnibus se immergit.

[1.95] Quantae autem continentiae uel abstinentiae philosophi fuerunt, sancti etiam doctores tradunt qui et eorum uitam ad nostram increpationem inducunt et pieraque ex documentis eorum moralibus uel testimoniis fidei ad aedificationem nostram assumunt. Quod qui ignorat, legat saltem Ieronimum, Contra Iouinianum, et uiderit quanta de eorum uirtutibus uel caeterorum gentilium referat, ad impudentiam scilicet illius haeretici conterendam.

[1.96] Maxime autem et nos hoc opere testimoniis seu rationibus philosophorum niti conuenit, in quo aduersus eos praecipue agimus qui fidem nostram philosophicis nituntur oppugnare documentis; praesertim cum nemo nisi per ea quae recipit arguendus sit aut conuincendus, et ille nimia confusione conteratur, qui per eadem uincitur per quae uincere nitebatur.

[1.97] Philosophos autem unum tantummodo deum cognoscere unus ex ipsis, Tullius in I Rhetoricorum, perhibet dicens:

Eos qui philosophiae dant operam non arbitrari deos esse

ac si aperte dicat: immo deum unum, non deos plures.

[1.98] Qui etiam qualiter deo reuelante ad ipsius diuinae, trinitatis cognitionem conscenderint, Paulus quoque apostolus in epistola ad Romanos patenter insinuat dicens:

Quod notum est dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque eius uirtus et diuinitas, ita ut sint inexcusabiles quia cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt sed euanuerunt in cogitationibus suis... etc.

[1.99] Unde et Claudianus, praefectorio patricio De statu animae scribens, his meminit uerbis:

Et quoniam mortalium generi natura datum est ut abstrusa fortius quaerat, ut negata magis ambiat, ut tardius adepta plus diligat, eo flagrantius animaduertetur ueritas quo diutius desideratur uel laboriosius quaeritur uel tardius inuenitur. Hinc factum est ut philosophi quoque excellentibus ingeniis longi saeculi de ueritate quaerentes ab usque Pythagora Italico uel Ionico Talete semper exstiterint, qui dissidentibus aliis uel in parte operis aliquid dignum tanta indage senserunt. Unde etiam doctor gentium non tam ignaros uel philosophos <iudicat> quam cogniti contemptores accusat inquam: Inuisibilia dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta... etc.

[1.100] Hinc etiam illud est Augustini, De ciuitate dei, libro VIII:

Homo christianus, litteris tantum aecclesiasticis eruditus, cauet eos qui secundum elementa huius mundi philosophantur. Admonetur enim apostolico praecepto: Cauete ne quis uos decipiat per philosophiam et inanem seductionem secundum elementa mundi.

Deinde ne omnes tales esse arbitretur audit ab eodem apostolo de quibusdam: Quia quod notum est dei manifestum est in illis...

etc.

[1.101] Et ubi Atheniensibus loquens, cum rem magnam de deo dixisset et quae a paucis posset intelligi:

Quod in illo uiuimus mouemur et sumus

adiicit:

Sicut et uestri quidam dixerunt.

[1.102] Idem, in libro De spiritu et littera:

Vita sapiens, quae fecit mundum, contemplato mundo intelligitur.

Interroga mundum, ornatum caeli, terram fructificantem herbis et lignis et animalibus plenam, mare quantis natatilibus plenum est, aerem quantis uolatilibus. Interroga omnia et uide si non specie sua tamquam uoce tibi respondeant: deus nos fecit. Haec philosophi nobiles quaesierunt et ex arte artificem cognouerunt.

[1.103] Isidorus, De summo bono, libro I capitulo III:

Sicut laus operis in artificem retorquet laudem ita et rerum creator per creaturam suam laudatur et quanto sit excellentior ex ipsa operis conditione monstratur.

Item:

Collaudant deum et insensibilia per nos, dum ea considerantes deum laudamus.

[1.104] Dixerunt antiqui quia nihil sit quod non sensum habeat in deum. Nemo itaque miretur si ab ipsis quoque philosophis qui tot sanctorum assertionibus ad diuinitatis notitiam ipso etiam domino reuelante conscenderunt, testimonia inducamus licet eorum plurimi ab ipso quoque apostolo grauiter arguantur eo quod iuxta illud quod ipsemet ait:

Scientia inflat

ex ipsa diuinae notitiae praerogatiua superbiendo reprobis facti sunt.

Non enim eos in exemplo uiuendi hoc loco assumimus sed docendi siue credendi, sicut et Solomonem frequenter.

[1.105] Cuius tamen sapientiae excellentia, ipsius etiam domini testimonio omnibus preferenda, per concupiscentiam carnalesque uoluptates deuicta, idolatriae consenserit, diuino cultu quem in scripturis suis et docebat et praedicabat derelicto. Ad quem etiam cultum dei magnificandum ipse iussu dei templum aedificauit, a quo pater eius iustus inhibitus fuit. Deus autem reprobis etiam et infidelibus nonnumquam maxima dona distribuit, quae aliorum doctrine, uel usui necessaria fore uidet; necnon et per reprobos multa miracula operatur, de quibus ueritas in euangelio:

Multi dicent mihi in illa die: domine domine nonne in nomine tuo prophetauimus et in nomine tuo demonia eiecimus et in nomine tuo uirtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis quia non noui uos: discedite a me qui operamini iniquitatem.

[1.106] Cum autem per reprobos deus aut miracula ostendit aut prophetias loquitur aut quaelibet magna operatur, non hoc ad utilitatem ipsorum agitur, quibus utitur tamquam instrumentis; sed potius aliorum quos instruere per istos intendit. Qui et per indignos ministros, gratiae suae dona non deserens, cotidie sacramenta aecclesiae ad inuocationem sui nominis spiritualiter conficit in salutem credentium. Bene autem et per indignos seu infideles maxima deus operatur, qui uerbis asini prophetam docuit, ne si per magnos tantum magna operaretur, uirtutibus meritisque hominum magis quam diuinae gratiae haec tribuerentur.

[1.107] Ne quis tamen de salute omnium desperet philosophorum, aut omnium uitam existimet reprobam qui dominicam incarnationem praecesserunt, beatum audiat Ieronimum euangelium Matthei exponentem.

Ait quippe sic inter caetera:

Ex eo quod malus seruitus ausus est dicere: Metis ubi non seminasti et congregas ubi non sparsisti, intelligamus etiam gentilium philosophorum bonam uitam recipere deum, et aliter habere eos qui iuste, aliter eos qui iniuste agunt.

Si enim suprapositam ab apostolo causam discutiamus, qua uidelicet quosdam eorum, post diuinam quam assecuti sunt notitiam, in reprobum sensum tradi meminere cum in suis scilicet euanescerent cogitationibus dicentes se esse sapientes, id est suam sapientiam proprio studio uel ingenio ascribentes, non diuinae gratiae dono tribuentes, reperiemus eos qui praecipui habentur omnem praecipue philosophiam diuinae tribuere gratiae, ueluti Socratem siue Platonem.

[1.108] Socratem quidem libro VIII De ciuitate dei beatus Augustinus talibus effert praeconiis:

Socrates, magister Platonis, uniuersam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse permemoratur. Hic animum intendit ad hoc quod esset beatae uitae necessarium propter quam unam omnium philosophorum inuigilasse ac laborasse uidetur industria. Nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se <extendere> in diuina conari. Quandoquidem ab eis causas rerum uidebat inquiri quas primas atque summas non nisi in unius ueri ac summi dei uoluntate esse credebat; unde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendere; et ideo purgandae bonis moribus uitae censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali uigore in aeterna se attolleret naturamque incorporei atque incommutabilis luminis, ubi causae omnium factarum naturarum stabiliter uiuunt, intelligentiae puritate conspiceret.

[1.109] A Platone quoque in I De re publica personam Socratis et Timei inducente scriptum est ita:

Socrates. Ergo age, Timeae, deliba ceptum, uocata ut mos est in auxilium diuinitate. Timeus. Vere, mi Socrate, nam cum omnibus mos sit et quasi quaedam religio, qui de maximis uel minimis rebus aliquid sunt acturi, praecari auxilium diuinitatis, qualito nos aequius est, qui uniuersitatis naturae substantiaeque rationem praestaturi sumus, inuocare diuinam opem nisi plane seuo quodam furore atque implacabili raptemur amentia.

Ecce aperte ex his Platonis asseritur uerbis morem hunc esse philosophis ut tam in maximis quam in minimis quae agenda sunt, diuinum innocens auxilium et pro summo furore atque implacabili amentia id, si dimittatur, apud eos haberi.

[1.110] Quod itaque ait apostolus quosdam philosophorum gentilium sapientium hoc quod de deo uel caeteris intelligebant sibi potius quam deo ascripsisse, atque hinc execerari me ruisse, paucis potius quam multis imputandum uidetur sicut et ipsa turpitudinis poena quam consequenter adiungit dicens:

Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiae
et rursum:

Masculi, inquit, in masculos turpitudinem operantes... etc.

Constat quippe philosophos maxime continenter uixisse atque ad continentiam tam scriptis quam exemplis multas nobis exhortationes reliquisse. Sed et si quis sine fide uenturi eos saluari posse contradicat, quomodo id comprobare poterit, quod in eum scilicet non crediderint quem etiam per gentilem feminam, id est Sybillam, multo fere apertius quam per omnes prophetas uaticinatum uiderint? Neque enim ideo astruendum est eos incarnationem domini futuram non exspectasse aut non credidisse quia hoc in scriptis illorum minime reperitur, cum nec fortasse in omilipus sanctorum prophetarum scriptis ipsa satis expressa sit, diuino id disponente consilio ut non quibuslibet aut per quoslibet tantum reuelaretur arcanum, cum etiam prouida dispensatione septuaginta interpretes, in multis scripturarum locis quas transferebant scriptum dei filium reperientes, hoc penitus praeterisse ac reticuisse dicuntur, ne scandalum scilicet infidelibus auditoribus magis commouerent quam fidem astruerent. Scimus quippe philosophos cum de diis quos populus uenerabatur, diuersa a caeteris sentirent et ideo a populo in fide dissiderent, metu tamen compulsos communia cum illis templa tenere et ceremoniis eorum interesse ac se pariter idololatrias simulasse.

[1.111] Unde Augustinus, De uera religione:

Sapientes, inquit, quos philosophos uocant, scholas habebant dissidentes et templa communia. Non enim uel populos uel sacerdotes latebat de ipsorum natura deorum quam diuersa sentirent. Omnes tamen, cum sectatoribus suis diuersa et aduersa sentientibus, ad sacra communia nullo prohibente ueniebant. Sed certe illud satis, quantum mihi uidetur, apparet aliud eos in religione suscepisse cum populo et aliud eosdem ipso populo audiente defendisse priuatim. Socrates tamen audacior caeteris fuisse perhibetur, iurando per canem quemlibet aut lapidem et quicquid iuraturum quasi ad manum occurrisset. Credo intelligebat qualiacumque opera naturae, quae administrante diuina prouidentia generentur, multo quam hominum meliora et ideo diuinis honoribus digniora quam ea quae in templis colebantur. Non quod uere lapis et canis essent colenda sapientibus sed ut hoc modo intelligerent quod possent tanta superstitione demersos esse homines ut esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem uenire si puderet, uiderent quanto magis pudendum esset in turpiore consistere.

Simul et illos, qui mundum istum uisibilem summum deum esse opinantur, admonebat turpitudinis suae docens esse consequens ut quilibet lapis tamquam summi dei particula iure coleretur.

[1.112] Item:

Socrates cum populo simulacra uenerabatur, et post eius damnationem mortemque nemo ausus est iurare per canem nec appellare quencumque Iouem sed hoc tantummodo memoriae litterisque mandare. Quod utrum timore an aliqua cognitione fecerint, iudicare non est meum.

[1.113] Ex his itaque uerbis aperte docemur quod scholae, id est doctrinae philosophorum, longe in fide dissentirent a uulgo, cum quo tamen habebant templa communia, cum eos tamen a se in fide dissidere tam populus quam sacerdotes sentirent. Nec solum diuersos a sua fide sed aduersos etiam existere. Qui cum manifeste cum populo exteriorem religionem templis exhiberent -- stultorum scilicet quorum infinitus est numerus -- multitudinem metuentes, priuatim tamen et quasi sapientiam loquentes inter perfectos, ipso etiam nonnumquam populo audiente, sectam fidei contrariam profitebantur atque defendebant.

Quorum quidem Socrates maximus idolatriae derisor in tantum populares deos, id est idola, contemptum adduxit, ut eis canem praeferebat auderet quem ad hanc irrisionem in lusiurandum suscepit. Unde et antiquorum nominum gloriam ipsi abstulit idolis.

[1.114] Superest nunc ut proposita quoque philosophorum proferamus de fide testimonia, ut utrumque populum infidelem ex ipsis suis doctoribus confutemus, iudeos scilicet ex prophetis, gentiles ex philosophis.

TESTIMONIA PHILOSOPHORUM

[1.115] Primus autem nunc ille antiquissimus philosophorum et magni nominis occurrat Mercurius, quem prae excellentia sua deum quoque appellauerunt. Cuius quidem testimonium de generatione uerbi Augustinus, contra quinque haereses disputans, inducit dicens:

Hermes, qui latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui Logos ueros appellatur, id est 'Verbum perfectum'.

Audiamus quid loquatur de uerbo perfecto:

Dominus, inquit, et omnium factor deorum secundum fecit dominum.

Hunc fecit primum et solum et uerum. Bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum. Laetatus est et ualde dilexit eum tamquam unigenitum suum.

Item alio loco dicit:

Filius benedicti dei atque bonae uoluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari.

Augustinus:

Quem primo fictum dixit, postea unigenitum appellauit.

Quantum plenissimus sit Iohannes euangelista dicit: De plenitudine eius omnes accepimus.

[1.116] Deos autem, hoc est animalia rationalia immortalia et impassibilia, philosophi planetas seu etiam mundum ipsum uocare consueuerunt. Unde et propheta solem et lunam et caetera "militiam caeli" uocat, morem gentilium secutus qui eis tamquam rectoribus suis et protectoribus immolabant. Horum autem deorum excellentiores,

iuxta Platonem, summus deus de creatione hominis facienda alloquitur, quasi omnia quae in terris deorsum fiunt, a superioribus per occultas planetarum ac siderum naturas administrantur. Ita enim dicit:

Dii deorum quorum opifex idem paterque ego, opera uos siquidem mea dissolubilia natura me tamen ita uolente indissolubilia...

etc.

Ad hoc et illud pertinet quod in VIII De ciuitate dei de platonice dicitur:

Omnium, inquit, animalium in quibus est anima rationalis, tripartita diuisio est: in deos, homines, daemones. Deorum sedes in caelo est, hominum in terra, in aere daemonum.

Et Boethius, super Porphyrium:

Quandocumque, inquit, deum supponimus 'animali', secundum eam opinionem facimus quae solem stellasque atque hunc totum mundum animatum esse confirmat, quos etiam deorum nomine appellauerunt.

[1.117] Beatus uero Augustinus quod dicitur de sole et caeteris caelestibus luminaribus, nequaquam refellere audet, sed sibi incertum esse profitetur, utrum uidelicet quidem rectores spiritus illis insint per quos etiam uiuificentur, et, quod mirabile dictu uidetur dicit etiam se ignorare utrum haec quoque pertineant ad societatem eorum quos nos christiani angelos uel caelestes spiritus dicimus. Unde in Enchiridion ita dicit:

Utrum archangeli appellentur uirtutes et quid inter se distem sedes siue dominationes siue principatus siue potestates, dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt. Ego me ista ignorare profiteor. Sed nec illud certum habeo utrum ad eandem societatem pertineant sol et luna et sidera, quamuis nonnullis lucida esse corpora non cum sensu uel intelligentia uideantur.

[1.118] Ne quis forte sacris eruditus litteris abhorreat Hermetis philosophi uerba, quibus uidelicet ait de deo patre quod secundum fecerit dominum, hoc est genuerit filium, cum profecto deus filius a deo patre nec factus nec creatus sed tantum sit genitus -- sciat etiam a catholicis et sanctis doctoribus multa de eadem generatione similiter abusive prolata, cum nonnumquam patrem auctorem filii uel eum procreasse uel filium a patre formatum uel ipsius patris esse effectum abusive pronuncient.

[1.119] Unde Hilarius, De trinitate, libro III:

Secundum apostolum, quia in Christo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter, ante omne tempus et saecula unigenitum ex his quae ingenita in se erant procreauit, omne quod deus est per caritatem atque uirtutem natiuitati eius impertiens; ac sic ingenito, profecto aeternoque patri unigenitus et perfectus et aeternus est filius; ea autem quae ei sunt secundum corpus quod assumpsit, bonitatis eius ad salutem nostram uoluntas est.

Idem in XI:

Verba quae loquor uobis, non a me loquor, nam dum non a se loquitur, auctori eum necesse est debere quod loquitur.

Item:

Ad id quod agit secundum natiuitatem, sibi pater auctor est.

Rursus idem in XII, de non nato deo patre et nato ab eo filio loquens ait:

Neque ipsum non natum atque nasci, quia illud ab altero, hoc uero a nemine est; et aliud est sine auctore esse semper aeternum aliud quod patri, id est auctori, est aeternum. Ubi enim pater auctor est, ibi et natiuitas est. At uero ubi auctor aeternus est ibi et natiuitatis aeternitas est, quia sicut natiuitas ab auctore est, ita et ab aeterno auctore aeterna natiuitas.

Item:

Quod ex aeterno natum est, id si non aeternum natum, iam non erit et pater auctor aeternus. Si quid igitur ei, qui ab aeterno patre natus est, ex aeternitate defuerit, id ipsum auctori, qui pater est, non est ambiguum defuisse: quia quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti.

Item:

Ex aeterno nihil aliud quam aeternum. Quod si non aeternum, iam nec pater, qui generationis auctor, aeternus est.

Item:

Ex te natus ostenditur ut nihil aliud quam te sibi significet auctorem.

Idem in psalmo II:

Tu formasti me et posuisti super me manum tuam. Utrumque significat: ut quod formauit antiquum sit, quod superposuit manum nouissimum sit. Quod enim secundum naturam diuinitatis formatus sit, apostolus docet dicens: Qui cum in forma dei esset. Quod enim in forma est, formatur. In forma et ei pater naturae et diuinitatis est, ut referri possit ad patrem et formatus ab ipso sit.

[1.120] Augustinus, Quaestionum ueteris et nouae legis capitulo LVII:

Deus pater de se filium generauit in quo ipse uideretur qui nihil ab eo distaret, ut magnitudini suae congruus responderet effectus.

Item:

Simillimum itaque suum filium creans, edidit ex se quasi alterum se.

Idem in eodem:

Habuit itaque ante mundum creatae sobolis principatum, ut pater rerum futurus ante esse debuerit pater proprius hoc est proprii sui fetus.

[1.121] In Aecclesiastico etiam ipsa dei sapientia, quae filius eius dicitur, tam ab ipso creata quam genita commemoratur.

Sapientiam, inquit, dei praecedentem omnia quis inuestigabit?

Prior omnium creata est sapientia et intellectus prudentiae ab aeuo. Fons sapientiae uerbum dei in excelsis.

Et iterum:

Unus est altissimus creator omnipotens et dominans deus. Ipse creauit illam in spiritu sancto et effudit illam super omnia opera sua.

Item infra:

Sapientia inter benedictos benedicetur dicens: Ego ex ore altissimi prodiui primogenita ante omnem creaturam. Girum caeli circuiui sola... etc.

Et rursus:

Ab initio et ante saecula creata sum et usque ad futurum saeculum non desinam... etc.

[1.122] Quid itaque mirum, cum in uerbis quoque Aecclesiasticorum ac sanctorum doctorum nonnulla tam abusive proferantur ad generationem uerbi demonstrandam, ut deus pater auctor esse filii sui et eum procreasse, uel filius ab eo creatus uel eius dicatur effectus esse, secundum id scilicet quod ab eo est genitus potius quam creatus uel factus, et ille tantum genitor potius quam creator uel auctor -- quid, inquam, mirum si praedictus philosophus, Hermes uidelicet, nullis aecclesiasticis imbutus disciplinis, abusionem uerborum non cauerit, dicendo scilicet "fecisse" pro "genuisse"? Sed nec in hoc quod secundum a patre filium dixerit, a uerbis quoque sanctorum alienus non exstitit. Unde et Hilarius, De trinitate in XII:

Filius ex te deo patre deus uerus et a te genitus, post te ita confitendus ut tecum, quia aeternae originis suae auctor aeternus es. Nam dum ex te est, secundus a te est.

"Secundus", inquam, ex modo subsistendi, non ex differentia dignitatis. Hic quippe a deo patre quasi primo loco subsistit cum spiritus tamquam tertio loco ab utrisque sit. Unde et patrem Ieronimus principalem spiritum ad filium nominat, opere uidelicet illo suo De tribus uirtutibus ita loquens:

Dauid in psalmo tres spiritus postulat dicens: Spiritu principali confirma me spiritum rectum innoua in uisceribus meis spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Qui sunt isti tres spiritus?

Spiritus principalis pater est, rectus spiritus Christus est, spiritus sanctus spiritus sanctus est.

Augustinus, Quaestionum ueteris et nouae legis capitulo LVIII:

Spiritum sanctum, qui tertius sit a patre, secundus autem a Christo secundum numeri ordinem

ac si diceret: secundum ordinatam et congruam computationis ordinationem, iuxta uidelicet ipsam existentiae seriem quae in ipsis est personis, non secundum aliquos earum dignitatis gradus. Pater quippe a nullo est, filius a patre solo est, spiritus sanctus ab utrisque simul esse contrahit.

[1.123] Reuoluatur et ille maximus philosophorum Plato eiusque sequaces, qui testimonio sanctorum patrum prae caeteris gentium philosophis fidei christians accedentes, totius trinitatis summam post prophetas patenter ediderunt, ubi uidelicet mentem, quam *noym*

uocant, ex deo natam atque ipsi coaeternam esse perhibent, id est filium, quem sapientiam dei dicimus, ex deo patre aeternaliter genitum. Qui nec spiritus sancti personam praetermississe uidentur cum animam mundi esse astruxerint, tertiam a deo et *noym* personam.

[1.124] Quod uero Plato sanctae trinitatis fidem non solum docuerit sed et ita esse conuicerit, Claudianus praefectorio patricio De statu animarum scribens his astruit uerbis:

Plato, inquit, procedat in medium, qui tantis equidem saeculis ante puerperium uirginis, ante incarnationem dei, ante praedictam summae trinitatis in gentibus ueritatem, ineffabiliter unum tres in diuinitate personas mirabili ingenio, immutabili eloquio quaesiuit, inuenit, prodidit: patrem deum paternamque mentem, artem siue consilium et utriusque horum amorem mutuuum, unam summam aequiternam indiuisam diuinitatem non solum ita credi oportere docuit, sed ita esse conuincit.

Quod autem Claudianus "mutuuum amorem" ad inuicem patris et filii dixerit non incongrue animam mundi, id est uniuersorum fidelium uitam atque salutem, Plato nominauit, sine quo uidelicet amore dei quaelibet anima mortua iacet.

[1.125] De qua quidem anima mundi ea diligenter consideremus quae a Platone dicta sunt, a quo caeteri quoque philosophi quid de anima ipsa dixerunt habuisse creduntur. Hanc itaque, mundi uidelicet ammam quasi tertiam a deo et noy personam distinguens, prolixiori ac diligentiori descriptione prosequens, eam tam in seipsam quam in effectis suis integerrima designatione declarat; iuxta quam et nos spiritum sanctum modo secundum effecta operum suorum dicere solemus, modo secundum naturalem bonitatis eius affectum quem in seipso ab aeterno habuit, sicut diligentius postmodum distinguemus. Nunc autem illa Platonis uerba de anima mundi diligenter discutiamus, ut in eis spiritum sanctum integerrime designatum esse agnoscamus.

[1.126] Dicit itaque Plato hanc ante mundi constitutionem factam siue genitam a deo esse; in quo spiritus sancti perpetuam processionem qua ex deo patre est, nobis, ni fallor, insinuat. Solent quippe philosophi "factum" ex deo siue "genitum" dicere omne quod a deo habet esse. Unde et Hermes superius filium dei factum a deo dixit, secundum

hoc quod ab ipso habet esse tamquam aeternaliter genitus, non temporaliter ab ipso factus aut creatus. Plato quoque omne quod a deo habet esse "genitum"

dicit ex ipso, non tamen ideo omne quod a deo est filium eius esse, uelut ipsum mundum et caetera eius opera.

[1.127] Ait autem sic, cum de mundo antea locutus ad animam mundi peruenisset:

Nec tamen, inquit, eo quod nos ad praesens loquimur ordine, ortum animae deus annuit iuniorumque ac posteriorem corporibus eam fecit. Neque enim decebat rem antiquiorem a postgenita regi.

Item:

Deus tam antiquitate quam uirtutibus praeire animam naturae corporis iussit dominamque eam et principali iure uoluit esse circa id quod tueretur.

In quo etiam notandum est quod, dum eam praeesse regimini mundi ut "dominam" dicit profecto eam omni praeferret creaturae et deum esse astruit, quam postmodum his uerbis animam mundi uocauit:

Hoc dixit et demum reliquias prioris concretionis, ex qua mundi animam commiscuerat... etc.

[1.128] Bene autem spiritum sanctum animam mundi quasi uitam uniuersitatis posuit, cum in bonitate dei omnia quodammodo uiuere habeant, et uniuersa tamquam uiua sint apud deum et nulla mortua, hoc est nulla inutilia nec ipsa etiam mala, quae optime per bonitatem ipsius disponuntur, iuxta quod tam apud euangelistam quam apud platonicos scriptum esse meminimus:

Quod factum est in ipso uita erat

ac si aperte dicatur: omnia temporaliter facta per ipsum, hoc est per ipsam dei bonitatem condita, in ipsa dei bonitate quodammodo perenniter uiuebant, cum apud diuinam prouidentiam omnia ab aeterno per eius bonitatem optime essent ordinata, ut tam bene singula procedere uellet quantum oporteret. Huic non incongrue illud apostoli consonare uidetur, quod perhibet philosophorum quosdam dixisse quod in deo uiuimus, mouemur et sumus, ac si hanc animam mundi ipsum intelligerent deum.

[1.129] Quod uero dicit deum excogitasse "tertium animae genus", quod animam mundi dicimus, tale est ac si tertiam a deo et noy personam astruat esse spiritum sanctum in illa spiritali diuina substantia. "Excogitare" dicitur deus, hoc est ex integro percipere unius personae discretionem, quam nos digne cogitare atque ab ipso patre et filio plene distinguere non sufficimus. Soli quippe sibi trinitas diuina uere est cognita. Tantumdem etiam ualet aliquid a deo excogitari aliquo modo, quantum illud se habere illo modo, hoc est ita ueraciter esse.

[1.130] Deinde statim huius tertiae personae, quam animam mundi collocat, diligentem adhibet descriptionem, cum animam ipsam ex indiuidua et incommutabili substantia consistere perhibet, ac rursus ex diuidua, secundum quod scilicet seipsam anima scindere per corpora putatur. Tale quippe est quod dicit animam ex hoc et illo constare tamquam si diceret ipsam sic tam hoc quam illud in se habere ut ipsa animae substantia et indiuidua et quodammodo diuidua sit. Nam et spiritus sanctus et in seipso simplex omnino substantia est et ex natura diuinitatis omnino inuariabilis atque incommutabilis in seipso perseuerat, atque idem spiritus per effecta multiplex quodammodo uocatur et septem spiritus nonnumquam dicitur, secundum septiformis suae gratiae efficaciam. Unde et in laude diuinae sapientiae, spiritus eius et unicus et multiplex et discurrens et stabilis esse describitur.

[1.131] Dicit itaque philosophus animam ipsam esse

ex indiuidua semperque in suo statu perseuerante substantia itemque alia quae inseparabilis comes corporum, per eadem se corpora scindere putatur

quia spiritus sanctus et huiusmodi est qui ex suo statu quem in seipso, non in effectis suis habet, omnino simplex est atque incommutabilis, et quodammodo multiplex esse secundum effecta putatur; quod est seipsum in "corpora scindere", secundum quod ipsa uidelicet anima inseparabilis comes est corporum, cum hanc scilicet multipliciter scissuram nullo modo quantum ad seipsam habere possit, sed, ut dictum est, quantum ad effecta, suorum uidelicet distributione donorum, cum aliam isti gratiam, aliam illi tribuat, et seipsum singulis non aequaliter uel eodem modo conferat, ut hinc quoque alium spiritum iste, alium ille habere dicatur.

[1.132] Egregie quoque "putari" dictum est et non "esse", quia si uere ac proprie loquamur, non est haec multipliciter spiritus sed effectorum ipsius, cum eum uidelicet in hoc uno multiplicem dicamus quia multipliciter facit; quod est effecta eius magis esse diuersa quam ipsum.

[1.133] Cum itaque in ipsa anima mundi indiuidua et diuidua, siue, ut dictum est, eadem et diuersa concurrat substantia, addit, his duobus in ipsa anima sibi concurrentibus, quandam mixturam effici ex indiuiduo scilicet et diuiduo, ac rursus ex eodem et diuerso, hoc est incommutabili et commutabili. In qua quidem, ut ita dicam, mixtura spiritus sancti proprietas diligenter et integre uidetur expressa, tam in seipso scilicet quam in effectis, ut dictum est, suis. Dicit itaque quia deus hoc "tertium substantiae genus" ita, ut dictum est, "mixtum locauit medium inter utramque substantiam", indiuiduam scilicet atque diuiduam, quia, cum sit ipse quoque spiritus ex deo tamquam ab ipso procedens, utrumque horum ab ipso habet a quo esse habet. Et hoc est dicere quod deus locauit hoc ipsum animae genus inter utraque supra dicta quasi medium eorum, hoc est mixtum ex eis; ac si diceret quod ab ipso deo a quo ipsa est anima, tam hoc quam illud habet, ut uidelicet et indiuidua sit in sua substantia et diuidua secundum effecta. Quod autem dictum est "locauit", congrue dictum est iuxta metaphoram locutionis qua dictum est "medium", quasi inter aliqua circumstantia collocatum.

[1.134] Postquam autem assignauit mixturam animae ex indiuiduo et diuiduo, transit ad mixturam ex eodem et diuerso, dicens animam eandem eodem modo ex eodem et diuerso consistere, sicut ex indiuiduo consistit atque diuiduo:

Cuius, inquit, pars idem, pars diuersum uocetur

cum uidelicet spiritus ipse et idem sit in substantia cum deo et noy, id est cum patre et filio, et diuersus in proprietate personae.

Possumus et eundem, hoc est incommutabilem in se, eum dicere et diuersum quodammodo per effecta esse, cum non solum ipse ea quae diuersa sunt fecerit, secundum quod superius dictum est, ex diuidua constare substantia, uerum etiam ea per temporum successionem mutat ac uariat prout opportunum esse iudicat, iuxta illud Boethii:

Stabilisque manens dat cuncta moueri.

Et iam quidem superius eum incommutabilem esse assignauerat cum ait:

Semperque in suo statu perseuerante substantia.

Sed quod uariabilis per effectuum suorum mutationem esset, nondum addiderat; quod nunc facit. Bene itaque dicit animam ipsam quoddam medium esse, id est mixtum ex indiuidua in se substantia et diuidua per coniugationem corpoream, id est coniunctionem ipsius ad corpora, quando scilicet ipsa ad rem quamlibet creandam uel regendam atque disponendam se applicat sicut quaelibet anima corpori suo, sua impertiens beneficia.

[1.135] Cui etiam philosophus totam uim et concordiam proportionalem numerorum tribuit, ut in diuinae gratiae bonitate uniuersarum rerum concordiam consistere doceat. Omnis quippe ordo naturae et concinna dispositio numerorum proportionibus uestigatur atque assignatur, et omnium perfectissimum exemplar numerus occurrit qui rebus congruit uniuersis. Quod quidem eos non latet qui philosophis rimantur arcana.

[1.136] Hinc est etiam quod arithmetica, quae tota circa proportionem numerorum consistit, mater et magistra caeterarum artium dicitur, quod uidelicet ex discretione numerorum caeterarum rerum uestigatio doctrinae pendeat. Cuius etiam ut ineffabilem exprimerent benignitatis eius dulcedinem, totam ei musicarum consonantiarum ascribunt armoniam, qua et ipsum iugiter resonare firmamentum et superiores mundi partes repleti perhibent. Nihil quippe est quod ita oblectet et nimia suauitate sui alliciat animos, sicut melodia. Nihil ita pronum ad eos componendos uel commouendos uel pacandos, ut iuxta illud primi capituli Boethianae Musicae scirent philosophi

quod nostrae tota animae corporisque compago musica coaptatione coniuncta sit

adeo quidem ut iracundiam insaniamque melodia sedari et grauissimarum infirmitatum dolores curari animaduernerent atque efficerent.

[1.137] Quod qui ignorat nec adhuc experimento didicit legat praedictum Musicae capitulum et inueniat quomodo

Pythagoras ebrium adolescentem sub frigii modi sono incitatum, spondeo succinente reddidit mitiorem et sui compotem. Nam cum scortum, inquit, in riuale domo esset clausum atque ille furens domum uellet comburere, cumque Pythagoras stellarum cursus, ut et mos nocturnus erat, inspiceret, ubi intellexit sono phrygii modi incitatum multis amicorum admonitionibus a facinoribus noluisse desistere, mutari modum praecepit atque ita furentis animum adolescentis ad statum mentis pacatissimae temperauit.

Inueniet etiam ibidem quod

cum uinolenti adolescentes tybiarum etiam cantu, ut fit, instincti, mulieris pudicae fores frangerent, admonuisse tibicinam ut spondeum caneret dicitur Pythagoras. Quod cum illa fecisset, tarditate modorum et grauitate canentis, illorum furentem petulantiam consedasse.

Videbit ibidem et quomodo

Terpander atque Arion Lesbios atque Iones grauissimis morbis cantus eripere presidio

necnon et qualiter

Ismenias Thebanus Boethiorum pluribus, quos sciatici doloris tormenta uexabant, modis fertur cunctas abstersisse molestias.

Ubi etiam

Empedocles, cum eius hospitem quendam gladio furibundus inuaderet, inflexisse modum dicitur canendi, itaque adolescentis iracundiam temperasse.

In tantum uero, inquit Boethius, priscae philosophiae studiis uis musicae artis innotuit, ut Pythagorici cum diurnas in sompno resolverent curas, quibusdam cantilenis uterentur, ut eis lenis et quietus sopor irreperet. Itaque experrecti aliis quibusdam modis stuporem somni confusionemque purgabant, id nimirum scientes quod nostrae tota animae corporisque compago musica coaptatione coniuncta sit. Nam ut sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur.

[1.138] <Item>:

Quod scilicet Democritus Hippocrati medico tradidisse fertur, cum eum quasi insanum, cunctis Democriti ciuibus id opinantibus, in custodia medendi causa uiseret. Sed quorsum isthaec? Quia non potest dubitari quin nostrae animae et corporis status eisdem quodammodo proportionibus uideatur esse compositus, quibus harmonicas modulationes posterior disputatio coniungi copularique monstrabit.

[1.139] Quod si parum fidelibus uideantur quae iuxta philosophos de uirtute diximus harmonica, nisi et sacrae id scripturae testimonio confirmemus, occurrat memoriae qualiter spiritu malo in Saul irruente, actum est prudentium uirorum consilio, uim harmonicae suauitatis non ignorantium, ut uesaniae tantae stimulis Daudici moduli mederentur.

Unde et postmodum uir deo plenus cum ad diuini cultus religionem amplificandam templum aedificare disposeret, psalmos qui decantarentur composuit et omnium musicorum instrumentorum genera congregauit, ut tam uocum quam sonorum consonantiis rudem alliceret populum, per quae antea diabolicum in reprobo rege mitigauit tormentum. Ex quo praecipue traditur quam naturalis sit <animae> harmonica modulatio, quae ita naturam eius suauitate sui componere ac reparare ualet ut maligni quoque spiritus tormenta eam perturbare non queant.

[1.140] Legimus et quorundam sanctorum animas, ne quid dolens in exitu suo paterentur, ad melodiae dulcedinem sponte hinc egressas fuisse.

Unde in Vitis patrum scriptum esse meminimus quod, cum frater quidam uellet uidere animam peccatoris et iusti quomodo abstrahitur a corpore et non uellet deus contristare eum in desiderio eius, inuenit hominem peregrinum iacentem in platea egrotum, non habentem qui ei curam adhiberet. Et cum uenisset hora dormitionis eius, conspicit frater ille Michaellem et Gabrielem descendentes propter animam eius. Et sedens unus a dextris et alius a sinistris eius rogabant animam eius ut egrederetur, et non exibat quasi nolens relinquere corpus suum.

Dixit autem Gabriel ad Michaellem:

Assume iam animam istam ut eamus.

Cui Michael respondit:

Iussi sumus a domino ut sine dolore eiciatur, ideoque non possumus cum ui auellere eam.

Exclamauit ergo Michael uoce magna dicens:

Domine, quid uis de anima hac quia non acquiescit nobis ut egrediatur?

Venit autem ei uox:

Ecce mitto Dauid cum cythara et omnes psallentes Ierusalem, ut audiens psalmum ad uocem ipsorum egrediatur.

Cumque descendissent omnes in circuitu animae illius cantantes hymnis, sic exsiliens anima illa sedit in manibus Michaelis et assumpta est cum gaudio.

[1.141] Bene itaque philosophi, immo dominus per eos id forsitan ignorantes, tam ipsi animae mundi quam superioribus firmamenti partibus nimiam ac summam harmonice modulationis suauitatem assignant, ut quanta pace, quanta fruantur concordia, quam diligentius possent exprimerent et quam concorditer cuncta in mundo diuina disponat bonitas; quam illi animam mundi, ueritas spiritum sanctum, ut dictum est, nominat. Quis etiam, si diligenter attenderit, non animaduertat quid de caelesti dixerunt harmonia quae in superioribus firmamenti partibus incessanter resonat, cum caelestes uidelicet spiritus ex assidua diuinae maiestatis uisione et summa inuicem concordia ligentur, et in eius quem conspiciunt laudes iugi et ineffabili exultatione illud decantent, quod iuxta Isaiam seraphin die ac nocte conclamare non cessant:

Sanctus, sanctus, sanctus dominus deus sabaoth... etc.

[1.142] Superiores itaque caeli uel firmamenti partes beatos hos spiritus uel eorum mansionem intelligimus; quos etiam septem planetarum nomine propter excellentiam claritatis ipsorum, quos spiritualiter diuina gratia quae septiformis dicitur illuminat, non incongrue designasse uidentur. Qui et bene apud Isaiam "seraphin", id est "incendium", ex ipsa diuinae uisionis illuminatione in amorem dei maxime succensa, nuncupantur. Superior autem eorum mansio tam dignitate quam positione dicenda uidetur, a qua hii qui superbierunt in hunc caliginosum et densum aerem detrusi dicuntur, qui loci quoque positione inferior sicut et inhabitatione deterior, "inferni" nomine non inconuenienter accipi potest. Bene et beati spiritus illi siue superna eorum mansio firmamento comparatur. Qui, caeteris per superbiam corruentibus, hoc in suae fidelitatis et humilitatis remunerationem acceperunt, ut sic in contemplatione diuinae maiestatis firmarentur, ut omnino ulterius labi non queant.

[1.143] Unde Gregorius, in Iob, libro XXVI:

Prius, inquit, caelum factum dicitur, et hoc idem postmodum firmamentum uocatur, quia natura angelica et prius subtilis est in superioribus condita, et post, ne umquam potuisset cadere, mirabiliter confirmata.

Idem super Ezechielem homelia:

Creauit deus caelum, quod postmodum uocauit firmamentum. Caelum ergo fuerunt hii qui prius bene sunt conditi; sed postmodum firmamentum appellati sunt, quia ne omnino iam caderent, uirtutem incommutabilitatis acceperunt.

[1.144] Illud quoque quod ait Plato animam locatam esse a deo in medietate mundi eamque per omnem globum teretis orbis aequaliter porrigi, pulchre designat gratiam dei, omnibus communiter oblatam, cuncta, prout salubre uel aequum est, benigne in hac magna domo sua seu templo disponere. His autem illud libri Sapientiae aperte concinit:

Spiritus domini repleuit orbem terrarum... etc.

atque illud psalmiste:

Spiritu oris eius omnis uirtus eorum.

[1.145] Quod uero totum mundum unum animal Plato dicit, maximam concordiam uniuersorum operum dei demonstrat, quasi diuersorum membrorum in uno corpore animalis, quibus omnibus una praees anima, singulis tota praesens et in diuersis una et eadem operans diuersa.

Sic et apostolus totius sclesis concordiam unitatemque demonstrans, eam unum corpus Christi tamquam capitis appellat, per quosdam nexus et compagine fidei et caritatis ex diuersis fidelibus coniunctum, ita sibi inuicem seruiantibus uel administrantibus quasi diuersa membra in uno corpore, ex quibus alterum alterius eget obsequio, uno omnibus spiritu praesidente et diuersa in diuersis operante, sicut anima in diuersis totius corporis membris:

Haec enim, inquit, omnia operatur unus atque idem spiritus, diuidens singulis prout uult.

[1.146] Quam patenter similitudinem beatus Ambrosius, in I Pauli epistola ad Corinthios, ad mundani quoque corporis constitutionem patenter applicuit, dicens:

Multa membra cum inuicem sui egeant, non discrepant in unitate naturae quamuis diuersa sint, quia diuersitas haec in unum concurrat ut corporis unitas expleatur, sicut et ea quibus mundus constat, cum sint diuersa, non solum officiis sed et naturis, ad unum tamen mundi proficiunt perfectionem et ex omnibus his nascitur temperies quaedam.

[1.147] Huic etiam inuolucro, de positione scilicet animae in medio mundi locatae, hoc est de diuina gratia omnibus communiter oblata, ipsa etiam diuina facta (secundum allegoriam mysteriam) manifeste concordant, cum uidelicet, doctrinam suam et uere religionis cultum propagaturus dominus in mundo, Ierusalem, quae in medio terrae est, elegit; quam quasi caput regni sui constituit, in qua primum ad magnificandum cultum suum edificare sibi templum quasi regale palatium uoluit, ubi etiam uberrimam spiritus sancti gratiam apostolis infudit, per quam per eos totus spiritualiter uegetaretur mundus. Unde scriptum est:

Deus autem rex noster operatus est salutem in medio terrae

et rursus:

De Sion exibit lex et uerbum domini de Ierusalem.

[1.148] Medium autem mundi et quasi umbilicum terrae super illum Ezechielis prophetae locum quo scriptum est:

Haec dicit dominus: Ista est Ierusalem in medio gentium posui eam et in circuitu eius terras Ieronimus asserit his uerbis: Ierusalem in medio mundi sitam hic idem propheta testatur, umbilicum terrae eam esse demonstrans; et psalmista exprimens domini passionem: Operatus est ait salutem in medio terrae.

[1.149] Hic plantata est uinea quae extendit palmites suos usque ad mare cum hinc uitis uera Christus apostolis suis, quasi palmitibus per uniuersum orbem directis, uniuersum mundum ubertate doctrinae spiritualis inebriauit.

[1.150] De hac autem uegetatione ac uiuificatione spiritus sancti sanctus Saluianus episcopus ad sanctum Solonium episcopum libro I De gubernatione dei pythagoricum testimonium inducit dicens:

Pythagoras philosophus, quem quasi magistrum suum philosophia ipsa suscepit, de natura ac beneficiis dei disserens sic locutus est: 'Animus per omnes mundi partes commean atque diffusus, ex quo omnia quae nascuntur animalia uitam capiunt'. Quomodo igitur mundum negligere deus dicitur quem hoc ipso satis diligit, quod ipsum semper totum mundi corpus intendit?

De Saluiano autem isto, Marsiliensis aecclisae episcopo, et de libro eius ad Solonium episcopum et aliis operibus ipsius, Gennadius Marsiliensis praesbyter, De illustribus uiris scribens, inter illustres uiros et eorum opera mentionem facit.

[1.151] Qui etiam post Pythagorae testimonium Tullium inducens deum ipsum quem Pythagoras "animum" uocat, "mentem" a Tullio appellari commemorat dicens:

Tullius quoque: 'Nec uero deus ipse', inquit 'qui intelligitur a nobis, alio molo intelligi potest quam mens soluta quaedam et libera et segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et mouens'. Alibi quoque: 'Nihil est', inquit, 'praestantius deo'. Ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur naturae obediens aut subiectus deus; omnem ergo regit ipse naturam.

[1.152] Augustinus quoque libro III De ciuitate dei, capitulo XXXII de Varrone loquens ait:

Dicit etiam idem auctor acutissimus atque doctissimus quod hii soli ei uideantur animaduertisse quid esset deus, qui crediderunt eum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem.

[1.153] Mentem itaque, id est animum siue animam, deum dixerunt secundum hoc quod totius mundi regimini quasi anima corpori praees.

Unde et per sapientem quendam adhortantem non digne deum excolere, nisi mente scilicet a uiciis purgata et uirtutibus adornata, pulchre in ipso suae adhortationis et disciplinis exordio dictum est:

Si deus est animus nobis, ut carmina dicunt, Hic tibi praecipue sit pura mente colendus.

Ac si aperte filium instruens dicat: cum deus sit nobis animus, hoc est uera et spiritualis uita, sicut et ipsa perhibent scripta poetarum, uelut illa Virgilii uerba quae super hoc ipsum Macrobius inducit, sicut postmodum ostendemus -- hunc praecipue, scilicet deum, bene uiuendo glorifica.

[1.154] Bene etiam cum animal esse Plato mundum dixerit, ipsum quoque intelligentem, hoc est rationale animal, esse perhibuit, secundum hoc scilicet quod eius anima quanto caeteris praestantior existit, tanto rationabilius in ipso cuncta agit atque disponit. De cuius quidem summae rationis ordinatione, cum subditur quod haec ipsa, mundi uidelicet anima, "causas omnium quae proueniunt prouidet", diuinam ei omnium naturarum prouidentiam assignat et

diuinae plenitudinem scientiae, ex quo etiam ipsa deus esse innuitur. Metiri ac deliberare ea quae futura sunt ex praesentibus dicitur, quia iuxta ea quae iam sunt, oportet futura praeparari, ut eis congrua ordinatione coherere possint atque aptari. Quod autem subditur ex reliquiis concretionis mundanae animae nostras, id est humanas, animas esse confectas tale est ac si diceret eas animam mundi in potentiis ac uirtutibus imitari, sed longe in hoc ipso a dignitate eius abscedere, ut uidelicet quemadmodum anima illa totius mundi administrationem praestaret, sic singulis corporibus nostris singulae animae suae uitam eis animalem, non spiritalem praebentes.

[1.155] Et bene haec quasi reliquiae mundanae animae dicuntur, quae scilicet ad animalem pertinent uitam, quia haec inferioribus ipsa relinquit animabus quae per eam dignum expleri non est. Unde et eorum haeresis confutatur qui dominum Iesum non aliam animam quam spiritum sanctum habere profitentur. "Reliquias" etiam mundanae animae non incongrue dicit ea quae ad operationem eius quam in nobis habet, pertinent; secundum quod in corporibus ipsa degenerare dicitur, sicut suo exponemus loco. Sicut enim reliquiae his quibus supersunt inferiora quaedam et indigniora uidentur, ita haec, quae non ad aeternitatem spiritus sed ad temporales eius operationes attinent, posteriora dignitate censentur

[1.156] Congruè etiam dicit animam "mundi" non alicuius rei in mundo, sicut et animam hominis dicimus, non alicuius membri humani. Anima quippe ab "animando" dicta est, nec aliquid proprie animari dicitur, nisi id in quo tota uis uegetationis ita consummatur, ut nihil corpori illi uegetato adherere extrinsecus necesse sit ad uegetationem quam habet in ipso conseruandam. Cum itaque mundus, iuxta philosophos, uniuersa concludat, ut nihil extra ipsum diuinitus disponendum relinquatur, recte anima mundi sicut et anima hominis dicta est, cum uniuersa uis animae in eo consummetur; adeo ut nec ipsum mundum oculos uel caetera sensuum instrumenta habere oportuerit, sicut et ipse perhibet Plato, cum nulla extra ipsum remaneant ad quae ista opportunitatem aliquam habeant.

[1.157] His ex Platone breuiter collectis atque ad nostrae fidei testimonium satis, ut arbitror, diligenter expeditis, consequens existimo ad sequaces eius commere, ut ea quae ab ipsis quoque de anima mundi dicta sunt, nulla ratione conuenienter accipi posse monstremus, nisi spiritui sancto per pulcherrimam inuolucrum figuram assignentur.

[1.158] Hoc quippe loquendi genus philosophis quoque sicut et prophetis familiarissimum est, ut uidelicet, cum ad arcana philosophiae perueniunt, nihil uulgaribus uerbis efferant, sed comparationibus similitudinem lectorem magis alliciant. Quae enim quasi fabulosa antea uidebantur et ab omni utilitate remota secundum litterae superficiem, gratiora sunt, cum, magnis plena mysteriis postmodum reperta, magnam in se doctrinae continent aedificationem. Ob hoc enim, teste Augustino, teguntur ne uilescant.

[1.159] Qui secundo quidem libro De doctrina christiana, cum causas difficultatis uel facilitatis sacrae scripturae, aperiret, ait:

Obscure quaedam dicta densissimam caliginem obducunt; quod totum prouisum esse diuinitus non dubito, ad edomandum laborem superbiam et intellectum a fastidio reuocandum, cui facile inuestigata plerumque uilescunt.

Item:

Qui prorsus non inueniunt quod querunt, fame laborant; qui autem non quaerunt quia in promptu habent, fastidio saepe marcescunt.

Igitur salubriter spiritus sanctus ita scripturas modificauit ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret.

[1.160] Quasi ergo in latebris dominus quiescere gaudet, ut, quo magis se occultat, gratior fit illis quibus se manifestat, et quo magis ex difficultate scripturae laboratur, meritum lectoris augeatur.

[1.161] De quo psalmista:

Posuit, inquit, tenebras latibulum suum

et rursum:

Tenebrosa aqua in nubibus aeris

quia, inquit Gregorius,

obscura est scientia in prophetis.

De quo etiam scriptum est in lege:

Accessit Moyses ad caliginem in qua erat deus.

Et Solomon in Paralipomenon ait:

Dominus pollicitus est ut habitaret in caligine

idem in Prouerbiis:

Gloria dei est celare uerbum et gloria regum inuestigare sermonem.

Qui etiam ad scripturarum obscuritates quasi ad latebras, in quibus inueniatur deus, perscrutandas inuitat nos in Prouerbiis dicens:

Sapiens animaduertet parabolam et interpretationem, uerba sapientum et aenigmata eorum. Quae quidem tanto cariora sunt intellecta quanto in his intelligendis maior opere facta est impensa.

[1.162] Hinc est illud Ieronimi, ad Magnum oratorem scribentis, super hoc ipsum quod in exordio Prouerborum Solomon modo dixerit:

In exordio, inquit, Prouerborum commonet ut intelligamus sermones prudentiae, uersutiasque uerborum, parabolas et obscurum sermonem, dicta sapientum et aenigmata quae proprie dialecticorum et philosophorum sunt.

[1.163] Quantum etiam semper philosophia arcana sua nudis publicari uerbis dedignata sit, et maxime de anima et de diis per fabulosa quaedam inuolucra loqui consueuerit, ille non mediocris philosophus et magni Ciceronis expositor, Macrobius, diligentissime docet. Remotis enim generibus figmentorum siue fabulorum quae philosophos non decent, supposuit illud quod honestissime assumunt. Ait namque quod, quando

sacrarum rerum notio sub pio figmentorum uelamine honestis et tecta rebus et uestita nominibus enunciat, hoc est figmenti genus quod cautio de diuinis rebus philosophantis admittit.

[1.164] Idem post pauca:

Sciendum est, inquit, non in omnem disputationem philosophos admittere fabulosa, sed his uti solent cum uel de anima uel de ethereis potestatibus loquuntur. Caeterum cum ad summum deum et principem omnium, qui apud graecos togaton, qui et protopanton nuncupatur, tractatus se audet attollere, uel ad mentem, quam graeci noym appellant, originales rerum species, quae ideae dictae sunt, continentem, ex summo natam et perfectam deo -- cum de his, inquam, loquuntur summo deo et mente, nihil fabulosum penitus attingunt; sed si quid de his assignare conantur quae non sermonem tantummodo, sed cogitationem quoque superant humanam, ad similitudines et exempla confugiunt. Sic Plato, cum de togaton esset loqui animatus, dicere quid sit non ausus est, hoc solum de eo sciens quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Solum uero si simillimum solem de uisibilibus repperit et per eius si militudinem uiam sermoni suo attollendi se ad non comprehensibilia patefecit. Ideo et nullum eius simulacrum, cum diis aliis constituerentur, finxit antiquitas; quia summus deus et nata ex eo mens sicut ultra animam, ita sunt supra naturam, quo nihil fas est de fabulosis peruenire. De diis autem, ut dixi, caeteris et de anima non frustra se nec ut oblectent, ad fabulosa conuertunt. Sed quia sciunt inimicam esse naturae, apertam nudamque expositionem sui, quae sicut uulgaribus hominum sensibus intellectum suo uario rerum tegmine operimentoque subtrahit, ita a prudentibus arcana sua uoluit per fabulosa tractari. Sic ipsa mysteria figurarum cuniculis operiuntur, ne uel haec adeptis nudam rerum talium natura se praebeat; sed summatibus tantum uiris sapientia interprete sui arcani consciis, contenti sint reliqui ad uenerationem, figuris defendentibus a uilitate secretum.

[1.165] Iuxta quod et ueritas ipsa de integumento parabolarum suarum apostolis loquitur dicens:

Vobis datum est nosse mysterium regni dei; caeteris autem in parabolis, ut uidentes non uideant et audientes non intelligant.

[1.166] Ex hac itaque Macrobii traditione clarum est ea quae a philosophis de anima mundi dicuntur, per inuolucrum accipienda esse.

Alioquin summum philosophorum Platonem, summum stultorum esse deprehenderemus. Quid enim magis ridiculosum quam mundum totum arbitrari unum esse animal rationale, nisi hoc per integumentum sit prolatum? Animal quippe esse non potest nisi sensibile sit, cum sit nota definitio animalis "substantia animata sensibilis". Quis autem ex quinque sensibus mundo inesse poterit nisi forte tactus, qui omnibus est communis animalibus? Desunt quippe ei caeterorum sensuum instrumenta, ipso attestante Platone, ubi uidelicet ostendit quare ei aut oculi aut aures aut caeterae partes humani corporis necessariae non fuissent. Aut quae est pars corporis mundi qua ipse, si tangatur, sentire queat magis quam arbores uel plantae, quae terrae radicitus affixas eadem anima uiuificari dicunt? Numquid ex effossione terrae potius sentiet mundus quam arbores ex frondium aduisione uel totius corporis sui abscissione? Arbores tamen et quaslibet plantas insensibiles esse constat, ideoque ad exclusionem earum in definitione animalis post "animatum" ponitur "sensibile".

[1.167] Praeterea cum dicant animam mundi singulis infusam corporibus, ea animare quae ad animandum apta repperit, quid opus erat creatione nostrarum animarum, quas postea factas esse Plato commemorat? Aut quid opus est animam mundi his corporibus nostris inesse quae non animat?

Quid enim euidentius est quam corpora nostra ex propriis animabus humanis magis quam ex anima mundi uitam animalem habere? His quippe animabus praesentibus statim animata sunt, et eisdem absentibus inanimata, licet, ut aiunt, in eis anima mundi etiam post mortem perseueret, quae in omnibus tota est corporibus, etiam in his in quibus uacat. Quid etiam est quod absentibus humanis animabus anima mundi corpora nostra, licet eis insit, animare non sufficit, cum ipsa, testante Platone, "cunctis inuisibilibus praestantior a praestantissimo auctore facta" sit? Numquid minoris efficaciae est in nobis quam caeterae animae, aut iam corpora nostra defuncta non sunt idonea ad animandum sicut antea erant, praesentibus humanis animabus?

Potest ex uno corpore innumeros uermes uiuificare, cum iam ipsum corpus non ualeat animare? Quae deest aptitudo defuncto corpori ne nunc quoque animetur, nisi tantum praesentia humanae animae, quae et praesens corpus uiuificat et recedens ipsum mortificat? Quod si etiam ista ad inuolucrum deffectamus quae de anima mundi a philosophis dicta sunt, facile est rationabiliter cuncta accipi nec a sacrae fidei tenore exorbitare.

[1.168] Conferant humanae animae corporibus nostris animalem uitam; conferat anima mundi, quam, ni fallor, spiritum sanctum intellexerunt philosophi, ipsis animabus nostris uitam spiritalem, distributione scilicet suorum donorum, ut sint singulae animae uita corporum, spiritus autem sanctus uita animarum quas uegetando ad profectum bonorum operum promouet. Quodam itaque modo animae nostrae corpora quaedam spiritus sancti dicendae sunt, quas ipse per aliquod gratiae suae donum quasi templum inhabitat et uirtutibus uiuificat.

[1.169] Unde et illud est Augustini, sermone VI De uerbis domini:

Sicut enim uita corporis anima est, sic uita animae deus. Sicut exspirat corpus cum animam emittit, ita anima cum deum amittit.

Deus amissus mors animae, anima amissa mors corporis. Mors corporis necessaria, mors animae uoluntaria.

[1.170] Sed et illud quod aiunt animam totam singulis corporibus infusam, omnia uiuificare, atque animare quae ad animandum idonea repperit, nulla ipsorum duritia uel densitatis natura impediente, pulchrum est inuolucrum, quia caritas dei, quam spiritum sanctum dicimus, cordibus humanis per fidei siue rationis donum primitus infusa, quaedam uiuificat, ad bonorum operum fructum nos promouendo ut uitam assequamur aeternam et in quibusdam ipse spiritus uacare dicitur, prauitatis eorum duritia repugnante.

[1.171] Hanc autem animae uidelicet mundanae doctrinam praecipue diligentissimus philosophorum in expositione Macrobius posteris reliquit. Cuius quidem uerba, si subtiliter inspiciamus, totam fere fidem nostram de spiritu sancto in ipsis expressam inueniemus, cum hanc ipsam animam et creatorem nominet atque ex deo patre et noy, hoc est deo filio, eam esse astruat. Quam dum quandoque "mentem" nominat mentem pro anima uel spirituali natura generaliter ponit. Aliter itaque filium noym, id est mentem dicit, aliter animam ipsam mentem appellat. Mens quippe patris filius dicitur secundum quod sapientia ipsius uel ratio uocatur. Animam quoque, cum mentem nominat, spiritualis eam esse naturae, non corporae, insinuat. Quod quidem et per semetipsum aperiens, dum quaedam Virgilii uerba exponeret, ait:

Et ut puritati eius attestaretur, mentem nominauit

item:

Et ut illius mundam animae assereret dignitatem, mentem esse testatus est

ac si aperte doceat ob hoc eam mentem uocari, ut sinceritas naturae spiritualis et dignitas in ea demonstraretur.

Sic enim et cum dominum Iesum mentem humanam habuisse dicimus, mentis uocabulo ipsam eius animam nominamus.

[1.172] Haec autem sunt illa quae proposuimus Macrobius uerba:

Anima ergo, inquit, creans sibi condensque corpora -- nam ideo ab anima natura incipit, quam sapientes de deo et mente noym nominant -- ex illo purissimo fonte, quem nascendo de originis suae hauserat copia, corpora caeli et siderum, quae condidit prima, animauit.

Et post aliqua, cum ipse ipsius animae uires distingueret quas in corporibus exercet, secundum quas omnium animatorum ordinata est natura, ut alia scilicet aliis praesint, adiecit dicens:

Hunc rerum ordinem et Virgilius expressit, nam et mundo animam dedit, et ut puritati eius attestaretur, mentem uocauit: 'Caelum'

enim ait, 'terras et maria et sidera spiritus intus alit' id est anima. Et ut illius mundans anime, assereret dignitatem, mentem esse testatus est: 'Mens agitat molem'. Necnon ut ostenderet per ipsam animam constare et animari uniuersa quae uiuunt, addidit: 'Hinc hominum pecudumque genus' et caetera, utque asseueraret eundem esse in anima semper uigorem, sed usum eius hebescere in animalibus corporis densitate, adiecit: 'Quantum non noxia corpora tardant'.

[1.173] Haec quidem omnia tam Virgilii quam Macrobius uerba facile est iuxta propositum nostrum ad nostrae fidei tenorem accommodare, nec aliter ea conuenienter exponi. Quod itaque ait:

usum animae hebescere in animalibus corporis densitate

tale est spiritus sancti gratiam suorum beneficiorum efficaciam minus habere in carnalibus et bestialibus hominibus, qui magis sensibus quam ratione reguntur, carnalibus scilicet dediti uoluptatibus, ut ipsam densitatem corporis carnalium illecebrarum magnitudinem intelligamus.

Qui etiam, ubi ait ipsam animam creare sibi corpora et condere, eam creatorem rerum et per hoc deum esse astruit, et creaturarum rerum ordinationem et praeparationem ad bona opera donorum suorum distributione, ut sibi eas dignum habitaculum efficiat. Ab anima naturam dicit incipere, quia per gratiam spiritus sancti nascimur spiritualiter, ut simus filii dei magis quam serui. Sicut enim subtracta hac gratia moreremur in uitiiis, ita et eadem collata nascimur in ueram uirtutum uitam, quam quidem per naturam habemus, et contra naturam uitia, cum sit uicium corruptio naturae. "De deo et mente" anima nominatur, quia tam patris quam filii idem est spiritus, cum ab utroque procedat. Unde etiam, ut ait Augustinus in XV De trinitate, capitulo XVIII:

Quia ipse spiritus communis est ambobus, id uocatur ipse proprie quod ambo communiter cum uidelicet tam pater etiam ipse quam filius spiritus sit et sanctus.

[1.174] Cum autem de deo uel *noy* nasci aut creari siue fieri anima quandoque a philosophis dicitur, abusio est uerborum magis quam error sententiae: "creari" namque uel "fieri" recte non dicitur nisi in his quae incaeperunt, hoc est aeterna non sunt; "nasci" uero, hoc est de substantia ipsa patris existere, proprium est filii, de quo suo loco post modum plenius disseremus. "Creari" tamen siue "nasci" seu "fieri"

pro "esse ex aliquo" philosophi nonnumquam ponunt, ut supra meminimus.

Unde et Macrobius tam noym ipsam a deo quam animam a noy creatam dicit, hoc est ex ipso esse. In eadem quoque significatione "nasci"

hoc loco abutitur. Hermes uero superius cum dixerit quod "deus secundum fecit dominum", filium ipsum ex deo patre esse ostendit.

Fontem sapientiae purissimum ipsam noym appellat, hoc est sapientiam patris, quam nihil quantumcumque sit obscurum latere potest. De copia huius fontis ipsa dei bonitas animauit prius "corpora caeli ac siderum", hoc est ipsos angelos uel caelestes spiritus, qui ante hominem conditi sunt, secundum quod scriptum est:

DE PLENITUDINE EIUS OMNES ACCEPIMUS

[1.175] "Caeli ac siderum" dictum est secundum dignitatum differentiam, cum alios spiritus aliis praelatos et superiores credamus. Unde angelos atque archangelos dicimus seu dominationes.

Corpora summi spiritus dici possunt etiam angeli, ab ipso, ut dictum est, spiritualiter uiuificati; uel etiam "corpora" dicit secundum hoc quod omnem creaturam quodammodo corpoream dicimus, hoc est circumscriptam. Unde Gennadius in libro De orthodoxa fide, capitulo X:

Nihil, inquit, incorporeum et inuisibile in natura credendum est, nisi solum deum, qui ex eo incorporeus creditur quia ubique est et omnia complet, et ideo inuisibilis omnibus creaturis quia incorporeus est.

Creatura omnis corporea, angeli et omnes caelestes uirtutes corporeae, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas esse credimus intellectuales naturas quod localiter circumscribuntur, sicut et anima humana quae carne clauditur, et demones qui per substantiam angelicae naturae sunt corporei.

[1.176] Bene autem dictum est ex ipsa sapientia eos esse animatos, quia haec est uita aeterna ut cognoscamus sicut et cogniti sumus, facie ad faciem deum uidentes. Haurit spiritus de fonte illo, cum nos de diuinae sapientiae, intelligentia imbuat secundum quod dictum est:

De meo accipiet et annuntiabit uobis.

Unde et spiritus sapientiae siue intellectus siue scientiae dictus est. Quod uero dictum est:

Mens agitat molem

hoc est totius mundanae fabricae quantitatem, quasi cuncta in mundo uiuificet aut moueat superius expositam Platonis sententiam prosequitur de spiritu dei, quod scilicet optime cuncta disponit

Stabilisque manens dat cuncta moueri.

Quam quidem agitationem animae Solomon quoque in Ecclesiaste diligenter exprimens ait:

Oritur sol et occidit, et ad locum suum reuertitur. Lustrans uniuersa in circuitu pergunt spiritus et in circulo suo reuertitur.

Quis est iste circulus nisi ambitus globosi et teretis orbis, de quo scriptum est

quia Spiritus domini repleuit orbem terrarum

Diuinae quippe bonitatis gratia sic omnia replet, ut nihil penitus ab operatione suae administrationis uacet, quae sicut solem uisibus nostris oriri facit seu occidere, sic et caetera quaeque disponit optime.

[1.177] Adeo autem praedicta Virgilii uerba, de anima scilicet mundi, ueritate plena uidentur ut ea quoque quasi in auctoritatem assumere doctores sancti non abhorruerint. Unde et Ieronimus, cum illum Ezechielis locum exponeret ubi scriptum est "Et introduxit in atrium interius per uiam orientalem", ait:

Si autem et exterius et interius accipimus atrium, sic intelligendum quod deus et circumfusus sit et infusus, dicens per prophetam: Qui tenet caelum palmo et terram pugillo, ut omnia uideantur ab illo concludi; et rursum: Caelum autem thronus est, terra autem scabellum pedum meorum, ut intra omnia esse credendum sit iuxta illud uirgilianum: Principio caelum ac terras camposque liquentes, Lucentemque globum lunae titaniaque astra, Spiritus intus alit totamque infusa per artus Mens agitat molem et magno se corpore miscet.

[1.178] Idem, in epistola Pauli ad Ephesios, libro II:

Diuersitas autem praepositionum, in quibus dicitur "unus deus et pater omnium, qui super omnia et per omnes et in omnibus", diuersam intelligentiam sapit. Super omnia enim est deus pater, qui auctor est omnium. Per omnes filius, qui cuncta transcurrit uaditque per omnia. In omnibus spiritus sanctus quia nihil absque eo est. Tale quid de creaturis et de deo etiam Zeno cum stoicis suspicatur; quem secutus Virgilius: Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris et reliqua et: Principio caelum et terras camposque liquentes, Lucentemque globum lunae titaniaque astra, Spiritus intus alit totamque infusa per artus Mens agitat molem et magno se corpore miscet.

[1.179] Viuere quippe in deo cuncta dicuntur, ut supra meminimus, secundum hoc quod in ipso nulla sunt mortua, hoc est inutilia, sed omnia utiliter aut conuenienter facta seu ordinata. Unde scriptum est:

Quod factum est in ipso uita erat

hoc est in ipsa antequam fierent prouidentia diuinae sapientiae, commodissime erant ordinata. Hinc rursum dicitur: "Deus cui omnia uiuunt"; et apostolus:

In quo, inquit, uiuimus, mouemur et sumus.

Tam homines quam pecudes uiuificat, cuius dona aliqua ad uitam tam sapientissimi quam simplices atque idiotae habent. Unde et in Ecclesiaste dicitur:

Quis nouit spiritus filiorum Adam si ascendat sursum, et si spiritus iumentorum descendat deorsum?

hoc est qui sint praedestinati ad uitam, qui deputati ad mortem de sapientissimis et idiotis?

[1.180] Haec de Macrobio collecta sufficiant. -- Si quis autem me quasi importunum ac uiolentum expositorem causetur, eo quod nimis improba expositione ad fidem nostram uerba philosophorum detorqueam et hoc eis imponam quod nequaquam ipsi senserint, attendat illam Caiphae prophetiam quam spiritus sanctus per eum protulit, longe ad alium sensum eam accommodans quam prolator ipse senserit. Nam et sancti prophetae, cum aliqua spiritus sanctus per eos loquatur, non omnes sententias ad quas se habent uerba sua intelligunt; sed saepe unam tantum in eis habent, cum spiritus ipse qui per eos loquitur multas ibi prouideat, quarum postmodum alias aliis expositoribus et alias aliis inspirat. Unde Gregorius in Registro, ad Ianuarium episcopum Caralitanum scribens, loquitur:

In intellectu sacrae scripturae respui non debet quicquid sanae fidei non resistit. Sicut enim ex uno auro alii murenulas, alii anulos, alii dextralia ad ornamentum faciunt, ita ex una scripturae sacrae sententia expositores qui uique per innumeros intellectus quasi uaria ornamenta componunt, quae tamen omnia ad decorem caelestis sponsae proficiunt.

Ipsae praeterea Macrobius ea quae de anima mundi a philosophis dicta sunt, mystice interpretanda esse supra meminit. Quae etiam cum iuxta litteram exponi ueraciter aut conuenienter nullatenus queant, ut supra meminimus, ipsa nos littera ad expositionem mysticam compellit.

[1.181] Pluribus quoque sanctorum testimoniis didicimus platonice sectam catholicis fidei plurimum concordare. Unde non sine causa maximus philosophorum Plato prae caeteris commendatur ab omnibus, non solum a peritis saecularium artium, uerum etiam a sanctis. De quo pater Augustinus in libro VII De ciuitate dei:

Mirantur, inquit, quidam nobis in Christi gratia sociati cum audiunt uel legunt Platonem, eum de deo ista sensisse, quae multum congruere ueritati nostrae religionis agnoscuntur. Unde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Egyptum, Ieremiam audisse uel scripturas propheticas hi eadem peregrinatione legisse. Sed diligenter computata temporum ratio, quae chronica historia continetur, Platonem indicat a tempore quo prophetauit Ieremias, centum ferme annos postea natum fuisse. Qui cum octoginta et unum uixisset, ab anno mortis eius usquequo Ptolomeus rex Egypti scripturas propheticas per septuaginta hebreos, qui etiam graecam linguam nouerant, interpretandas habendasque curauit, anni reperiuntur ferme sexaginta. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Ieremiam uidere potuit tanto ante defunctum, nec easdem scripturas legit in graeco, quae nondum fuerant in graecum translate, nisi forte, quia fuit acerrimi studii, sicut egyptias ita et istas per interpretem didicit.

[1.182] Adeo autem ipsa Platonis dicta uerbis domini atque eius praedicationi consonare uidentur, ut, sicut idem praedictus doctor in II De doctrina christiana profitetur, quidam lectores et dilectores Platonis ausi sunt in tantam prorumpere dementiae quod dicerent

omnes domini nostri Iesu Christi sententias quas mirari et praedicare coguntur, de Platonis libris eum didicisse.

[1.183] Hinc etiam Ptolomeus rex in Platonis dogma eadem uideri, nisi fallor, dictus est quod deum et mentem, id est patrem et uerbum, ex platonice scriptis didicerat. Unde septuaginta interpretes, cum ei legem transferrent, arcanum diuinae generationis, prudenti ut iudei dicunt consilio, penitus tacuerunt, ne si id quoque apud hebreos praedicari audiret, duplicem diuinitatem esse deprehenderet, quod antea tantum unius dei cultor existerat, nec propter platonice dogma ab unitate deitatis deuiauerat, licet ibi plures distingui personas audierit, unius tamen deitatis singularitate seruata. Hinc Ieronimus in prologo Pentateuchi meminit dicens a praedictis septuaginta multa huiusmodi reticere, ut est illud:

Ex Egypto uocaui filium meum
et similia.

[1.184] Ex quo liquidum est platonice sectam fidei sanctae trinitatis plurimum semper assentire, et eam diligentius caeteris omnibus philosophis a Platone et sequacibus eius distingui ac describi. Unde et non immerito in eius laudem Valerius Maximus his prorumpit uerbis:

Platone paruulo dormiente in cunis, apes mel inseruerunt eius labellis. Qua re audita, prodigiorum interpretes singularem eloquii suauitatem ore eius emanaturam dixerunt.

Excellentius autem et conuenientius id interpretandum esse non dubito, si ad diuinae dignitatis gloriam hoc miraculum referatur, ut hoc ei deus insigne praesagium conferret qui diuinitatis suae per eum diligentius arcana reuelaturus esset.

[1.185] Oportebat quippe ut summae sapientiae quae Christus est, uerbum uidelicet et sapientia dei patris, summus philosophus eiusque sequaces plurimum attestarentur. Unde et iuxta beatum Augustinum, apostolus

Atheniensibus loquens (ut supra meminimus) cum rem magnam dixisset, et quae a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet uiuimus, mouemur et sumus, adiecit: Sicut et uestri quidam dixerunt.

Platonem quippe atheniensem fuisse constat.

[1.186] Illud autem in quo non mediocriter errasse Plato et uidetur et dicitur, illud, inquam, quod animam mundi factam esse dicit, hoc est initium habuisse, et quod supra Macrobius, cum de anima mundi loqueretur, asseruit deum et noxam ultra animam esse quasi superiores dignitate, cum constet apud omnes uere catholicos tres personas in diuinitate per omnia sibi coequales et coeternas esse -- si diligentius attendatur, a ueritate non exorbitat, sicut postmodum ostendemus de processione spiritus disserentes. Non enim sine causa hic philosophus prae caeteris commendatur ab omnibus, tam fidelibus, ut supra meminimus, quam infidelibus.

[1.187] Cum itaque in omni doctrina philosophis platonice secta enituerit, iuuat etiam quorundam platonice testimonium inferre, quae idem pater Augustinus in VII Confessionum commemorat in scriptis eorum se reperisse; in quibus quidem tota fere fidei nostrae summa circa diuinitatem uerbi apertissime continetur, sicut ipsa postmodum tradita est a summis scriptoribus noui testamenti, Iohanne scilicet et Paulo apostolis.

[1.188] Ait quippe Augustinus ibidem, ad deum sermonem intendens:

Procurasti mihi per quendam hominem immanissimo tyfo turgidum quosdam platonice liberos ex graeca lingua in latinam uersos. Et ibi legi, non quidem his uerbis, sed hoc idem omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus, quod "in principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso uita erat, et uita erat lux

hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt." Et quia hominis anima, quamuis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lumen, sed uerbum deus est "lumen uerum, quod illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum", et quia "in hoc mundo erat et mundus per eum factus est et mundus eum non cognouit." Quia uero "in sua propria uenit et sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios dei fieri credentibus in nomine eius", non ibi legi. Item legi ibi quia uerbum deus non ex carne, "non ex sanguine, non ex uoluntate uiri, neque ex uoluntate carnis, sed ex deo natum est." Sed quia "uerbum caro factum est et habitauit in nobis", non ibi legi. Indagauit in litteris illis multis modis dictum quod sit filius "in forma patris non rapinam arbitratus esse aequalis deo", quia naturaliter id ipsum est. Sed quia "semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inuentus ut homo; humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et deus eum exaltauit a mortuis et donauit ei nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur caelestium, terraestrium et infernorum et omnis lingua confiteatur quia dominus Iesus in gloria est des patris," non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora et super omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus filius tuus coaeternus tibi, et quia de plenitudine eius accipiunt animae ut beatae sint, et quia participatione manentis in se sapientiae renouantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem "pro impiis mortuus est", non est ibi.

[1.189] At uero ne aliquis sexus inter homines sapientiae fama caeteris praestantes fidei nostrae testimoniis desit, illa etiam famosa Sybilla inducatur, quae nec diuinitatem uerbi nec humanitatem nec utrumque aduentum nec utrumque iudicium uerbi eius prophetando praetermisit: primum quidem iudicium quo Christus iniuste iudicatus est in passione, et secundum quo iuste iudicaturus est mundum in maiestate. De qua Augustinus, Contra quinque haereses:

Audiamus quid etiam Sybilla uates eorum de eodem dicat: 'Alium', inquit, 'dedit dominus hominibus fidelibus colendum', item: 'Ipse tuum cognosce dominum dei filium esse'. Alio loco filium dei symbolon appellat, id est consiliarium uel consilium. Et propheta dicit: "Vocabitur nomen eius admirabilis consiliarius".

[1.190] De qua rursus idem pater Augustinus in XVIII De ciuitate dei:

Eo, inquit, tempore nonnulli Sybillam in uaticinatum ferunt.

Quam quidam rilagis credunt esse Cumanam.

Et sunt eius uiginti et septem uersus, qui

sicut eos quidam latinis uersibus est interpretatus, hoc continent: Iudicii signum, tellus sudore madescet; E caelo rex adueniet per secula futurus, Scilicet in carne praesens ut iudicet orbem... etc.

Quorum quidem uersuum primae litterae in graeco coniunctae id sonant: Iesus Christus filius dei saluator. Infert etiam Lactantius quaedam de Christo uaticinia Sybille:

In manus, inquit, infidelium postea ueniet. Dabunt deo alapas manibus incestis et impurato ore exspuent uenenatos sputos; dabit uero ad uerba simpliciter sanctum dorsum. Et colaphos accipiens tacebit ne quis agnoscat quod uerbum uel unde uenit, ut inferis loquatur, et spinea corona coronetur. Ad cibum autem fel et ad sitim acetum dederunt; inhospitalitatem hanc monstrabunt mensam. Ipsa enim insipiens gens tuum deum non intellexisti, ludentem mortalium mentibus; sed spinis coronasti, fel miscuisti. Templi uelum scindetur, et in medio die nox erit tribus horis. Et morietur tribus diebus somno suscepto. Et tunc ab inferis regressus ad lucem ueniet primus resurrectionis principio ostensus.

[1.191] Hoc profecto Sybillae uaticinium, ni fallor, maximus ille poetarum nostrorum Virgilius audiciat atque attenderat, cum in quarta ligloga futurum in proximo sub Augusto Caesare, tempore consultans Pollionis, mirabilem cuiusdam pueri de caelo ad terras mittendi, qui etiam peccata mundi tolleret et quasi saeculum nouum in mundo mirabiliter ordinaret, praecineret ortum -- admonitus, ut ipse ait, Cumei carminis uaticinio, hoc est Sybillae quae Cumea siue Cumana dicitur. Ait quippe sic, quasi adhortans quoslibet ad congratulandum sibi et concinendum seu conscribendum de hoc tanto puero nascituro, in comparatione cuius omnes alias materias quasi infimas et uiles reputat, dicens

Sicilides musae, paulo maiora canamus.

Non omnes arbusta iuuant humilesque miricae Ultima Cumei uenit iam carminis stas Magnus ab integro seclorum nascitur ordo.

Iam redit et uirgo, redeunt saturnia regna.

Iam noua progenies caelo dimittitur alto.

Et post pauca:

Teque adeo decus hoc sui, te consule inibit Pollio.

Si qua manent sceleris uestigia nostri Irrita perpetua soluent formidine terras.

Item, de puero:

Pacatumque reget patriis uirtutibus orbem... etc.

Quae apertissimam de incarnatione filii dei continent prophetiam ipso fortassis poeta ignorante quid in Sybilla uel in eo spiritus sanctus loqueretur, sicut et de Caipha contigit, dicente quia expedit ut unus moriatur homo pro populo et non tota gens pereat.

Ubi et subditur:

Hoc autem a semetipso non dixit.

[1.192] Facillime autem ex subsequētibz conuinci potest hanc Eclogam de nullo ueraciter aut conuentienter accipi posse, nisi de incarnato unigenito dei typice, more prophetico dicantur, cum apertissime falsa et omnino impossibilia deprehendantur esse, si ad litteram exponantur, nec saltem commode in adulationem, ut quibusdam uidetur, afferri, quae statim iudicio omnium tamquam incredibilia respuuntur, ut magis contra poetam commoueant auditorem ad indignationem quam ad beneuolentiam trahant. Sed haec diligentius alibi nobis ostendenda siue exponenda occurrent, cum de incarnatione scilicet uerbi, magis quam de diuinitate eius testimonia conferemus.

[1.193] Qui etiam postmodum in alia Egloga, diuinarm trinitate non mediocriter innuens, ex cuiusdam ad alium persona dicit:

Trina tibi haec primum triplici diuersa colore Licia circumdo terque haec altaria circum Effigiem duco. Numero deus impare gaudet.

Vota quippe hic quidam sortilegi ritus ostendens, qui maximam uim habeat ad constringendum rebellem, minatur dicens: tria fila eiusdem substantiae, id est de lana, sed diuersa triplici colore tibi, in effigie uidelicet tua, circumdo, ad te uidelicet constringendum et capiendum, quasi illud Solomonis attendens:

Funiculus triplex difficile rumpitur.

Et tunc, inquit, ipsam effigiem tui sic ligatam duco ter circum altaria. Denique cur uel tema licia dixerit uel triplicem colorem slue trinum circultum altaris, quasi in omnibus ternarii numeri magnam uim attenderet ad celebrationem diuinorum sacrorum, adiecit quia "deus gaudet impare numero", ac si diceret quia hoc numero secundum personarum trinitatem describi uult sui perfectionem. Quae quidem personae cum sint eiusdem substantiae sed proprietatibus diuersae, bene tribus laneis filis diuersorum colorum expressae uidentur.

[1.194] Nunc itaque ad proposita de diuinitate uerbi testimonia reuertamur, et, cum Dauid et Solomone regibus Israel, tertium adhibeamus gentium regem, ad summi uaticinium regis. Quid enim apertius illo testimonio Nabuchodonosor de filio dei?

Ecce inquit, uideo uiros solutos quatuor. amouantes in medio ignis et species quarti similis filio dei.

[1.195] Iuuat autem et Dindimi regis bragmanorum inferre testimonium, ut in quatuor regum auctoritate nostrae assertio fidei praemineat: duorum quidem iudeorum et duorum gentilium Dauid scilicet et Solomonis, Nabuchodonosor et Dindimi, sintque hii quatuor reges quasi quatuor rotae nobilis quadrigae summi regis, per quas uidelicet fides quatuor euangeliorum de sancta trinitate per uniuersum deferatur mundum, et tanto regum auctoritas sit firmior quanto potestas sublimior, et qui edicta populis legesque proferunt, sacrae quoque fidei documenta tradant.

[1.196] Ait itaque Dindimus in I ad Alexandrum epistola, ait, inquam, sic inter caetera religionis uel fidei suae gentis insignia:

Non suscipit deus sacra sanguinea, cultum diligit incruentum, spernit funesta libamina, uerbo propitiatur orantibus; quod solum ei <commercium) cum homine est suaque nimis similitudine delectatur. Nam uerbum deus est, hoc mundum creauit, hoc regit atque alit omnia, hoc nos ueneramur, hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus. Siquidem deus ipse spiritus atque mens est.

Atque ideo non terrenis diuitiis nec largitate munifica, sed religiosis operibus et gratiarum actione placatur.

Ex his liquide uerbis traditur tam uerbum ipsum dei quam spiritum ab ipso fidelibus infusum esse deum. Quem rex ille non solum credebat, uerum etiam alteri magno regi scribendo praedicat.

[1.197] Quanta autem religionis seu abstinentie, populus bragmanorum fuerit ut illis deus supra uniuersas nationes fidei sacrae, intelligentiam inspirare deberet, epistolae ipsae Dindimi ad Alexandrum continent. Quibus quidem epistolis, si fides adhibenda sit, nulla hominum uita quantumcumque religiosorum, innocentiae atque abstinentiae bragmanorum aequiparanda uidetur. Unde et hos in exemplum abstinentiae beatus quoque Ieronimus nobis proponit de quibus inter caetera in II Contra Iouinianum meminit dicens:

Bardesenēs, uir babylonius, in duo dogmata apud indos ginnosophistas diuidit, quorum unum appellat bragmanas, alterum samoneos; qui tantae continentiae sint, ut uel pomis arborum iuxta Gangim fluuium uel publico orizae et farinae alantur cibo. Et cum rex ad eos uenerit, adorare illos solitus sit pacemque prouinciae suae in illorum praecibus arbitrari sitam.

Ad quos etiam diuina gratia praedicationem euangelii directam esse ipsa eiusdem epistola ad Magnum oratorem perhibet his uerbis:

Pantenus stoicae sectae philosophus, ob praecipuae eruditionis gloriam a Demetrio Alexandriae episcopo missus est Indiam, ut Christum apud bragmanas et illius gentis philosophos praedicaret.

[1.198] Seneca quoque, inter uniuersos philosophos tam moralis doctrinae quam uitae gratiam adeptus, spiritum sanctum omnium distributorem donorum patenter profitetur, ita de ipso ad Paulum apostolum in IV scribens epistola:

Profiteor bene me acceptum lectione litterarum tuarum quas galatis, corinthiis, acheis misisti. Spiritus enim sanctus in te supra excelsos sublimior satis uenerabiles sensus exprimit.

[1.199] Restat denique ad maximum illum latinorum philosophum, Boethium scilicet, descendere, qui omnes fere liberalium artium disciplinas scribendo uel transferendo seu etiam exponendo latinis tradidit, ac diligenter sanctae trinitatis fidem Symmacho socero et compatricio scribendo edisserens, de unitate quoque personae Christi ac diuersitate naturarum quae in ipso sunt, diuinae scilicet et humanae, ad Iohannem diaconum qui postea papa effectus est, scribendo contra Euticen et Nestorium optime disputauit, fidemque nostram et suam, ne in aliquo uacillaret, tam de diuinitate

quam de diuinitatis incarnatione tractando, inexpugnabiliter astruxit. Constat hunc egregium senatorem romanum, consulem quoque atque patricium, tempore praedicti Iohannis pape floruisse, a Siluestro papa uigesimi et eum in illa persecutione christianorum, qua in Iohannem papam caeterosque christianos Theodoricus seuit, una cum praedicto Symacho occubuisse.

De quo in Gestis pontificum necnon et in Libro miraculorum beati Benedicti scriptum est, qualiter uidelicet ambos Theodoricus rex gothorum interfecit.

[1.200] In Gestis quidem ita scriptum reperies:

Rex haereticus Theodoricus duos senatores et consules et patricos gladio interfecit, Boethium et Symachum; quorum etiam abscondi corpora praecepit.

In Libro autem miraculorum praedicti sancti ita continetur:

Theodoricus post Odoacrem gothorum principatum cum regio nomine suscipiens, homo pestilens arrianae sectae, denique inter caetera facinora Iohannem papam corporali inedia maceratum necauit, duosque senatorii ordinis uiros et ex-consules, Symmachum uidelicet atque Boethium, in carcere gladio transuerberauit.

[1.201] Cum itaque dominus et per prophetas iudeis et per praestantes philosophos seu uates gentibus catholice, fidei tenorem annunciauerit, inexcusabiles redduntur tam iudei quam gentes, si cum hos in caeteris doctores habeant, in salutem animae, cuius fundamentum est fides, ipsos non audiant. Et quidem multi ex gentibus, nonnulli ex iudeis in hoc quoque a doctoribus populi sui instructi, fidem sanctae trinitatis recognouerunt, in uno corpore aeccliesiae quasi duo parietes coniuncti.

Ex gentibus quidem primo graeci, ex quibus praedicti philosophi fuerunt. Post graecos latini, qui, sicut in disciplinis saecularium artium imitati sunt graecos, ita et in uera fidei doctrina ab ipsis exempla sumpserunt, cum eos scilicet christianam fidem suscepisse audissent, quos ingeniorum subtilitate praeditos omnibus philosophiae rationibus armatos esse cognouerant.

LIBER II

CONTRA EOS QUI NEGANT FIDEM AB INFIDELIBUS TESTIMONIA SUMERE

[2.1] Operis parte superiori testimonia quaedam tam prophetarum quam philosophorum collegimus, quibus sanctae trinitatis fidem astrueremus.

Ubi quidem dum philosophorum infidelium assertiones sicut et sanctorum patrum quasi in auctoritatem induximus, multorum nos detractionibus corrodendos patere praesensimus, atque a nonnullis nobis id improperandum quod beato Ieronimo a multis olim legimus obiectum, cum non solum ille ethnicorum, uerum et haereticorum testimonia suis insereret scriptis.

[2.2] Unde et aduersus calumpnias Magni oratoris urbis Roms epistolam scribens, ita exorsus ait:

Quod queris cur in opusculis nostris saecularium litterarum interdum ponamus exempla, et candorem aeccliesis ethnicorum sordibus polluamus, numquam hoc quereris si scripturas sacras legeres, si interpretes earum euolueres. Quis enim nesciat et in Moyse ac prophetarum uoluminibus quaedam assumpta de gentiliu libris, et Solomonem philosophis Tiri et proposuisse nonnulla et aliqua respondisse? Unde in exordio prouerbiorum commonet ut intelligamus sermones prudentiae, uersutiasque uerborum, parabolas et obscurum sermonem, dicta sapientium et aenigmata quae proprie dialecticorum et philosophorum sunt. Sed et Paulus apostolus Epimenidis poetae abusus uersiculo est, scribens ad Tytum: "Cretenses semper mendaces, malae bestiae. uentres pigri". In alia quoque epistola Menandri ponit senarium: "Corrumpunt mores bonos confabulationes malae". Et apud athenienses in Martis curia disputans, Aratum testem uocat: "Ipsius enim et genus sumus". Parum hoc est. Ductor christiani exercitus et orator inuictus, pro Christo causam agens, etiam inscriptionem fortuitam arte torquet in argumentum fidei. Didicerat enim a uero Dauid extorquere de manibus hostium gladium, et Goliae superbissimi caput proprio mucrone truncare. Legerat in Deuteronomio mulieris captiuae radendum caput, supercilia, omnes pilos et unguis corporis amputandos, et sic eam habendam coniugio. Quid ergo mirum si et ego sapientiam saecularem propter eloquii uenustatem et membrorum pulcritudinem de ancilla atque captiua israelitam facere cupio? Si quid in ea mortuum est idolatrie, uoluptatis, erroris, libidinum, uel praecido uel rado, et mixtus purissimo corpori uernaculos ex ea genero domino.

[2.3] Item:

Cyprianus, uir eloquentia pollens et martyrio, For miano narrante mordetur cur aduersus Demetrianum scribens, testimoniis usus sit prophetarum et apostolorum, quae ille ficta et commenticia esse ducebat, et non potius philosophorum ac poetarum quorum auctoritati ut ethnicus contraire non poterat.

Item:

Iosephus duos libros scribit contra Appionem et Alexandrinum, et tanta saecularium profert testimonia, ut mihi miraculum subeat quomodo uir hebreus, ab infantia sacris litteris eruditus, cunctam graecorum bibliothecam euoluerit.

Item:

Exstant et Iuliani Africani libri et Theodori, uiri apostolicorum signorum atque uirtutum et Dionisii Alexandrini episcopi, Anatholii quoque, Pamphili, Pierii, Luciani, Malchionis, Eusebii Cesariensis episcopi, et caeterorum qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refererunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem an scientiam scripturarum.

[2.4] Idem, ad Vigilantium praesbyterum:

Eadem absenti significo quae praesenti quoque locutus sum me ita Origenem legisse uel legere ut Apollinarem, ut caeteros tractatores quorum in quibusdam libros aecclesia non recipit. Quia operis mei est et studii multos legere, ut ex plurimis diuersos flores carpam, non tam probaturus omnia quam quae bona sunt electurus, assumo multos in manu, ut a multis multa cognoscam secundum quod scriptum est: Omnia legentes, quod bonum est retinentes. Unde satis miror te uoluisse Origenis mihi obicere dogmata. Origenes haereticus? Quid ad me qui illum in plerisque haeticum non nego Errauit de resurrectione corporis, de animarum statu, de diaboli psnitentia, et quod his maius est, filium et spiritum sanctum in commentariis Isaiiae seraphin esse testatus est.

Item:

Neque enim ita debemus bona eius recipere, ut mala quoque suscipere cogamur. Si igitur quae bona sunt transtuli, et mala uel amputaui uel tacui uel correxi, arguendus sum cur non per me latini bona eius habeant et ignorent mala? Si hoc crimen est, arguatur confessor Hilarius qui Psalmorum interpretationem et Homelias in Iob ex libris eius transtulit, sit in culpa Vercellensis Eusebius qui omnium psalmorum commentarios haeretici hominis uertit in nostrum eloquium, licet haeretica praetermittens.

[2.5] Haec quidem Ieronimus aduersus eorum calumpnias reddidit qui ob id catholicos tractatores reprehendendos autumant, quod suis scriptis infidelium testimonia uel dicta inserere praesumunt quasi eis auctoritatem tribuant, qui nulla digni sunt auctoritate et quasi maculare sacras sententias possit ueritas per infideles prolata.

Nouerat quippe uir discretissimus grana in paleis et margaritam caeteris quandoque praeciosiore in sterquilinio deprehendere, quam in ornamento regio tamquam sapiens aurifaber ualeat componere. Tenebat certissime et dona dei per quemcumque malum contaminari non posse nec diuina sacramenta contactu prauorum inquinari, cum aut in nomine trinitatis infideles baptizant, aut pessimi quique uerba diuina praedicant, aut prophetias loquuntur et nonnumquam miracula faciunt.

Quaecumque enim bona sint, a deo necesse est esse, nec ea quorumlibet malicia contaminari potest.

[2.6] Unde nec prophetiam Balaam gentilis atque arioli sacra reprobauit auctoritas, qua postmodum magi primitiae gentium incitati creduntur ut, noua apparente stella, nouum statim regem quererent. Nec Sybille uel Virgilio uaticinia spiritualis doctor Augustinus sanctorum prophetiis inserere timuit, attendens illud apostoli:

Et nemo potest dicere "dominus Iesus" nisi in spiritu sancto.

Nec prophetiam Caiphae commendare euangelista ueritus est dicens:

Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius prophetauit.

Nec ipsorum demonum testimonia euangelium reticuit, cum ad eorum expulsionem, domino ueniente, eum Iesum Christum seu filium dei inclamarent ac confiterentur. Quippe cuius uirtutem, siue nascentis seu morientis, siue resurgentis uel ascendentis aut miracula facientis, ipsa etiam insensibilia quodammodo sensisse, ut ei testimonium suo modo praeberent, beatus perhibet Gregorius, angelis quidem et stella statim in ortu ipsius apparentibus, in morte uero sole obscurato, petris et uelo templi scissis, et monumentis apertis sanctorum resurgentium multisque apparentium, in resurrectione terrae motu facto cum uisione angelorum, et in ascensione nube eum suscipiente, et caetera. Cuius quoque potentiam atque sapientiam uniuersus mundi ornatus annunciare non cessat ac praedicare et suo modo laudare et commendare ex ipsa sui mirabili compositione ac dispositione. Unde apostolus:

Inuisibilia, inquit, ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque eius uirtus et diuinitas... etc.

[2.7] Hinc et psalmista insensibilium quoque creaturarum laudibus applaudens, omnes pariter ad laudes dei creaturas inuitat, quasi ex omnibus optime conditis laudes dei a nobis exigat qui pro nobis in mundo condidit uniuersa. Unde et a summitate caeli et sublimitate angelorum exorsus, usque ad dracones et serpentes atque omnes abyssos diuinas extendit laudes cum dixerit:

Laudate dominum de terra, dracones et omnes abyssi
et iterum:

Serpentes et uolucres pennatae.

Qui nec aliqua reptilia praetermisit alibi dicens:

Laudent illum caeli et terra, mare et omnia reptilia in eis.

[2.8] Legimus etiam in Vita Pauli eremita a beato scripta Ieronimo, satyrum beato Antonio apparuisse, qui aduentum saluatoris protestans ait sancto uiro:

Legatione fungor gregis mei. Precamur ut pro nobis communem deum depreceris quem in salutem mundi olim uenisse cognouimus et in uniuersam terram exiit sonus eius.

Cuius quidem, satyri uidelicet, confessionem ac testimonium de Christo longeus uiator admirans, et gauisus quod etiam monstra Christum praedicarent ac uehementer indignatus super duricia et cecitate Alexandris baculo statim humum percutiens aiebat:

Ve tibi, Alexandria, quae pro deo portenta ueneraris Quid nunc dicturi estis? Bestiae loquuntur Christum ac si aperte clamet dicens: conterat impudentiam uestram saltem confessio monstrorum.

[2.9] Quae quidem confessio tanto fortasse mirabilius gloriam atque potentiam dei praedicat quanto maiori miraculo est habenda, et tanto uerior eius assertio uidetur quanto a doctrina hominum remotior est et tota suggestioni sancti spiritus imputanda. Unde et uerba asinae Balaam et uoces in aere factae, sicut de baptizato uel transfigurato

dommo legimus, cum aliquid adstantibus annunciauerunt, tanto facilius ad fidem auditores commouebant quanto mirabiliores omnibus apparebant.

Quod de philosophis quoque uel quibusdam gentilibus, quantumuis infidelibus seu nostrae fidei inimicus, manifesta docetur ratione. Quo enim fidei nostrae magis essent aduersi, minus in laude eius inuenirentur suspecti; et probabilius in laude cuiuslibet testimonium est inimici quam amici, sicut econuerso in crimine. Unde et cum Iosephi iudei testimonium de Christo uel de sanctis eius legimus, plurimum ad fidem in eo commouemur; et cum audimus Philonem iudeum ultam monasteriorum Egypti probasse atque commendasse, plus nobis fortasse satisfacit quam si aliquis nostrum eam commendaret. Ex quo et utriusque inter illustres uiros a beato Ieronimo connumerari ac scribi meruerunt.

[2.10] Quid etiam magis necessarium ad defensionem fidei nostrae quam ut aduersus omnium infidelium importunitatem ex ipsis habeamus per quod ipsos refellamus? -- ut si nos impetunt philosophi, per ipsos conuincantur doctores suos atque philosophos, et si nos impetunt haeretici, aliquibus sacrae paginae testimoniis refellantur, atque ita, iuxta apostolum

omne os obstruatur et subditus fiat omnis mundus deo.

Quis etiam haeticos longe deteriores esse philosophis et quibuslibet gentilibus ignoret? Iuxta namque Petri apostoli assertionem: Melius esset eis non nosse uiam ueritatis quam posse agnitam retro ire.

[2.11] Si ergo propter infidelitatem gentilium hii qui aliquibus eorum testimoniis uel dictis innituntur arguendi sunt, multo amplius illi qui Origenis, tot et tantis haeresibus irretiti, expositiones atque sententias tam studiose ad nostram transtulerunt atque induxerunt solidificationem, cum ex infidelitate damnabiliores omnibus, ut dictum est, constet esse haeticos. Cuius quidem innumeras ac supra modum abominandas haereses silentio deperire non sustinuerunt, quasi et in his retractandis aliquam praeuiderent utilitatem, ac si ab eis assignatis atque damnatis, caeteri facillius sibi prouiderent, aut quibus eas rationibus dissoluerent, si quis in eis illaquearetur, addicerent. Unde et beatus Ieronimus epistolam ad Auitum praesbyterum direxit, ut haeretica illa quae in libris Periarthes Origenes innumera posuerat ex parte manifestet.

[2.12] Quis etiam me pro testimoniis philosophorum inductis recte arguat, nisi et in culpam mecum sanctos doctores in hoc ipso trahat?

Quae enim superius ex philosophis collegi testimonia, non ex eorum scriptis quorum pauca noui -- immo ex libris sanctorum patrum collegi.

Numquid et apostolum arguere praesumeret, qui, ut ait beatus Augustinus in VIII De ciuitate dei:

Atheniensibus loquens, cum rem magnam de deo dixisset et quae a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet "uiuimus mouemur et sumus", adiecit: "Sicut et uestri quidam dixerunt" ipsorum uidelicet philosophorum, quorum studiis gloriosa illa ciuitas exstiterat, testimonium ad persuasionem inducens. De quibus, ut in eodem ipse Augustinus praemiserit, ad Romanos scribens ait "quia quod notum est dei manifestum est in illis Deus enim illis manifestauit"... etc.

[2.13] Ex quibus aperte apostolus docet eis quoque mysterium trinitatis fuisse reuelatum. Sed haec quidem uerba apostoli nobis in sequentibus exponenda occurrunt.

[2.14] Nunc autem aduersus tam haeticorum quam philosophorum obiectiones pluribus de fide sanctae trinitatis collectis atque expositis testimoniis, superest aperire quibus rationibus defendi possit quod testimoniis confirmatum est. Omnis quippe controuersia, ut in Rhetoricis suis Tullius meminit, aut in scripto aut in ratione uersatur, et beato attestante Augustino, in omnibus auctoritatem humanae anteponi rationi conuenit, maxime autem in his quae ad deum pertinent tutius auctoritate quam humano nitimur ingenio. Hinc est illud quod ait, capitulo primo libri De moribus aeclesiae contra Manicheos:

Naturae quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid dicimus, rationem praecedat auctoritas. Nam infirma ratio uideri potest quae, cum reddita fuerit, auctoritatem postea per quam firmetur assumit.

[2.15] Restat itaque nunc nobis post auctoritatum fundamentum fulcimenta superinducere rationum, maxime ideo ne uerbositas inimicorum Christi nostrae insultet simplicitati. Qui cum aliquos idiotas aut minus eruditos christianos inductionem suarum laqueis praepedierint, summe id sibi gloriae ascribunt.

[2.16] Quibus quidem non sufficit ut soli moriantur, nisi alios suis inuolant erroribus, illo uidelicet iudeorum more quo eos ueritas dicit mare et aridam circuire ut faciant unarm proselitum.

[2.17] Omnium autem bonorum quasi fundamentum sanctae trinitatis fidem ponimus, ut ab ipsa diuinae naturae cognitione omnium bonorum ducatur exordium. Quisquis itaque hoc fundamentum labefactare poterit, nihil fructuosum nobis de his quae supersolidificanda sunt relinquit. Unde et nos primum huic tanto periculo tam auctoritatum quam rationum clipeum opponere curauimus, in eo quidem confisi qui suos confortat dicens:

Cum steteritis ante reges et praesides, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim uobis in illa hora quid loquamini.

Cuius quidem fretus auxilio, paruulus Daud inmensum et tumidum Goliath proprio ipsius gladio iugulauit. Et nos ergo humanarum gladio rationum, quibus non tam philosophi quam haeretici impetunt, in eos conuerso robur eorum aciesque argumentorum suorum in domino dissipemus, ut iam minus simplicitatem fidelium aggredi praesumant, cum de his confutati fuerint de quibus praecipue impossibile eis uidetur responderi de diuersitate scilicet personarum in una et indiuidua penitus ac simplici diuina substantia, et de generatione uerbi seu processione spiritus.

[2.18] De quo quidem nos docere ueritatem non promittimus, ad quam neque nos neque mortalium aliquem sufficere credimus, sed saltem aliquid uerisimile atque humans rationi uicinum nec sacrae fidei contrarium proponere libet aduersus eos qui humanis rationibus fidem se impugnare gloriantur, nec nisi humanas curant rationes quas nouerunt multosque facile asseritatores inueniunt, cum fere omnes animales sint homines ac paucissimi spirituales. Sufficit autem nobis quocumque modo summorum inimicorum robur dissipare, praesertim cum alio modo non possimus nisi has quas nouerunt rationes ex ipsorum artibus afferamus. Absit enim hoc ut credamus deum, qui malis quoque ipsis bene utitur, non bene etiam omnes artes quae eius dona sunt ordinare, ut haec quoque eius maiestati deseruiant, quantumcumque male his abutantur peruersi!

CONTRA EOS QUI DIALECTICAM UEL SAECULARES ARTES CALUMNIANTUR

[2.19] Unde et beatus Augustinus caeterique doctores sclesiaistici saeculares quoque artes atque ipsam praecipue dialecticam sacrae scripturae admodum necessarias perhibent. Adeo namque praedictus doctor, libro II De ordine, dialecticam commendare ausus est, ut eam solam scientiam esse profiteri uideatur, cum eam solam posse facere scientes dicat:

Disciplinam, inquit, disciplinarum, quam dialecticam uocant. Haec docet docere, haec docet discere. In hac seipsa ratio demonstrat atque aperit quae sit, quid uelit; scit scire; sola scientes facere non solum uult, sed etiam potest.

Idem, in II De doctrina christiana, cum inter omnes artes praecipue dialecticam et arithmeticae sacrae paginae necessarias esse profiteretur, illam quidem ad dissoluendas questiones, hanc ad allegoariarum mysteria discutienda quae frequenter in naturis numerorum inuestigamus, tanto amplius dialecticam extulit quanto amplius eam necessariam assignauit, ad omnes uidelicet questionum dubitationes terminandas. Ait autem sic:

Restant ea quae non ad corporis sensus, sed ad rationem pertinent ubi disciplina regnat disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera questionum quae in sanctis libris sunt penetranda, plurimum ualeat. Tantum ibi cauenda est libido rixandi et puerilis quaedam ostentatio decipiendi aduersarium. Sunt enim multa quae appellantur sophismata, falsae conclusiones rationum et plerumque ita ueras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus attentos decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco ubi dictum est: "Qui sophisticè loquitur odibilis est".

[2.20] Qui rursus in eodem, cum in ipsis philosophorum dictis magnam morum aedificationem et nonnullam de fide et cultu unius dei doctrinam consideraret, adiecit atque ait:

Philosophi qui uocantur, si qua forte uera et fidei nostrae accommodata dixerunt, maxime platonici non solum formidanda non sunt, sed etiam ab eis tamquam iniustis possessoribus in usum nostrum uendicanda. Sicut enim Egyptus non tantum idola habebat quae populus Israel detestaretur, sed etiam uasa atque ornamenta de auro et argento et uestem, quae ille populus exiens de Egypto sibi potius tamquam ad usum meliorem clanculo uendicauit, praecepto dei, ipsis egyptiis nescienter accommodantibus ea quibus non bene utebantur, sic doctrinae omnes gentilium et liberales disciplinae, usui ueritatis aptiores, etiam morum quaedam praecepta continent deque ipso deo colendo nonnulla uera apud eos inueniuntur.

Item in eodem, de philosophis:

Dederunt aurum et argentum et uestem suam exeunti de Egypto populo dei, nescientes quemadmodum illa quae dabant in Christi obsequium redderentur.

[2.21] Nouerat itaque iste sclesiaisticorum maximus doctorum a philosophia olim gentili ad ueram, quae Christus est, sophiam conuersus, quae in philosophicis de deo legerat scriptis, et quam indignum esset philosophicas quoque disciplinas, quae inter maxima dona dei semper in terris effloruerunt, auctorem suum atque omnium non agnoscere, et ei quoque cui obtemperant omnia non deseruire.

Attendebat et illud quod in Aecclesiastico scriptum est:

Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens et in prophetis uacabit. narrationem uirorum nominatorum conseruabit et in uersutias parabolarum simul introibit, occulta prouerbiorum exquiret et in absconditis parabolarum conuersabitur.

Iuxta quod et Solomon ipse, beato, ut supra meminimus, testante Ieronimo, in ipso statim

Prouerbiorum exordio commonet, ut intelligamus sermones prudentiae, uersutiasque uerborum parabolae et obscurum sermonem, dicta sapientium et aenigmata quae proprie (inquit Ieronimus) dialecticorum et philosophorum sunt.

[2.22] Unde et a sanctis postmodum patribus non incongrue liberalium artium studia, tamquam sacrae paginae admodum necessaria plurimum commendantur, cum omnino poetica figmenta christianis interdicanur, non solum quia falsitate referta sunt et os quod mentitur occidit animam, uerum etiam quia inanium fabularum cogitationibus ad desideria turpitudinemque, finguntur alliciunt animum, atque a sacrae paginae studio nos abducunt. -- De utrisque autem in promptu sunt sanctorum testimonia nobis.

[2.23] Synodus Eugenii papae, tempore Ludouici:

De quibusdam, inquit, locis ad nos refertur non magistros neque curam inueniri pro studio litterarum. Idcirco uniuersis episcopis subiectisque plebibus, et aliis locis in quibus necessitas occurrerit, omnino cura et diligentia habeatur, ut magistri et doctores constituantur qui studia litterarum liberaliumque artium habentes, dogmata doceant, quia in his maxime diuina manifestantur atque declarantur mandata.

[2.24] De poeticis autem figmentis quos nonnulli libros grammaticae uocare consueuerunt, eo quod paruuli ad eruditionem grammaticae locutionis eos legere soliti sunt, talia sanctorum sanxit auctoritas.

Ieronimus, ad Damasum papam de filio prodigo:

Demonum cibus est carmina poetarum, saecularis sapientiae, rhetoricorum pompa uerborum.

Et post aliqua, tamquam illud Exodi ad mentem recurret:

Per nomen externorum deorum non iurabis neque audietur ex ore uestro:

Absit, inquit, ut de ore christiani sonet 'Iuppiter omnipotens'

et 'me Hercle' et 'me Castor' et caetera magis portenta quam numina. At nunc etiam sacerdotes dei, omissis euangeliis et prophetis, uidemus comedias legere amatoria bucolicorum uersuum uerba cantare, tenere Virgilium, et id quod in pueris necessitatis est, crimen in se facere uoluntatis.

Idem, super epistolam ad Ephesios:

"Educate" ait apostolus, "filios in disciplina et correptione domini": Legant episcopi atque praesbyteri qui filios suos saecularibus litteris erudiunt, et faciunt comedias legere et amorum scripta turpia cantare, de aecclesiasticis forsitan sumptibus eruditos, et quod in corbonam pro peccato quilibet pauper totam substantiam effundens obtulerat, hoc in saturnalium sportulam et Minerue aut in sumptus domesticos aut in sordida scorta conuertit.

Item idem in epistola ad Eustochium uirginem:

"Quae communicatio lucis ad tenebras? Quis consensus Christi ad Belial?" Quid facit cum psalterio Oracius cum euangelio Maro cum apostolo Cicero?

[2.25] Quod uero de poeticis figmentis, non de philosophicis documentis aut liberalium artium studiis, haec sunt dicta, aperte Isidorus, De summo bono, libro III, capitulo XIII, insinuat dicens:

Ideo prohibetur christianus legere figmenta poetarum quia per oblectamenta inanum fabularum mentem excitat ad incentiua libidinum. Non enim solum thura offerendo demonibus immolatur, sed etiam eorum dicta libentius capiendo.

Item:

Cauendi sunt libri gentilium et propter amorem sanctarum scripturarum uitandi.

Simplicioribus litteris non est praeponendus succus grammaticae artis.

Meliores enim sunt communes litterae et simpliciores et ad solam utilitatem pertinentes. Illae uero nequiores sunt quae ingerunt mentis elationem. Meliores sunt grammatici quam haeretici. Grammaticorum doctrina potest etiam proficere ad uitam, dum fuerit in meliores usus assumpta. Ex concilio IIII Carthaginensi, capitulo VIII:

Episcopus gentilium libros non legat, haeticorum autem pro necessitate et tempore.

Gregorius Desiderio episcopo:

Peruenit ad nos fraternitatem tuam grammaticam quibusdam exponere. Quam rem ita moleste suscepimus ac sumus uehementius aspernati, ut ea quae prius dicta fuerant, in gemitum et tristitiam uerteremus, quia uno se ore cum Iouis laudibus Christi laudes non capiunt. Et quam graue nefandumque sit episcopum canere quae nec laico religioso conueniat, ipse considera.

[2.26] Unde et Plato ipse, cum ciuitatis recte ordinands traderet institutionem, poetas a ciuitate eiciendos esse decreuit, sicut in II De ciuitate dei libro beatus Augustinus his uerbis commemorat:

An forte, inquit, Platoni potius palma danda est qui cum ratione formaret qualis esse ciuitas debeat, tamquam aduersarios ciuitatis poetas censuit urbe pellendos.

Item post aliqua:

Qui (scilicet Plato) poetas ipsos uel pro arbitrio mentientes, uel hominibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta uiuere noluit

ac si aperte factis etiam ipsis illud iam praedicaret:

Os quod mentitur occidit animam

atque illud apostoli:

Fornicatio et omnis immundicia nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos, aut turpitude, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quae ad rem non pertinent, ... etc.

[2.27] Quid etiam ipsa philosophia de poeticis existimet musis et quantum indignetur aliquem alumpnum suum ad meretriculas illas umquam diuertere, in ipso aditu libri Boethii De consolatione philosophiae diligenter exprimitur, ubi de ipsa ad consolandum philosophum accedente, et inspiciente musas philosopho illi assistentes, ipsem ait philosophus:

Quae ubi poeticas musas uidit nostro assistentes toro fletibusque meis uerba dictantes, commota paulisper ac toruis inflammata luminibus: Quis, inquit, has scenicas meretriculas ad hunc aegrum permisit accedere, quae dolores eius non modo ullis remediis fouerent uerum insuper dulcibus alerent uenenis? Hes sunt enim quae infructuosis affectuum spinis uberum fructibus rationis segetem necant, hominumque mentes assuefaciunt morbo, non liberant. At si quem profanum, ut uulgo solitum uobis, blandiciae nostrae detraherent, minus moleste ferendum putarem. Nihil quippe in eo nostrae operae lederentur. Hunc uero eleaticis atque achaemicis studiis innutritum. Sed abite potius, o Sirene, usque in exitium dulces measque cum musis curandum sanandumque relinquite. His ille chorus increpitus deiecit humi mestior uultum confessusque rubore uerecundiam limen tristis excessit.

[2.28] At fortasse, inquires, non solum poetarum, uerum etiam liberalium artium lectiones christianis interdicendas, cum beatus Ieronimus in epistola ad Eustochium se grauiter correctum et uerberatum a domino pro lectione philosophorum librorum asserat. Ac iam profecto nec gramaticam a christiano legi conueniet, sine documentis cuius nec diuina intelligi pagina potest nec scriptura aliqua! Sic nec rhetoricam quae omnis eloquentis tradit ornamenta, quibus maxime sacra scriptura referta est nec eius decor nisi his diligenter assignatis elucere poterit. Quare igitur, inquires, propter Ciceronis libros praedictus doctor tam grauiter correctus et flagellatus est, ut sub obtestatione sacramenti cogere omnino saecularium librorum lectioni abrenunciare? Profecto quia non pro utilitate aliqua sed pro oblectatione eloquentiae illis intendebat, neglecto sacrae scripturae studio, cuius quidem, ut ipse ait, incultus ei sermo horrebat. Ego autem nullius artis lectionem cuicumque religioso interdicendam arbitror nisi forte per hoc maior aliqua eius utilitas prepediatur, sicut in caeteris bonis faciendum scimus, ut uidelicet in uiciorum maioribus a nobis intermittantur uel penitus omittantur. Quippe cum nulla sit in doctrina falsitas, nulla in uel-bis turpitudine, nonnulla de scientia utilitas, quis hoc discendo aut docendo culpam mereatur, nisi causa interuenierit supraposita, potiori uidelicet bono neglecto aut dimisso?

[2.29] Nemo etenim scientiam aliquam recte malam esse dixerit, etiam illam quae de malo est; quae iusto homini deesse non potest, non ut malum agat, sed ut a malo praecognito sibi prouideat, quod nisi cognitum, teste Boethio, uitare non posset. Non est enim malum scire decipere uel adulterari, sed ista committere, quia eius rei bona est cognitio cuius pessima est actio; et nemo peccat cognoscendo peccatum, sed committendo. Si qua autem scientia mala esset, utique et malum esset quaedam cognoscere ac iam absolute a malicia deus non posset, quia omnia nouit. In ipso enim solo omnium plenitudo est scientiarum cuius donum est omnis scientia. Scientia quippe est comprehensio ueritatis rerum quae sunt, atque is ueraciter cuncta discernit cui ea quoque quae non sunt quasi praesentia assistunt. Unde et enumeratis donis spiritus eius, ipse spiritus scientiae esse dicitur. Sicut autem mali quoque scientia bona est, ad uitandum scilicet malum necessaria, ita potestatem etiam mali bonam esse constat <et> ad promouendum necessariam. Si enim peccare non possemus, nihil non peccando promoueremur; et ei qui liberum non habet arbitrium, nullum ex his quae coactus agit, debetur praemium. At uero econtra, ut ait propheta,

qui potuit transgredi et non est transgressus. facere mala et non fecit; ideo stabilita sunt bona illius in domino.

[2.30] Ex his itaque liquidum est nullam aut scientiam aut potestatem malam esse, quantumcumque mala sint exercitia ipsarum, cum et deus tribuat omnem scientiam et omnem ordinet potestatem. Qui etiam de potestate iniquissimi Pilati aduersus se ait:

Non haberes in me potestatem nisi datum tibi esset desuper.

Scientias itaque approbamus sed fallacis abutentium resistimus. Non enim, teste Tullio, mediocriter errant qui ex uicio hominis scientiam culpant. Sic enim cum de reprehensione argumentationum in Rhetorica doceret, ait inter caetera:

Non ad id quod instituitur accommodabitur aliqua pars argumentationis, si res ex hominis uicio uituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uicii reprehendat.

[2.31] Nullos autem sacris litteris eruditos ignorare arbitror, plus in sacra doctrina spirituales uiros ex ipso scientiae studio quam ex religionis merito profecisse, et quo quisque sanctorum ante conuersionem suam ampliore saecularium litterarum scientiam habuerat, post conuersionem suam eum amplius in sancta eruditione ualuisse.

Paulus quippe apostolus, licet non maior merito quam Petrus uideatur, uel confessor Augustinus quam Martinus tanto tamen uterque altero maiorem in doctrina gratiam post conuersionem habuit, quanto antea maiore litterarum scientia pollebat. Ex quo praecipue saecularium quoque litterarum studium diuina dispensatione commendari arbitror, non solum propter utilitatem quam continent, uerum ne a donis eius alienae uiderentur, si ad nullum eius commodum uerterentur. Nouimus tamen et ab apostolo dictum quia scientia inflat, id est superbiam generat. Sed ex hoc praecipue bona esse conuincitur quia in malum superbiae conscius sui trahit. Sicut enim nonnulla sunt bona quae non nisi ex malo proueniunt, ita et nonnulla sunt mala quae ex bono originem trahunt. Penitentia quippe seu correctionis satisfactio cum bona sint, ita malum factum comitantur ut non nisi ab eo nasci possint.

Econtrario inuidia siue superbia cum sint pessimae, a bonis initium habent. Nemo quippe alteri inuidet nisi pro bonis eius, et nemo nisi ex bonis quae se habere recognoscit, in superbiam extollitur. Unde et Lucifer ille qui mane oriebatur, tanto ad superbiendum pronior exstitit, quanto caeteris angelicis spiritibus per sapientie, uel scientiae claritatem superior fuit. Nec tamen ideo sapientiam eius uel scientiam de naturis rerum cognoscendis quam a deo acceperat, malam dici conuenit, licet ille superbiendo male illa usus sit. Sic et cum quislibet de philosophia uel doctrina sua superbit, non ipsam euilare scientiam debemus propter adiunctum uicium, sed unumquodque secundum seipsum pensari comenit, ne forte indiscrete agentes prophetiam illam maledictione incurramus:

Ve his qui dicunt bonum malum et malum bonum, ponentes lucem tenebras et tenebras lucem.

[2.32] Haec aduersus illos dicta sufficiant, qui suae imperitiae, solacium querentes, eum nos aliqua de philosophicis documentis exempla uel similitudines induere uiderint quibus planius quam uolumus fiat, statim obstrepunt quasi saepe huiusmodi rationibus ipse, naturae rerum, a deo conditarum, inimice, uiderentur, quarum uidelicet naturarum maximam a deo peritiam ipsi sunt a deo philosophi conuenerunt; ut cum sancti doctores allegoriarum mysteria in ipsis animalium uel quarumlibet rerum naturis inuestigent, iuxta ipsorum philosophorum dicta has assignent, dicentes quidem hanc illius uel illius rei esse naturam sicut physicae scriptores tradiderunt. In tantum uero in ipsa factura sua delectatur deus, ut frequenter ipsis rerum naturis quas creauit, se figurari, magis quam uerbis nostris

quae nos confinximus aut inuenimus, exprimi uelit, et magis ipsa rerum similitudine quam uerborum nostrorum gaudeat proprietate, ut ad eloquentiae uenustatem ipsis rerum naturis iuxta aliquam similitudinem pro uerbis scriptura malit uti, quam proprie locutionis integritatem sequi.

[2.33] Nemo itaque me culpae praesumat, si ad propositum nostrum ostendendum aliquas uel ex nobis uel ex philosophis similitudines induxero, quibus facilius aperire quod desidero possim. Scriptum quippe est:

Fas est et ab hoste doceri

et cum intelligentiae deseruimus, modis omnibus curandum est ut quoad possumus, id facilius facere studeamus.

[2.34] Unde est illud beati Augustini consilium in IIII De doctrina christiana ubi quidem christianae doctrinae modos exsequitur ac docet:

Non curante, inquit, illo qui docet quanta eloquentia doceat, sed quanta euidencia. Diligens appetitus aliquando negligit uerba cultiora. Unde ait quidam, cum de genere tali elocutionis ageret esse in eo quandam diligentem negligentiam.

[2.35] Item:

Quid enim prodest locutionis integritas quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt, propter quos ut intelligant loquimur? Qui ergo docet, uitabit uerba omnia quae non docent.

Item:

Insignis est indolis in uerbis uerum amare, non uerba. Quid enim prodest clauis aurea, si aperire quod uolumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil querimus nisi patere quod clausum est?

CONTRA EOS QUI FIDEM SANCTAE TRINITATIS DISCUTI VEL DISSERI PROHIBENT

[2.36] Sed incassum, inquires, laboramus, si id aperire querimus quod aut iam per alios est apertum ut nostro ulterius labore opus non sit, aut omnino aperiri non potest, illud uidelicet ineffabile trinitatis mysterium? Et profecto nihil hoc uerius. Sed si aperiri omnino ab homine non potest, quid egerunt sancti patres qui tot nobis de trinitate tractatus reliquerunt? Si uero qui de ea tractauerunt, docere quod intendebant potuerunt, et quod clausum erat aperire, quid opus erat unum post alium scribere et quod ille iam aperuerat, hunc postea reserare? Quicquid horum quislibet constituat, miror qua me fronte aliquis arguat, si caeterorum de eisdem scribentium prouidentia laudet, nisi forte in hoc nostrum iam penitus superuere tractatum dicat, quod et illorum documenta sufficiant, et nullae iam ulterius quibus resistendum sit pullulent haereses? aut nullae de nostra fide supersint dubitationes quae aliquibus rationibus uel ad documentum uel ad defensionem eius egere uideantur? Atque utinam ita sit.

[2.37] At uero ut innumeram infidelium multitudinem quae extra aecclesiam est, tam iudeorum scilicet quam ethnicorum praeteream, quis ita omnes haereses repressas profiteri audeat, ut iam nulla apud nos fidei sint schismata, nullae ulterius futurae sint dissensiones?

Quousque enim paleas cum granis praesens aecclesia indifferenter continebit, nec messi domini inimicus homo superseminare zizania cessabit, donec uidelicet in fine saeculi messorum angeli dei zizania colligant in fasciculos et in ignem arsurus mittant, non possunt

<desse> schismatici, non possunt desse haeretici, nec inter scorpiones et serpentes tutum patebit iter. Sed semper ad probationem uel exercitationem fidelium, habebit mater aecclesia sub Christi nomine multos quos tolleret antichristos, pro quibus ingemiscens cotidie dicat:

Ex nobis exierunt, sed ex nobis non erant

et affectu materno per singulos annos pro eis, ut redeant, immolet publicas orationum hostias. Nam oportet, inquit apostolus, haereses esse, ut et qui probati sunt manifesti fiant.

[2.38] Quod maxime in nouissimis temporibus, antichristi regno appropinquante, futurum exspectamus, quando iuxta dominicam et apostolicam sententiam grauiora semper imminere atque excrescere constat pericula, et, refrigerante caritate, mala omnia amplius pullulare. Unde et idem apostolus ad Timotheum:

Haec autem, inquit, scito quod in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, sine pace, habentes quidem speciem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes.

Qui et alibi:

Nos, inquit, sumus in quos fines saeculorum deuenerunt.

Et Petrus in II epistola:

Hoc primum, inquit, scientes quod uenient in nouissimis diebus in deceptione illusores... etc.

Et Iohannes:

Filioli, inquit, nouissima hora est, et sicut audistis quia antichristus uenit, nunc antichristi multi facti sunt. Unde scimus quia nouissima hora est. Ex nobis prodierunt, sed ex nobis non erant.

Hinc et in epistola Iudae scriptum est:

Vos autem, carissimi, memores estote uerborum quae praedicta sunt ab apostolis domini nostri Iesu Christi, qui dicebant uobis quoniam in nouissimis temporibus uenient illusores. Hii sunt qui segregant semetipsos, et hos quidem arguite iudicatos.

[2.39] Ac si aperte nos hortaretur dicens: prouidete ut tales diiudicare ac rationibus conuincere ualeatis

parati semper, ut beatus Petrus meminit ad satisfactionem omni poscenti uos rationem de ea quae in uobis est spe et fide, ut in eo quod detrahunt de uobis confundantur qui calumpniantur uestram bonam in Christo conuersationem.

Idem et coapostolus eius Paulus admonens:

Sermo, inquit, uester in gratia conditus sit sale, ut sciatis quomodo oporteat uos unicuique respondere.

[2.40] Quae quidem apostolorum dicta beatus diligenter attendens Augustinus ad Valerium comitem, in libro De nuptiis et concupiscentia, his scribit uerbis:

Quod licet fide robustissima irriseris, bonum est tamen ut etiam noueris defendendo adiuuare quod credimus. Et apostolus enim Petrus paratos nos esse praecepit ad satisfactionem omni poscenti nos rationem de fide et spe nostra. Et apostolus Paulus: Sermo, inquit, sit in gratia sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat unicuique respondere.

Idem, in tractatu De misericordia, nos ad ea quae nondum capere intelligendo sufficimus adhortatur dicens:

Petite orando, querite disputando, pulsata rogando.

[2.41] Ratione quippe magis haeretici sunt quam potestate coercendi, cum iuxta sanctorum patrum auctoritatem fideles quoque, quibus omnia cooperantur in bonum, eorum disputationibus exercitati, uigilantiores atque cautiores reddantur. Unde Ieronimus, super Ieremiam, libro 11:

Ad tempus, inquit, ualet haeresis, ut electi quique manifesti fiant et probati sint.

Augustinus, contra epistolam Parmeniani:

Haeretici, si in aecclesia essent, nihilominus errarent. Cum autem foris sunt, plurimum prosunt, non uerum dicendo quod nesciunt, sed ad uerum querendum carnales et ad uerum accipiendum spirituales catholicos excitando. Utamur ergo haeticis non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam aduersus eorum insidias asserentes, uigilantiores et cautiores simus, etsi eos ad salutem reuocare non possimus.

Isidorus, De summo bono, libro I, capitulo XVI:

Sancta aecclesia exercetur sapientia cum tentatur uerbis, exercetur patientia cum tentatur gladiis. Causa prauitatis haeretice, doctrina est propagata aecclesiae. Nam antea simplici tantum fide uigebat. Haeticorum igitur occasione propagati sunt doctores in fide, et per acumen heresum hodie magistri creuerunt.

[2.42] Unde etiam sancti doctores, cum ad exercitationem, ut dictum est, fidelium adeo necessarias esse haeticorum disputationes uel inquisitiones attenderent, ratione potius quam potestate eos coerceri sanxerunt, et nos quasi tantae uictoriae desideno ad sacrae studium eruditionis sunt potissimum adhortati. Quale est illud Ieronimi ad Nepotianum:

Disce, inquit quid doceas, ut possis adhortari in doctrina sacra et contradicentes reuincere, paratus semper ad satisfactionem omni poscenti rationem de ea quae in te est spe.

Gregorius Bonifacio:

Si ita, ut audieram, magnitudo uestra intentione sollicita de animae suae uita cogitaret, nequaquam mihi de fide sua per epistolas, sed per semetipsam posceret respondere, ut et uos de nostra ratione et nos de uestra credulitate gauderemus. Nam nos, licet in omnibus causis, in his praecipue quae dei sunt, ratione magis stringere homines quam auctoritate festinamus.

Idem Dominico episcopo:

Quamquam desideremus omnes haeticos a catholicis sacerdotibus uigore semper rationeque compesci.

Idem in Pastoralis, capitulo XXX:

Aliter admonendi sunt sapientes huius saeculi, atque aliter hebetes. Illos plerumque rationis argumenta istos nonnumquam melius exempla conuertunt. Illis nimirum prodest ut in suis allegationibus uicti permaneant, istis uero aliquando sufficit ut laudabilia aliorum facta cognoscant.

Nicholaus papa, Ad consulta bulgarorum, capitulo XXXXI:

De his qui christianitatis bonum suscipere renuunt non aliud possumus scribere uobis, nisi ut ad fidem rectam monitis et exhortationibus et ratione eos potius quam ui conuincatis.

[2.43] Isidorus De summo bono, libro II, capitulo II:

Fides nequaquam ui extorquetur, sed ratione atque exemplis suadet. Quibus autem exigitur uiolenter, perseuerare in eis non potest, exemplo, ut ait quidam, nouens arboris cuius si quis cacumen uiolenter impresserit, denuo dum laxatur in id quod fuerat confestim reuertitur.

Hilarius, De trinitate in XII:

Oportet eos qui Christum praedicant mundo, irreligiosis mundi imperfectisque doctrinis per scientiam sapientis omnipotentiae contraire, iuxta illud apostoli: Nostra enim arma non sunt carnalia, sed potentia deo ad destructionem munitio rationis, destruunt et omnem altitudinem eleuatam aduersus cogitationem dei. Fidem non nudam apostolis atque inopem rationis reliquit. Quae quamuis potentissima ad salutem sit, tamen nisi per doctrinam instruat, habebit quidem inter aduersa tutum diffugiendi recessum. Non etiam retinebit constantem obnitendi securitatem, eritque ut infirmioribus sunt post fugam castra, non etiam ut castra habentibus adest interrita fortitudo. Contuendae ergo sunt insolentes aduersus deum disputationes, et destruenda rationum fallacium munimenta, et eleuata ad impietatem ingenia conterenda, nec carnalibus armis sed spiritualibus, nec terrena doctrina sed caelesti sapientia, ut quanta rerum diuinarum humanarumque discretio est, tanta ultra terrena studia ratio caelestis excedat.

[2.44] Quomodo ergo audiendi sunt qui fidem rationibus uel astruendam uel defendendam esse denegant, praesertim cum ipsi quoque sancti de his quae ad fidem pertinent ratiocinantes multis exemplorum uel similitudinem

rationibus rebelles arguerent uel reprimere soleant? Si enim cum persuadetur aliquid ut credatur, nihil est ratione discutiendum, utrum ita scilicet credi oporteat uel non, quid restat nisi ut aequae tam falsa quam uera praedicantibus acquiescamus, et illam Fausti haeretici defensionem praetendamus qua se ab impugnationibus fidelium protegere, et ipsos per propriam eorum sententiam nititur confutare? Sic quippe aiebat sicut in I Contra Faustum libro beatus meminit Augustinus:

Et hoc eneruis fidei confessio in Christo sine teste et argumento non credere. Nempe ipsi uos dicere soletis: idcirco nihil esse curiosius exquirendum, quia simplex sit et absoluta christiana credulitas. Quomodo ergo nunc fidei simplicitatem destruitis, iudiciis eam ac testibus fulciendo?

Similem et beato Syluestro oppositionem a iudeis fieri in Vita eius legimus, cum ipse uidelicet eos de fide Christi rationibus coarctaret.

Ita quippe scriptum est:

Ioasi rabbi dixit: Rationi humanae non est committenda fides quae deum hunc suadeat credi, quem tu unum deum patrem et filium et spiritum sanctum confiteris.

[2.45] Unum denique simile dictum beati Gregorii uidetur, quod huius qui suae solacium imperitiae querunt, cum ea de fide interrogantur ad quae respondere non sufficiunt, statim obiciunt, -- illud inquam, quod in Homelia euangeliorum XX, cum de resurrectione corporum loqueretur, ait:

Sciendum nobis est quod diuina operatio, si ratione comprehenditur, non est admirabilis, nec fides habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum.

Ex qua profecto sententia, ne uidelicet inutilis sit fides et expers meriti, patenter, asserunt, nihil quod ad catholicae fidei mysteria pertinet ratione uestigandum esse, sed de omnibus auctoritati statim credendum esse quantumcumque haec ab humana ratione remota esse uideantur. Quod quidem si recipiatur, ipsum quoque Gregorium in his quae antea de dictis eius collegeramus, sibimetipsi contrarium reperiremus. Nec sibi tantum, sed caeteris omnibus fere doctoribus sanctis qui nos pariter cum ipso ad rationes fidei nostrae perquirendas seu reddendas adhortantur. Alioquin, ut supra quoque meminimus, cuiuscumque populi fides, quantumcumque astruat falsitatem, refelli non poterit etsi in tantam deuoluta sit cecitatem ut idolum quodlibet deum esse ac caeli ac terrae creatorem fateatur. Statim quippe qui hoc receperit, cum hinc eum pulsare ceperimus, sicut olim martyres faciebant, cum idololatriae cultum gentilibus impropere, respondere poterit secundum nos ipsos etiam de huius ratiocinandum non esse, nec a nobis alios impetiri debere, unde nos ab aliis censemus impetendos non esse.

[2.46] Nouimus quoque ipsum beatum Gregorium saepius in scriptis suis eos qui de resurrectione dubitant congruis rerum exemplis uel similitudinibus ratiocinando ipsam astruere, pro qua tamen superius dixit fidem non habere meritum, cui humana ratio praebet experimentum.

Numquid hii quos rationibus suis in fide resurrectionis aedificare uolebat, has eius rationes secundum ipsius sententiam refellere poterant secundum quam scilicet astruere dicitur nequaquam de fide humanis rationibus disserendum esse, qui nec hoc astruere dicitur ipse propriis exhibuit factis. Qui nec etiam dixit non esse ratiocinandum de fide, nec humana ratione ipsam discuti uel inuestigari debere, sed non ipsam apud deum habere meritum, ad quam nun tam diuinae auctoritatis inducit testimonium quam humanae rationis cogit argumentum. Nec quia deus id dixerat creditur, sed quia homo sic esse conuincerit recipitur. Distinguitur itaque fides talis a fide Abrahae qui contra spem in spem credidit, nec naturae possibilitatem sed promittentis attendit ueritatem.

[2.47] At numquid si fidei nostrae primordia statim meritum non habent, ideo ipsa prorsus inutilis est iudicanda quam postmodum caritas subsecuta obtinet quod illi defuerat? Numquid multi, cum his quae praedicantur non crederent, ipsarum exhibitione rerum et magnitudine miraculorum credere sunt compulsi? Quod in apostolo etiam Thoma, cum de resurrectione domini dubitaret, factum esse cognouimus.

Sic et in Pauli conuersione gestum uidemus, qui cum ratione superari non posset, factis ipsis constrictus, ad fidem est compulsus, et quanto grauior ipse ante conuersionem fuerit, tanto postmodum huius eius firmior exstitit. Vix enim qui leuiter credit, firmus in fide permanserit. Nec quod leuitate geritur, stabilitate firmabitur. Unde et in Aecclesiastico scriptum est:

Qui credit cito, leuis corde est et minorabitur.

Cito autem siue facile credit qui indiscrete atque improuide his quae dicuntur prius acquiescit, quam haec quae ei persuadentur, ignota ratione quantum ualeat discutiatur, an scilicet adhiberi eis fidem conueniat.

[2.48] Quod et beatus diligenter pensans Ieronimus, cum sanctae Marcellae studium et discretionem commendaret, libro I in epistola Pauli ad Galathas, ita meminit:

Scio equidem ardorem eius, scio fidem, quam flammam habeat in pectore superare sexum, obliuisci homines, et diuinorum uoluminum tympano concrepante rubrum huius saeculi pelagus transfretare. Certe cum Romae essem, numquam tam festina me uidit, ut non de scripturis aliquid interrogaret. Neque uero more pithagorico quisquid responderam rectum putabat, nec sine ratione praeiudicata apud eam ualebat auctoritas, sed examinabat omnia et sagaci mente uniuersa pensabat ut me sentirem non tam discipulam habere quam iudicem.

[2.49] Nunc uero econtra ita plurimi suae imperitiae solacium querunt, ut, cum ea de fide docere nituntur quae, ut etiam intelligi possint, disserere non sufficiunt, illum maxime fidei feruorem commendent qui ea quae dicuntur antequam intelligat credit, et prius his assentit atque recipit quam quae ipsa sint uideat, et an recipienda sint agnoscat seu pro captu suo discutiatur, Maxime uero id profitentur cum ea praedicantur quae ad diuinitatis naturam et ad sanctae

trinitatis pertinent discretionem, quae penitus in hac uita non posse intelligi asseuerant, sed hoc ipsum intelligi uitam dicunt aeternam, iuxta illud ueritatis:

Haec est autem uita aeterna. ut cognoscant te uerum deum et quem misisti Iesum Christum et iterum:

Manifestabo eis me ipsum.

Sed profecto aliud est intelligere seu credere, aliud agnoscere seu manifestari. Fides quippe dicitur existimatio rerum non apparentium, cognitio uero ipsarum rerum experientia per ipsam earum praesentiam.

Quae quidem duo beatus Gregorius distinguens Homelia VI, libro II in euangelia:

Liquet, inquit, quia fides illarum rerum argumentum est quae apparere non possunt. Quae enim sunt apparentia, fidem non habent sed agnitionem.

Proprie quoque de inuisibilibus intellectus dicitur, secundum quod quidem intellectuales et uisibiles naturae distinguuntur.

[2.50] Quisquis etiam in hac uita ea quae de trinitate dicuntur non posse intelligi arbitratur, profecto in illum Montani haeretici labitur errorem quem beatus damnans Ieronimus, in prologo Commentariorum Isaiae sic ait:

Neque uero ut Montanus sompniat prophetae in exstasi sunt locuti, ut nescirent quid loquerentur, et cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent. Sed iuxta Solomonem qui loquitur in Prouerbiis: Sapiens intelligit quae loquitur de corde suo, et in labiis suis portabit scientiam, et ipsi sciebant quid dicerent.

Item:

Quomodo sapientes prophetae instar brutorum animalium, quid dicerent ignorabant?

[2.51] Hinc et illud est Origenis, epistolam Pauli ad Romanos exponentis:

Secundum reuelationem mysterii temporibus aeternis taciti... etc. Sed requirendum est utrum ita id dicam in silentio habitum, ut omnino nullus agnouerit ne ipsi quidem qui annunciabant prophetae. Mihi quidem ualde absurdum uidetur ut dicamus prophetas ita scripsisse de sacramentis diuinis, ut non intellexerint quae dicebant cum scriptura dicat: Sapiens intelliget quae de ore eius procedunt et in labiis portat intellectum. Si uero non intellexerint quae de ore proprio proferebant, non erant sapientes. Unde si stultum est prophetas negare sapientes fuisse, restat ut intellexerint quae proferebant. Paulus dicit se audisse uerba quae non licet homini loqui, non quod ipse ignoret quod audierit, sed quod aliis pandere quae sibi sunt indicata non hceat. Ita ergo potest et hoc loco dictum uideri sacramentum in silentio habitum, quod scirent quidem prophetae sed hominibus, id est uulgo, non manifestauerint, sed silentio texerint secundum praeceptum dei usquequo tempus adesset et uerbum caro fieret.

[2.52] Adeo quoque quaecumque praedicantur, ita dici ut intelligi possint apostolus iubet, ut omnino a praedicatione quiescendum esse praecipiat, si in his quae praedicanda sunt desit quod prophetare uel interpretari ualeat, hoc est ea quae dicuntur exponere et eorum intelligentiam aperire. Unde ipse nos ad spiritualium donorum desiderium exhortans; in I ad Corinthios epistola dicit:

Emulamini spiritualia, magis autem ut prophetetis

hoc est super caetera spiritus sancti dona, hoc maxime desiderate ut quae lingua proferuntur, hoc est in uerbis sonant, per intelligentiam uideri faciatis et exponere possitis. Quia etenim prophetae "uidentes"

antiquitas dicebantur, hoc loco apostolus prophetare dicit "uisum intelligentis ministrare". Qui etiam statim prosequens quanta sit utilitas prophetandi et quam excellentius sit prophetare quam loqui lingua sola, id est uerba exponere magis quam formare:

Qui enim, inquit, loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed deo: nemo enim audit hoc est intelligit.

[2.53] Quem etiam auditum dominus requirit dicens:

Qui habet aures audiendi, audiat.

Item apostolus de utilitate prophetandi subiecit:

Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem et iterum:

Qui loquitur lingua semetipsum aedificat, qui autem prophetat aecclesiam aedificat. Volo autem uos omnes loqui linguis, magis autem prophetare. Nam maior est qui prophetat quam qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur ut aecclesia aedificationem accipiat. Nunc autem, fratres, si uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero?

De quo quidem et congruam statim similitudinem inducens ait:

Quae sine anima sunt uocem dantia, siue tibia sive cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur quod canitur aut citharizatur? Etenim si incertam uocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Ita et uos per linguam, nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in aere loquentes

quasi inutiliter aerem solum exterius lingua uerberantes, non cor interius per intelligentiam contingentes. Et rursum:

Si ego nesciero uirtutem uocis, ero cui loquor barbarus, et qui loquitur mihi barbarus, sic et uos. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.

[2.54] Quid, quaeso, uirtutem uocis dicit, nisi eius intelligentiam propter quam ipsa est reperta? Quod etiam beatus, ut supra meminimus, attendens Augustinus:

Quid prodest, inquit, locutionis integritas quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa? si quod loquimur non intelligunt, propter quos ut intelligant loquimur?

[2.55] Qui etiam in tantum uerborum intelligentiam in sccllesia necessariam dicit, ut cum ibi aliquae benedictiones fiant, non debeat amen responderi nisi ab intelligentibus, qui uidelicet discernere possint an benedictionis uerba sint an maledictionis.

Quomodo, inquit, dicit 'amen' super tuam benedictionem, quoniam quid dicas nescit?

Et rursus:

Gratias ago deo quoniarn omnium uestrum lingua loquor. Sed in aecclesia uolo quinque uerba sensu meo loqui, et ut alios instruam, quam decem uerborum millia in lingua.

Et statim ad perfectionem intelligentis sacrorum uerborum nos adhortans:

Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus, sed malicia paruuli estote, sensibus autem perfecti.

Qui etiam eos qui quae praedicant exponere non sufficiunt, quantae irrisioni sint habendi non reticet, dicens:

Si ergo conueniat uniuersa aecclesia in unum, omnes linguis loquantur, intrent autem idiotae aut infideles, nonne dicent quod insanitis?

Unde et post aliqua, de illo qui praedicat, adiecit:

Si autem non fuerit interpres, taceat in aecclesia, sibi autem loquatur et deo

ac si aperte dicat: non praesumat loqui hominibus qui ad exponendum quae dicit non sufficit, sed magis ad deum qui expositione non indiget in suae fidei confessione uerba conuertat, quam ad hominum doctrinam uerba quae non intelligantur frustra proferat.

[2.56] Si autem eos qui praedicant, cum illa quae dicunt exponere non sufficiunt, cessare conuenit a praedicatione, quanto magis cum nec ipsi intelligant ea quae proferunt, et tota eorum fides in ore potius quam in corde consistat, cum econtrario dicat apostolus:

Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

Qui enim quod dicit non intelligit profecto quod dicit ipse nescit, et docere impudenter praesumit quae ipse adhuc ignorat, inter eos merito computandus quibus ueritas impropere ait:

Ceci sunt, duces cecorum

et apostolus:

Nescientes, inquit, quae loquuntur neque de quibus affirmant.

[2.57] Adhuc quoque post euangelicam reuelationem, post tot sanctorum patrum explanationes uelamen Aloysi super cor habentes, nec adhuc cum apostolo reuelata facie gloriam domini speculantes, haec illi audiant qui, sacrae scripturae magistri residentes, uerba magis pueros proferre quam intelligere docent. Nec ad salutem illud sapientis prouerbum, quod pueri didicerunt, eorum conterit impudentiam:

Legere enim et non intelligere, negligere est.

Qui cum in his ceci sunt quae de deo dicuntur, tanto hic eorum error est periculosior, quanto est huius rei doctrina magis necessaria quae tamquam omnium bonorum fundamentum collocatur. Quod nisi diligenter fuerit inspectum nihil securitatis afferet quod fuerit supraedificatum.

[2.58] Quid denique magis ridiculosum quam si aliquis alium docere uolens, cum requisitus fuerit de his quae dicit utrum ea intelligat, negetque seipsum intelligere quae dicit uel se nescire de quibus loquitur? Quantum cachinnum philosophis et graecis, sapientiam querentibus, apostoli mouissent, filium dei praedicantes, si in ipso statim suae praedicationis exordio sic confutari possent, ut quod eos primum praedicare ac docere oportebat ipsi se nescire faterentur? Quod ne forte de ipsis credere praesumamus quibus ueritas spiritum sanctum promittens ait:

Ille uos docebit omnia, et suggeret uobis omnia quaecumque dixero uobis

audiamus et quantam eis fiduciam de tanto magistro ueritas ipsa reliquerit dicens:

Non enim uos estis qui loquimini, sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis.

De quo et alibi scriptum est:

Et non poterant resistere sapientiae et spiritui qui loquebatur.

Si qua igitur mysteria de deo recte disserimus, hic potius in nobis quam nos ipsi hoc agit, et quod nobis est impossibile, ipsi est facile. In quo adeo cuncta consistunt quae salubriter profitemur, ut nemo possit dicere 'dominus Iesus' nisi in spiritu sancto.

Hoc igitur docente intelligimus, hoc suggerente disserimus quae nos ipsi non possumus, ipsa etiam profunda dei et trinitas mysteria.

[2.59] Quae diligenter beatus Ieronimus distinguens, ipsam uerbi generationem et a nobis disseri non posse et per nos disseri posse profitemur. Unde ipse super Aecclesiasten, ut iam supra meminimus, ubi scriptum est:

Quis scit spiritus filiorum hominum, si ascendat sursum, et spiritus pecoris descendat deorsum in terra sic ait:

Adiciendo quis, difficultatem uoluit demonstrare. Pronomen enim 'quis' in scripturis sanctis non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur, ut ibi: Generationem eius, id est Christi, quis enarrabit?

Idem, super Matthaem, cum illud exponeret: Liber generationis Iesu Christi:

In Isaia, inquit, legimus: Generationem eius quis enarrabit? Non ergo putemus euangelium prophetae esse contrarium, ut quod ille impossibile dixit, effatu hic narrare incipiat, quia ibi de generatione diuinitatis, hic de incarnatione dictum est.

[2.60] Et beatus Augustinus hanc ipsam uerbi generationem profitens frustra legi uel exponi siue intelligi, a multis etiam antequam exponatur intelligi posse asseuerat. Unde ipse, cum ad hanc exponendam ueniens, uerba illa Iohannis praemisisset:

In principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum
statim exorsus ait, ut supra quoque meminimus:

Hoc animalis homo non percipit. Quid ergo fratres? Silebimus hinc? Quare ergo legitur, si siletur? aut quare auditur, si non exponitur? Sed ut quid exponitur, si non intelligitur? Itaque quoniam rursus esse non dubito in numero nostro quosdam, a quibus possit non solum expositum capi sed et antequam exponatur intelligi, non fraudabo eos qui possunt capere, dum timeo superfluum esse auribus eorum qui non possunt capere.

Quid enim mirum hoc a fidelibus christianis, post tot documenta intelligi posse, quae, reuelante deo, a gentilibus quoque reprobis, ut etiam supra dictum est Paulus intelligi et cognosci manifeste testatur dicens:

Quia quod notum est dei, manifestum est in illis. Deus enim illis reuelauit... etc.

Et rursus:

Quia cum cognouissent deum. non sicut deum glorificauerunt...

[2.61] Sed fortassis inquires: quid ergo profuerunt tot sanctorum patrum de fide tractatus, si adhuc aliquae supersunt dubitationes quibus nondum satisfactum sit? -- Audi illud poetae dictum:

Est quoddam prodire tenus, si non datur ultra.

Sufficiebat eis questiones quas audiebant absoluere, et sui temporis dubitationes terminare. posterisque exemplum relinquere, consimilibus, si forte acciderint, operam dare. -- Bene, inquires si acciderint, et tunc arma sumenda cum hostis immineret. Annuo tunc quidem esse sumenda, sed ante fabricanda et praeparanda. Quid si hostis cesset semper, numquid satis debet esse nobis nostra obtinere quiete, et non acquisitis aliis haec amphficare? Atque utinam illud saltem possemus, si istud maximum assequi non possumus Sed attende, obsecro, illud quoque poeticum:

Nondum tibi defuit hostis.

DE HAERESIBUS SEU ERRORIBUS PRAESENTIS TEMPORIS

[2.62] Praetermitto iudeos et ethnicos. Ad haereticos uenio qui quanto domesticiores, tanto peiores ciuilibus bellis aeccliam inquietare non cessant. Atque ut ad nostra ueniamus tempora quibus iam, ut aiunt, haereses adeo repressas esse ut iam nullo fidei fundamento sit opus --

nullos in tantam olim insaniam prorupisse haereticos quisquam audierit, quanta nonnulli contemporaneorum nostrorum debachati sunt:

DE TANQUELINO SEU PETRO PROVINCIALI

Tanquelinus quidam laicus nuper in Flandria, Petrus praesbyter in Prouincia, ut ex multis aliquos in medium producamus, quorum quidem alter, Tanquelinus scilicet, in tantam se crexit blasphemiam, ut se dei filium uocitari atque decantari et a seducto populo, ut dicitur, templum sibi aedificari faceret; alter uero ita omnem fere diuinorum sacramentorum et aecclsiasticae doctrinae institutionem eneruaret, ut multos rebaptizari cogeret, et uenerabile dominicae crucis signum pemptus remouendum eenseret, atque altaris sacramentum nullatenus caelebrandum esse amplius astrueret.

DE ERRORIBUS IPSORUM QUOQUE MAGISTRORUM, MAGISTRI FRANCIGENAE, MAGISTRI BURGUNDIENSIS, MAGISTRI ANDEGAUENSIS, MAGISTRI BITURICENSIS

[2.63] Sed nec magistros diuinorum librorum, qui nunc maxime circa nos pestilentiae cathedram tenent, praetereundos arbitramur. Quorum unus in Francia, alter in Burgundia, tertius in pago Andegauensi, quartus in Bituricensi, multa catholice, fidei uel sanctis doctoribus aduersa non solum tenent, uerum etiam docent.

[2.64] Primus quidem, illic quem diximus, sine fide uenturi multos qui ante incarnationem eius exstiterunt saluandos asserit; dominum quoque Iesum Christum ita aperto utero uirginis fuisse natum sicut et caeteros homines, nisi quod ipse solus sine uirili coitu sit conceptus. In ipsa quidem diuinitatis natura ac diuinarum personarum distinctione ita praesumptuosus assertor inuenitur, ut, quia deus pater genuerit filium, profiteatur deum genuisse seipsum. Quem aperte errorem, immo haeresim beatus Augustinus in I De trinitate refellit dicens:

Qui putat eius potentiae deum ut seipsum ipse genuerit, eo plus errat quod non solum deus ita non est, sed nec spiritualis creatura nec corporalis. Nulla enim res est omnino quae seipsam gignat.

[2.65] Alter quoque, totidem erroribus inuolutus, tres in deo proprietates secundum quas tres distinguuntur personae, tres essentias diuersas ab ipsis personis et ab ipsa diuinitatis substantia constituit, ut uidelicet paternitas dei, uel filiatio, siue processio, res quaedam sint tam ab ipsis personis quam ab ipso deo diuersae. Qui etiam dominum Iesum in corpore more aliorum hominum creuisse denegat, et eius longitudinis corpus in utero matris uel in cunis exstitisse, cuius postmodum fuit in cruce. Monachos etiam atque moniales, post publicum etiam suae professionis uotum et benedictionis uel consecrationis uinculum, posse matrimonium contrahere; ubi, licet sit uoti transgressio, nulla tamen fiet inite copule separatio, sed in ipso permanentes matrimonio, de transgressione paenitentiam agunt.

[2.66] Tertius uero praedictorum, non solum praedictas personarum proprietates res diuersas ab eo constituit, uerum etiam potentiam dei, iustitiam, misericordiam, iram et caetera huiusmodi quae iuxta humani sermonis

consuetudinem in deo significantur, res quasdam et qualitates ab ipso diuersas sicut et in nobis concedit, ut quot fere de deo uocabula dicuntur, tot in deo res diuersas constituat. -- Quartus autem in tantam prorupit insaniarm, ut, quia res aliter euenire possum quam deus prouideat deum posse falli concedat.

[2.67] Haec illi attendant qui de fide amplius minime scribendum autumant, cum nullae, ut aiunt, hoc tempore haereses pullulent, quasi ipsi omnium conscientias et fidem cognouerint.

QUANTA SIT UNITAS IN DEO.

HIC SPIRITUALITER INCIPIT EDISSERI TRINITAS

[2.68] Nunc ad propositum redeamus, qualiter uidelicet in tanta diuinae substantiae unitate tres personae intelligi ac disseri dueiantur ut quod pronunciant uerba, non abhorreat intelligentia.

Tantum quippe diuinae unitatem substantiae, ac simplicitatem seu identitatem profiteamur, ut sicut a partibus ita ab accidentibus immunis omnino perseueret, nec in nullo penitus uariari queat, nec in ipsa quicquam esse possit ipsa non sit. Eadem itaque substantia simplex omnino atque indiuidua quae est pater, est tam filius quam spiritus sanctus; eadem etiam tota ipsa est trinitas, id est tres simul eae personae, non ut minus ipsa trinitas quam singularum personarum indiuidua sit praedicanda, nec sit malor totius trinitatis essentia, id est trium simul personarum quam singularum, hoc est omnium simul quam cuiuslibet unius earum per se.

[2.69] Unde Augustinus, De trinitate, libro VII, capitulo VII:

Non quoniam deus est trinitas ideo triplex putandus est. Alioquin minor esset in singulis quam in tribus pariter.

Item:

Cum dicimus tres personas, unam essentiam, neque ut genus de speciebus, neque ut species de indiuiduis praedicamus. Videtur posse dici ut tres homines, una natura, sed plus sunt tres homines quam unus. Sed non est maior essentia pater et huius quam solus pater aut solus filius.

Item:

Non tantum unus homo quantum tres homines simul, et plus aliquid sunt duo homines quam unus homo. At in deo non est ita. Non enim maior essentia est pater et filius simul quam solus pater aut solus filius, sed tres simul personae aequales sunt singulis.

Exempla sanctorum Augustini et Alypii, ad Maximum medicum Thenitanum:

Haec trinitas unius eiusdemque naturae, atque substantiae non minor in singulis quam in omnibus nec maior in omnibus quam in singulis, sed in solo patre uel in solo filio tanta est quanta in patre simul et filio, et tanta in spiritu sancto, quanta simul in patre et filio.

[2.70] Cum itaque non sit maior essentia totius trinitatis quam singularum personarum, constat ipsam quoque trinitatem, sicut singulas personas, indiuiduam esse, hoc est nullas penitus in quantitate suae essentiae partes habere. Omne quippe quod partibus constat, ipsis partibus ex quibus esse suum contrahit, naturaliter posterius dicitur.

Summa uero illa trinitas, quae uniuersorum supremum principium est, qua ratione posterior aliquo modo dici potest? Amplius:

Omne, inquit Plato, quod iunctum est, natura dissolubile est.

Et beatus Hilarius, in psalmo CXXVIII:

Quisquis ita uolet credere ut corporalis deus sit, quia ad imaginem eius factus est homo compositum esse deum statuet.

Quicquid autem compositum est, necesse est non fuerit aeternum, quia compositio habet initium quo comparatorum maneat.

[2.71] De sinceritate autem ac puritate diuinae, substantiae ut nulla uidelicet penitus accidentia, nullas habeat formas sicut nec partes, Boethius, De trinitate, libro I, cum summam eius astrueret unitatem, ait:

Quocirca hoc uere unum in quo nullus numerus, nullum in eo aliud praeter id quod est. Neque subiectum fieri potest. Forma enim est, formae uero subiectae esse non possunt.

Formam itaque Boethius hoc loco dixit diuinam substantiam secundum hoc quod nullarum formarum fundamentum est.

[2.72] Sanctus quoque Augustinus, diuinae naturae sinceritatem astruens libro XI De ciuitate dei, ait:

Non propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus quia est pater in ea solus aut filius solus aut spiritus sanctus, aut sola est ista nominis trinitas sine substantia personarum, sicut sabelliani putauerunt, sed ideo simplex dicitur quia est hoc quod habet, excepto quod relatiue quaeque persona ad alteram dicitur. Nam utique pater habet filium, nec tamen ipse est filius, et filius patrem, nec tamen est pater. In quo uero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet; sicut ad semetipsum dicitur uiuus habendo uitam, et eadem uita ipse est. Propter hoc utique natura haec dicitur simplex quod non sit aliud habens, aliud quod habet

sicut in caeteris rebus.

Neque enim uas habens liquorem liquor est nec corpus color, nec aer lux siue feruor, nec anima est sapientia. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, et in alios habitus uerti atque commutari.

Idem in VII Confessionum ad deum loquens ait:

Nec cogaris inuitus ad aliquid, quia uoluntas tua non est maior quam potentia. Esset autem maior, si te ipso tu ipse maior esses.

Item:

Voluntas et potentia dei deus ipse est.

[2.73] De incommutabilitate atque inuariabilitate diuine, substantiae, de qua ipsemet deus per prophetam loquitur:

Qui est, misit me ad uos
et alibi:

Ego sum deus et non mutor

ipsos philosophos consulat qui scripturarum sacrarum documentis contentus non est. Unde Macrobius, cum iuxta Plotinum quatuor uirtutes deo etiam assignaret:

Fortitudo, inquit, illi est a quod semper idem est nec aliquando mutatur

Hoc et supra memoratus doctor et maximus latinorum philosophorum Boethius, in libro III De consolatione philosophiae, astruit his uerbis:

O qui perpetua mundum ratione gubernas Terrarum caelique sator, qui tempus ab euo Ire iubes, stabilisque manens das cuncta moueri

Omne quippe quod uariatur, siue per alterationem scilicet, siue per aliquam reliquorum motuum quos philosophi assignant moueri quoquo modo necesse est, cum omnem uidelicet alterationem et quamlibet rei mutationem motum esse constet.

[2.74] Quam quidem incommutabilitatem dei, immortalitatem ipsius appellamus. Unde Augustinus, De natura summi boni:

Vera, inquit, immortalitas hoc est, summa illa incommutabilitas quam deus solus habet qui mutari omnino non potest.

Idem, supra:

Naturae corruptibiles iam non incommutabiles sunt, quia nihil est unde factae sunt.

Item:

Omnis enim mutatio facit non esse quod erat. Vere ergo ille est qui incommutabilis est.

[2.75] Cum sit itaque tanta diuinae substantiae unitas, simplicitas, puritas atque identitas, ut in ea uidelicet nulla sit partium aut accidentium seu quarumlibet formarum diuersitas, nulla umquam uariatio, quomodo tres personae in ea assignari siue intelligi queant, cum nulla ibi sit rerum multitudo, ubi una tantum est atque indiuidua penitus substantia, nullus ibi rerum numerus ut uel tria uel multa dicere possimus, sed eadem penitus substantia simplex omnino atque indiuidua sit singulae personae siue omnes simul, hoc est unaquaeque trium siue ipsa, ut dictum est trinitas? Quippe ubi nulla est multitudo rerum, immo nulla penitus multitudo, nulla pluralitas, nulla diuersitas, quomodo multitudo personarum aut ulla earum diuersitas erit? Qua ratione altera persona ab altera diuersa est, siue etiam ab ipsa trinitate, cum eadem penitus, ut dictum est, trium personarum substantia sit, nec ulla ab inuicem uel essentiae diuersitate, uel accidentium seu formarum proprietate distinctae sint?

[2.76] Difficile fortasse, immo impossibile est homini hoc disserere, et vi maxime qui in omnibus quae astruit per humanas rationes satisfacere contendit, et cum de re aliqua singulariter, quamquam discutit quod ad eius proprietatem pertinet, aliarum id rerum similitudine nititur confirmare, cum uidelicet unaquaeque res proprium quiddam habeat per quod a caeteris omnibus differt, nec facile sit dissimilitudinem in caeteris assignare. Quanto autem excellentia diuinae naturae a caeteris quas condidit naturis longius abscedit, tanto minus congruas similitudines in illis reperimus quibus satisfacere de ista ualeamus. Quam etiam naturam philosophi "deum ignotum" profitentes, in tantum eius excellentiam, omnium mortalium cogitationes excedentem, ueriti sunt attingere, ut nec quid ipsa sit definire ausi sint, cum summus ille, ut supra meminimus, philosophorum Plato nec quid sit dicere ausus sit, hoc solum de eo sciens quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Hermes quoque de filio dei:

Cuius, inquit, nomen non potest humano ore narrari.

Ecce ille negat hunc ab homine posse sciri, iste uero posse edisseri.

[2.77] Unde ipsum penitus cum rerum omnium naturas philosophi distinguerent praetermittentes, quem nec ore disseri nec mente concipi profiterentur, sic eum a numero rerum excluderunt, quasi nihil eum esse astruerent. Cum enim omnem rem aut substantiae aut alicui aliorum generalissimorum subiciant, utique et deum, si inter res ipsum comprehenderent, aut substantiis aut quantitibus aut caeterorum praedicamentorum rebus connumerarent, qui nihil omnino esse ex ipsis conuincitur. Omnes quippe res praeter substantias per se existere non possunt, nisi scilicet subiectis sustententur substantiis, ut albedo nulla ratione esse potest nisi in subiecto corpore, aut pietas nisi in anima, aut quaelibet res nouem praedicamentorum nisi subiectis substantiis insint. Substantiae uero in propria natura per seipsas subsistere ac perseuerare possunt, omnibus etiam aliis rebus destructis. Unde etiam substantia quasi "subsistentia" dictae sunt et caeterae rebus quae eis assistunt, non per se subsistunt, naturaliter priores sunt. Ex quo liquidum est deum, qui omnium rerum est unicum et singulare principium, nullo modo in eo rerum numero contineri quae substantiae non sunt. Sed nec substantiae secundum eos supponitur deus, licet ipse maxime sit res per se existens, et uerum et incommutabile esse ipse solus a se habeat, a quo sunt omnia.

[2.78] De cuius quidem ueritate ac simplicitate seu incommutabilitate substantiae Augustinus in libro <V> De trinitate ait:

Sic intelligamus deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore

sempiternum, sine ulla mutatione sui mutabilia facientem nihilque patientem. Quisquis deum ita cogitat, etsi nondum potest omnimodo inuenire quid sit, pie tamen cauet, quantum potest, aliquid de illo sentire quod non sit. Est tamen sine dubitatione substantia, uel, si melius hoc appellatur, essentia, quam graeci *usiam* uocant.

[2.79] Quod autem nec iuxta philosophos ipse deus substantia sit dicendus, facile conuinci potest ex ipsis scriptis omnium dialecticam tractantium quam nunc latinitas caelebrat, Porphyrii scilicet, Aristotelis et Boethii. Ait quippe Porphyrius in Isagogis quas ad Categorias Aristoteles perscribit, ait, inquam:

Unamquamque substantiam una specie participare, pluribus uero accidentibus et separabilibus et inseparabilibus.

Aristoteles quoque in Categoriis proprie proprium substantiae assignans inquit:

Maxime autem proprium substantiae uidetur esse quod, cum sit unum et idem numero, contrariorum est susceptibile.

Item idem de eodem:

Quare proprium erit substantiae quod, cum unum et idem numero sit, susceptibile est contrariorum.

[2.80] Cum itaque deo ista omnino aptari non possint, cuius substantia nec accidentibus uariari nec ullis omnino formis subiaceri potest, liquet nec inter substantias eum philosophos recepisse, ea profecto ratione qua Plato "inter nullam et aliquam substantiam" hylen collocauit, quam omnino adhuc "informem" conceperit. Neque enim substantia non est deus, si uere subsistentiae naturam et incommutabile esse in ipso attendamus. Nec rursus substantia est, si usitatam nominis substantiae appellationem sequamur cum uidelicet accidentibus subiectus esse non possit. Unde et iilo argumento deus non esse substantia ostenditur aperte quo Boethius, quamuis christianus opinionem secutus philosophorum cum de philosophia tractaret, Themistium scilicet et Tullium in Topicis suis uestigans, probat in II ipsorum Topicorum albedinem non esse substantiam his uerbis:

Substantia est quae omnibus accidentibus possit esse subiectum; albedo autem nullis accidentibus subiecta est; albedo igitur substantia non est.

[2.81] Ipse quoque Augustinus hanc usitatam et propriam significationem substantiae aperte profitetur in VII De trinitate libro capitulis quarto et quinto, his quidem uerbis de deo disputans

Sicut enim ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod est subsistere substantiam dicimus. Absurdum est autem ut substantia relatiue dicatur. Omnis enim res ad seipsam subsistit; quanto magis deus si tamen dignum est ut dicatur subsistere? De his enim rebus recte intelligitur, in quibus subiectis sunt ea quae in aliquo subiecto esse dicuntur, sicut color in corpore.

Item:

Res ergo mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantia.

Item:

Nefas est autem dicere ut subsistat et subsit deus bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit uel potius essentia, neque ipse deus sit bonitas sua, sed in illo sit tamquam in subiecto.

Unde manifestum est deum abusiue uocari substantiam, ut nomine usitatiore intelligatur essentia, quod uere ac proprie dicitur, ita ut fortasse deum solum dici oporteat essentiam. Est enim uere solus, quia incommutabilis est idque suum nomen Moysi enunciauit cum ait: Ego sum qui sum, et dices ad eos: Qui est misit me ad uos. Sed tamen siue essentia dicatur quod proprie dicitur, siue substantia quod abusiue, utrumque ad se dicitur, non relatiue.

Unde hoc est deo esse quod subsistere, et ideo si una essentia trinitas una etiam substantia.

De quo etiam Iob loquitur:

Ipse enim solus est et nemo aduertere potest cogitationes eius

[2.82] Ex his itaque liquet nec etiam iuxta sanctos proprie nec iuxta philosophos ullo modo deum substantiam dici. Patet itaque a tractatu philosophorum, rerum omnium naturas in decem praedicamenta distribuentium, illam summam maiestatem esse exclusam omnino nec ullo modo regulas aut traditiones eorum ad illam summam atque ineffabilem celsitudinem conscendere, sed creaturarum naturis inquirendis eos esse contentos, secundum quod scriptum est:

Qui de terra est, de terra loquitur

quas nec adhuc comprehendere ac ratione discutere ad liquidum sufficiunt.

[2.83] Quod summus ille sapientum Solomon considerans ait:

Cunctae res difficiles non potest eas homo explicare sermone, et alta profunditas quis inueniet eam?

Et per semetipsam sapientia:

Cogitationes, inquit, mortalium timidae, et incertae prouidentiae nostrae. Corpus enim quod corrumpitur aggrauat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem, et difficile estimabimus quae in terra sunt, et quae in prospectu sunt inueniemus cum labore Quae in caelis sunt autem quis inuestigabit?

[2.84] Quod etiam omnis hominum locutio ad creaturarum status maxime accommodata sit, ex ea praecipue parte orationis apparet sine qua nulla dicitur constare orationis perfectio, ex ea scilicet quae "uerbum" appellatur. Haec quippe dictio temporis est designatiua, quod incepit a mundo. Unde si huius partis significationem attendamus, oportet per eam cuiusque constructipnis sensum infra ambitum temporis coerceri, hoc est ad eas res tantum temporaliter inclinari quas temporaliter contingere, nec aeternaliter subsistere uolumus demonstrare. Unde et cum dicimus deum priorem esse mundo siue exstitisse ante tempora, quis sensus in his uerbis uerus esse potest de praecessione dei et

successione istorum, si haec uerba ad hominum institutionem accipiamus secundum ipsam temporis significationem, ut uidelicet dicamus deum secundum tempus priorem esse mundo uel existisse ante tempora, hoc est in tempore praeterito fuisse antequam tempus esset aliquod?

[2.85] Oportet itaque, cum ad singularem diuinitatis naturam quascumque dictiones transferimus, eas inde quandam singularem significationem seu etiam constructionem contrahere, atque per hoc quod omnia excedit, necessario propriam institutionem excedere.

Constat quippe iuxta Boethium ac Platonem cognatos de quibus loquuntur, rebus oportere <esse> sermones.

Quod recte Gregorius attendens in prologo Moralium ait:

Indignum uehementer existimo ut uerba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati.

[2.86] Sed nec proprium et usitatum nomen dei ad illam unicam diuinitatis maiestatem, quae excogitari non ualet necdum disseri, ipsi magni philosophi nouerunt accommodare qui cum deum in arte nominant, quem animali rationali supponunt, de mundo et caelestibus corporibus illud, ut supra meminimus, accipiunt.

[2.87] Quid itaque mirum si, cum omnia ineffabiliter transcendat deus, omnem quoque institutionis humanae sermonem excedat? Et cum eius excellentia omnem longe exsuperet intellectum propter intellectus autem uoces institutae sint, quid mirum si intellectus transcendat qui transcendit causas? Multo quippe facilius res excogitari quam disseri ualet. Quid etiam mirum si in seipso deus philosophorum infringat regulas aut exempla quae in factis etiam suis frequenter quassat, cum uidelicet aliqua noua contra naturam facit siue supra naturam, hoc est super hoc quod prima institutio rerum potest? Numquid enim illuminatione ceci nota illa philosophorum regula infringitur qua ab Aristotele dictum est:

Ab habitu quidem in priuationem fit mutatio, a priuatione uero in habitum impossibile est: neque enim cecus factus rursum uidet... etc.

[2.88] Numquid et uirginis partus omnino illi praeiudicat propositioni quae frequenter a philosophis in exemplum necessariae consequentiae seu argumentationis affertur:

Si peperit, cum uiro concubuit?

Ut hinc quoque appareat quod ait apostolus:

Nonne stultam fecit deus sapientiam huius mundi?

[2.89] Quod si, ut philosophos salues, ea quae per miracula fiunt a disciplinis uel regulis illorum excipias, aut in his uocabula propriam significationem non obseruare dicas, ut uidelicet improprie dicatur uisio uel partus quae per miracula fiunt, quanto magis in ipso auctore miraculorum id concedi oportet, ut illius excellentis singularitas aliquid habeat proprium, quod sicut humanas cogitationes ita et humanarum disciplinarum transcendat traditiones? De quibus recte apostolus admonet dicens:

Videte ne quis uos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi Christum.

Ecce enim secundum ipsius domini documentum et, ut supra meminimus, testimonium Iob eum solum proprie esse profiteri cogimur quem penitus nihil esse constat secundum illam saecularium disciplinam doctorum quae omnium rerum, ut dictum est, naturas in decem praedicamenta distribuit. Attendite, fratres et uerbosi amici, quantum ab inuicem dissonent diuinae et humanae traditiones, spirituales et animales philosophi, sacrarum et saecularium scripturarum disciplinae, nec tamquam temerarii iudices non arguatis, cum talia fides uerba protulerit quorum intelligentia uestris incognita sit disciplinis.

[2.90] Certum quippe est quoniam unaquaeque scientia atque culuslibet artis tractatus propriis utitur uerbis, et unaquaeque doctrina propriis locutionibus gaudet, et saepe eiusdem artis tractatores uerba uariare delectat, quia semper "in omnibus", teste Tullio, "Identitas mater est satietatis", hoc est fastidium generans, atque in tantum etiam uariare, ut saepe uocem eandem de una significatione sic ad aliam transferant, ut si uocis identitatem magis quam sensuum diuersitatem sequamur, ipsos sibi contrarios reperiamus. Quanto magis ergo illius singularis et summi boni tractatores singularia uerba quaedam habere oportuit, aut ad quandam detorquere illa significationem, quibus id quod singulare est singulariter efferetur, nec publicis et uulgaribus locutionibus illud ineffabile, illud incomprehensibile coeretur. De quo si quid dicitur, aliqua similitudine de creaturis ad creatorem uocabula transferimus; quae quidem uocabula homines instituerunt ad creaturas designandas, quas intelligere potuerunt, cum uidelicet per illa suos intellectus manifestare uellent.

[2.91] Cum itaque homo uocem inuenit ad manifestandos suos intellectus, deum autem minime intelligere sufficiat, recte illud ineffabile bonum effari nomine non est ausus. Unde in deo nullum propriam inuentionem uocabulum seruare uidetur, sed omnia quae de deo dicuntur, translationibus et parabolicis aenigmatibus inuoluta sunt et per similitudinem uestigantur ex parte aliqua inductam, ut aliquid de illa ineffabili maiestate credendo nunc magis quam intelligendo degustemus. Et quoniam minus plenarias similitudines inuenimus ad illud quod singulare est inducendas, minus de eo satisfacere possumus per similitudines

[2.92] Quod diligenter beatus attendens Augustinus, in libro contra Felicianum arrianum de hoc ipso querentem, ita scripsit:

Felicianus: Nescio quo pacto una creditur esse substantia, cum non dicatur una esse persona. Velim, quaeso, exemplo melius faciliore dicta dilucides. Augustinus: In rebus quidem incomprehensibilibus exempla non suppetunt

disputanti. Tamen in quantum fieri potest, etiam in hac parte non deero. Ecce homo pater habet hominem filium. Est commune utrisque quod homo est, uni tamen quod filius, alteri proprium uidetur esse quod pater est.

Item:

Patrem ingenitum, filium genitum dico, eo tantum docens ingenitum patrem quia non processit ex altero, eo genitum filium quia non exstitit ex semetipso. Itaque si proprium patris querimus, sufficit quia solus non habet patrem; si filii, satis est quia non habet prolem.

[2.93] Quas tamen possumus, similitudines aggrediemur, maxime ut pseudodialecticorum importunitatem refellamus, quorum disciplinas et nos paululum attigimus atque adeo in studiis eorum profecimus, ut, domino adiuuante, ipsis in hac re per humanas rationes, quas solas desiderant, satisfacere nos posse confidamus. Habet enim humanas etiam rationes conditor spse rationls, quibus animalium hominum ora obstruere possit, qui nos per sapientem illum admonet dicens:

Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse uideatur.

De cuius etiam sapientia in ipso Sapientis libro inter caeteras ipsius laudes dicitur:

Scit uersutias sermonum et dispositiones argumentorum.

Tunc uero probabiliore illis afferemus similitudines, si de ipsis artibus quas frequentant, eas sumere poterimus, et ad singula quae obiciunt, illas applicuerimus.

SUMMA TOTA QUAESTIONUM

[2.94] Quaerunt autem quomodo una penitus in deo permanente substantia uel essentia, aliqua ibi proprietatum sit diuersitas secundum quas trinitas personarum constat? Vel quomodo possit esse ut, cum unaquaeque ibi persona sit deus, nec tamen una persona sit alia, non etiam plures dii sicut et plures personae sint dicendi? Aut quae sit denique generatio filii de patre, uel processio spiritus ab utroque?

Quod quidem ut diligentius fiat praemittendum est quot modis "idem" et quot "diuersum" accipiatur.

Solutiones et quot modis "idem" seu "diuersum" dicatur

[2.95] Tribus autem modis utrumque et fortasse pluribus dici solet.

Idem namque similitudine, idem essentialiter siue numero idem proprietate dicimus. Idem similitudine cum easdem res apud omnes esse sicut et intellectus Aristoteles asserit, et nos easdem merces in hac et in illa ciuitate reperiri dicimus. Tam numero autem quam essentialiter idem sunt, cum sit eadem essentia tam hoc est quam illud, ut numerum in se rerum non habeant nec res plures numero dici queant, ut in Socrate "homo" et "animal" uel "homo" et "risibile".

Proprietate uero seu definitione idem sunt quae non solum numero sunt eadem, uerum etiam nec proprietatibus ullis nec propriis discrepant definitionibus, ut ensis et mucro uel album et candidum, et quaecumque huiusmodi uniuoca.

[2.96] Quam quidem maximam identitatem iuxta proprium et expressum esse rei Boethius attendens, in I Topicorum ait:

Rursus potest de eo quod est 'idem' fieri certamen, ut an idem sit utile quod honestum est. Sed haec quaestio definitioni est aggreganda. Quarum enim rerum eadem definitio est, ipse, quoque eadem sunt; quarum uero diuersa substantiae ratio est, ipse; etiam sunt diuersae.

[2.97] Tribus etiam modis solet "diuersum" sumi, essentialiter scilicet, numero et proprietate seu definitione. Diuersa namque essentialiter dicimus, si eadem essentia quae est hoc non sit aliud, et si hoc in illius essentia tamquam pars includatur, ut manus et homo. Tunc uero etiam numero sunt diuersa, cum ita tota quantitate suae essentiae sunt discreta, ut in computatione sibi queant admisceri, cum uidelicet dicitur unus, duo, tres,... etc. Quod tunc quidem fieri potest cum non solum hoc non est illud, uerum etiam nec ipsum nec aliquid de ipso est de substantia alterius, ut hic homo et ille, et etiam in eadem manu hic digitus et ille. Proprietate uero seu definitione diuersa sunt quae licet de se habeant praedicari cum essentialiter idem sint, secundum proprios tamen status aliud est huius proprium et aliud illius, et singula propriis definitionibus et in sensu diuersis sunt terminanda. Proprias uero definitiones eorum esse dicimus quorum ex integro expriment esse, ut substantia corporea corporis, uel aptum ad ridendum risibilis, uel habens albedinem albi.

[2.98] Quam quidem differentiam, proprietatis scilicet seu definitionis, Boethius in libro Diuisionum diligenter attendens, rationale et bipes quae idem numero esse contingit, differre tamen his uerbis asserit:

Quoniam uero quaedam sunt quae differunt, quae contra se in diuisionibus poni non debent, ut in animali rationale et bipes --

nullus enim dicit: animalium alia sunt rationalia, alia duos pedes habentia -- idcirco quod rationale et bipes, licet differant, nulla tamen a se oppositione distinguuntur... etc.

Idem, in I Topicorum, cum propositionem et questionem et conclusionem definisset et suis singula proprietatibus distinxisset, ostendendo scilicet quod unumquodque et quantum ex ui uel natura propria requireret, idem numero haec tria esse monstraret, nihilominus tamen ea dicuntur differre secundum proprietates quas assignauerat, ostendit dicens:

Idem igitur est propositio, questio, conclusio, sed differunt supradicto modo.

[2.99] Quam quidem differentiam et beatus Gregorius diligenter considerans, libro Moralium XXI, ait:

Hoc inter peccatum distat et crimen quod omne crimen peccatum est, non tamen omne peccatum crimen.

Rursus Boethius in praedicto libro Topicorum, ut iam supra meminimus, cum illam questionem "Utrum idem sit utile quod honestum", de definitione esse doceret dicens:

Sed haec quaestio definitioni est aggreganda. Quarum enim rerum eadem definitio est, ipsae quidem eadem sunt quarum uero diuersa substantiae ratio est, ipsae etiam sunt diuersae

patenter ostendit quaecumque propriis definitionibus discrepant etsi eadem numero illa esse contingat, ut eadem uidelicet res aliqua hoc sit et illud, nihilominus tamen illa dici diuersa.

[2.100] Quod et Porphyrius ante in Isagogis suis docuerat dicens:

Quorum termini sunt differentes, ipsa quoque sunt differentia.

Qui etiam cum ait:

Differentiarum aliae quidem sunt secundum quas diuidimus genera in species, aliae secundum quas ea quae diuisa sunt specificantur

hoc est aliae "sunt diuisus generum" aliae "constitutius specierum", quomodo has ab illis alias dixit cum omnes uidelicet diuisiua sit constitutiua et econuerso, nisi secundum proprietatem diuidendi et constituendi quae diuersae sunt? Aliud quippe exigit ex eo quod est diuisiua et aliud ex eo quod est constitutiua, licet modis omnibus eadem sit numero diuisiua et constitutiua differentia. Tale est igitur dicere aliam esse differentiam constitutiua, aliam diuisiua, ac si dicamus alterius proprietatis esse diuisiua, alterius constitutiua, licet penitus ea sit diuisiua quae constitutiua et econuerso.

AD QUEMADMODUM DE SUPRADICTIS UNITAS DEI DIVERSITAS PERSONARUM INTELLIGATUR

[2.101] Hoc autem modo facile in singulis rebus assignari potest, et unam numero atque essentialiter rem permanere, et ipsi plures inesse proprietates secundum quas aliqua diuersa Sint definitione, non numero, et eadem res diuersa in sensu uocabula sortiatur. Verbi gratia, hic homo et substantia est et corpus et animatum atque sensibile, quod est "animal rationale et mortale" quod est homo, et fortassis albus et crispus et aliis accidentibus subiectus quae recipit. Et cum in ipso idem sit numero uel essentialiter substantia quod corpus uel animatum et caetera, nihilominus tamen haec ab inuicem proprietatibus suis diuersa sunt, secundum quas scilicet ipsa diuersis terminanda sunt definitionibus. Aliud quippe substantiae proprium est et aliud corporis aut caeterorum, et aliud substantiae status dicitur, aliud corporis aut caeterorum.

[2.102] Ad hunc igitur modum cum in singulis rebus, una permanente essentia, possint assignari innumerabilia secundum proprietates suas ab inuicem diuersa, quid mirum si una permanente diuina essentia, diuersis quaedam in illo sunt proprietates secundum quas distingui tres personae queant? Sicut enim in uno homine qui simul et substantia est et corpus, uel singula caetera quae praedicta sunt, et fortassis quantum ad diuersos homines, idem homo sit pater et filius, alia est proprietas substantiae, alia corporis et caeterorum, et alia patris et filii, ita et in deo, licet eadem essentia sit pater et filius aut spiritus sanctus, alia est tamen proprietas patris, secundum quod scilicet generat, alia filii secundum quod generatur, et alia spiritus sancti secundum quod procedit.

[2.103] Quas quidem plenius postmodum, deo annuente, conabimur exponere, disserendo scilicet quis sit modus generationis filii ex patre uel processionis spiritus ab utroque.

[2.104] Sed cum "personae" uocabulum in uarias significationes deducatur, prius haec nobis distinguendae occurrunt, ut appareat in qua significatione "persona" in deo sit accipienda, uel qua etiam similitudine personae nomen ab aliis significationibus ad diuinitatis excellentiam nouissime uideatur esse translatum. Multa quippe in deo uocabula posteritas imlenit ad demonstrandum quid intelligebat, quae nequaquam habet canonicam scripturarum antiquitas. Etsi enim trinitatis distinctionem, hoc est tres in deo personae, haec quoque distinxerit, cum aut filium dei aut spiritum sanctum exprimit, non tamen hoc nomine "trinitas" uel "persona" in deo reperitur usa fuisse, nec "homousion" ad unitatem substantiae trium personarum designandam legitur uspiam protulisse.

[2.105] Quinque autem modis "persons" uocabulo latinitas uti uidetur: aliter quippe grammatici personas dicunt, primam scilicet, secundam et tertiam, aliter rhetores cum attributa personae et attributa negotio distinguunt, atque aliter personas in comediis intelligimus necnon et alio modo in rebus indiuiduis personae nomen sumimus, cum hoc nomen "homo" dicimus esse uocabulum naturae, "Socrates" uero nomen esse personae. Super has denique quatuor praedictas personae significationes ad distinctionem trium in uno deo personarum, hoc quoque uocabulum est translatum, ex aliqua forte similitudine ad praedictas significationes. Quae profecto similitudo, ut diligentius assignari queat, singulas personae significationes quas diximus propriis descriptionibus distinguamus. Personam itaque, iuxta grammaticos, dicimus ipsum loquentem, uel ad quem loquitur, uel de quo ad eum loquitur, tamquam diuerso a se pariter et ab illo. Personam uero in rhetorica Boethius describens IV libro Topicorum, ait:

Persona est quae in iudicium uocatur, cuius dictum aliquod factumue reprehenditur.

Personas autem comediarum dicimus per quas mores aliquorum uel uita non tam uerbis quam gestibus ante oculos positus representantur. Nomen uero naturae uel personae cum dicimus, naturam accipimus in qua naturaliter quadam similitudine multa conueniunt, ut in homine Socrates et Plato cum uterque ipsorum homo sit, personam uero naturae rationalis indiuiduam substantiam. Unde et illud est Boethii, contra Eutychem et Nestorium scribentis:

De persona, inquit maxime dubitari potest quatenam ei definitio possit aptari.

Item:

Substantiarum aliae sunt uniuersales, aliae particulares.

Sed in his omnibus nusquam in uniuersali<bus> persona dici potest, sed in singularibus tantum atque indiuiduis. Animalis enim uel generalis hominis nulla persona est, sed Ciceronis uel singulorum indiuiduorum.

Quocirca si persona in solis substantus est atque in rationalibus nec in uniuersalibus sed in <in>diuiduis constat, reperta est definitio:

Persona est naturae rationabilis indiuidua substantia. Sed nos hac definitione eam quam graeci *hypostasin* dicunt terminauimus.

[2.106] Quantum itaque mihi uidetur, hii qui personas tres in una diuinitatis natura distinxerunt, quadam similitudine tam ex hac quam ex illa, quam primo posuimus secundum grammaticos, significatione personae uocabulum transtulerunt. Sicut enim diuersae hominum personae quatuor haec, non illa, in una humanitatis natura conueniunt, cum unaquaeque, ut dictum est, homo sit, ita in una diuinitatis substantia pater et filius et spiritus sanctus uniuntur, cum unaquaeque plenus ac perfectus sit deus nec substantiali discrepent differentia, ut aliud sit haec persona quam illa. Sicut nec Socrates aliud est quam Plato, sed alius proprietatis suae singularitate, sic et pater a filio uel spiritu sancto uel ipse filius a spiritu sancto proprietate distinguitur ut sit alius personaliter, non aliud substantialiter.

[2.107] Et quemadmodum tres personae grammaticorum, prima scilicet, secunda et tertia, non numero diuersarum rerum sed sola proprietate discrepant, ita etiam in diuinis reperitur personis. Ciceroni quippe, ut ait Priscianus, omnis inest persona, ut uidelicet ipse idem tam prima sit persona dum loquitur, quam secunda dum ad eum quis loquitur, uel tertia dum de ipso alii ad inuicem loquuntur. Nec est in isto ternario personarum multitudo rerum, sed diuersitas tantum proprietatum.

[2.108] Ita et in summa illa trinitate consideratur. Non enim alia res numero uel substantia est pater quam filius uel spiritus sanctus, sed alia secundum singularitatem suae proprietatis persona. Nam quemadmodum ibi proprium est primae loqui, secundae ad eam sermonem dirigi, tertiae, ut dictum est, de ipsa sermonem haberi, ita dei patris, ut supra quoque meminimus, alia est proprietas, quod scilicet genuerit, alia filii quod ab eo sit genitus, alia spiritus sancti quod a patre siue ab utrisque procedat. Et quemadmodum tres personas sub disiunctione describimus, dicentes personam esse ipsum loquentem uel audientem uel de quo inuicem loquuntur, ita hic definiri persona potest ut dicamus in deo personam esse ipsum generantem uel genitum siue procedentem.

[2.109] Et quemadmodum ibi, quamuis eundem hominem ponamus esse tam primam quam secundam uel tertiam personam, nec tamen ideo dicimus primam personam esse secundam uel tertiam, cum sint proprietatibus suis ab inuicem singulae ita disiunctae ut proprietas unius nequaquam sit alterius, aut unum eundemque spiritum sanctum, dicimus septem Spiritus secundum donorum diuersitatem, nec unus eorum septem spirituum sit alius, hoc est unum donum nequaquam sit alterum, ita et cum unum et eundemque deum dicamus esse tam patrem quam filium uel spiritum sanctum, hoc est unamquamque illarum trium personarum aliam esse. Alioquin non tres uel hic uel ibi dicerentur personae, si una uidelicet alia esset.

[2.110] Quod si post grammaticam, quasi puerilem disciplinans, ad philosophicam perfectionem conscendere iuuat, ut scilicet inde quoque aliquam ad propositum nostrum idoneam sumamus similitudinem, nec ibi nobis diuinae gratiae suffragium deerit, maxime cum de ipsis apostolus philosophis loquens asserat illos

a creatura mundi per ea quae facta sunt

diuinae trinitatis rationem inuestigasse atque inuenisse, ut iam quoque supra meminimus.

Inuisibilia, inquit, ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque uirtus eius et diuinitas.

Ubi quidem cum ait inuisibilia ipsius, id est dei, quia ipso etiam nomine spiritus et inuisibilis natura declaratur, et pluraliter inuisibilia, ut dictum est, septiformem eius spiritum, hoc est spiritum sanctum intelligi arbitror, qui nonnumquam etiam pro diuersitate donorum septem spiritus appellatur. Sempiterna autem uirtus dei filius intelligitur iuxta quod alibi ait idem apostolus:

Christum dei uirtutem et dei sapientiam.

Cum uero ait inuisibilia ipsius uel eius uirtus, per hoc quod ipsius et eius dixerit, patrem ipsum expressit, cuius uidelicet tam ipse spiritus quam filius esse dicitur. Cum autem subdit et diuinitas, subaudiis similiter intellecta conspiciuntur, unitatem diuinitatis in tribus illis personis assignauit. Sin autem intelligatur ut dicatur diuinitas ipsius uel eius, scilicet dei sicut inuisibilia ipsius uel uirtus eius, recte quoque, cum dicitur diuinitas ipsius, id est ipse deus cuius sunt illa inuisibilia et illa uirtus, deus pater intelligitur.

[2.111] Quomodo autem philosophi hanc personarum distinctionem in una diuinitatis essentia, per similitudinem alicuius mundans creaturae et eorum quae in ipsa fiunt creatura, uestigare potuerunt atque inuenire

-- facile, credo, poterit assignari in his quae ex materia et forma uel ad similitudinem materiae et formae dixerunt consistere.

VALIDA SIMILITUDO EX PHILOSOPHIS SUMPTA

[2.112] Verbi causa, aes quoddam est inter creaturas, in quo artifex operans et imaginis regiae formam exprimens regium facit sigillum, quod scilicet ad sigillandas litteras, cum opus fuerit cerae imprimatur. Est igitur in sigillo illo ipsum aes materia ex quo factum est, figura uero illa imaginis regiae forma eius, ipsum uero sigillum ex his duobus materiatur atque formatum dicitur quibus uidelicet sibi conuenientibus ipsum est compositum atque perfectum. Nihil quippe est aliud sigillum ipsum quam aes ita formatum. Idem itaque essentialiter est ipsum es quod est materia aerei sigilli et sigillum ipsum cuius est materias cum tamen in suis proprietatibus ita sint disiuncta ut aliud sit proprium

aeris, aliud aerei sigilli. Et quamuis idem sint essentialiter, sigillum tamen aereum est ex aere, non es ex aereo sigillo, et es est materia sigilli, non sigillum aeris. Nec ullo modo es materia sui ipsius esse potest, quamuis sit materia sigilli quod est ipsum aes. Non enim aes ex aere fit sicut sigillum ex aere est constitutum. Et quamuis idem sit materia ipsa quod est materiatur, nequaquam tamen in sigillo illo materiatur est materia uel materia est materiatur. Facto autem ex aere sigillo, iam sigillabile est, hoc est aptum ad sigillandum, etsi nondum sit actualiter sigillans. Cum autem per ipsum sigillari ceram contingit, iam in una aeris substantia tria sunt proprietate diuersa, aes uidelicet ipsum, et sigillabile et sigillans. Quae quidem ad inuicem sic se habent ut ex aere sit factum sigillabile, hoc est sigillum, et ex aere simul et sigillabili contingat fieri sigillans. Ex aere quippe quod primitus erat, ad hoc productum est ipsum es ut sigillabile esset, deinde ut, quod es sigillabile iam erat, sigillans fieret. Sic igitur cum sit eadem essentia aeris et sigillabilis et sigillantis quae tria proprietate diuersa sunt, ita haec tria inuicem sunt sibi coniuncta, ut ex aere sigillabile, et ex aere simul et sigillabili sigillans habeat suum esse.

[2.113] Quae quidem omnia, si ad diuinae trinitatis doctrinam congruis proportionibus reducantur, facile est nobis ex ipsis philosophorum documentis pseudophilosophos qui nos infestant refellere. Sicut enim ex aere sigillum est aereum et ex ipso quodammodo generatur, ita ex ipsa dei patris substantia filius habet esse, et secundum hoc ex ipso genitus dicitur. Ut enim ex suprapositis iam dudum ostendimus, specialiter nomine "patris" diuina potentia declaratur, sicut nomine "filii" diuina sapientia significatur. Est autem diuina sapientia, quaedam ut ita dicam, ipsius dei potentia, qua uidelicet ab omni sibi fallacia uel errore prouidere potest, et ita ueraciter cuncta diiudicare et scrutando penetrare ut in nullo decipi uel errare possit.

[2.114] Sapientia itaque dei diuina potentia est illa uel facultas discernendi, per quam omnia oculis eius nuda sunt et aperta, nec quicquam ignorantiae illi possit inesse. Sicut enim sanatiuum aut durum ex potentiis quibusdam dici Aristoteles astruit, quod uidelicet ipsa incommodis suis resistere ualent, ita sapientia quaedam recte potentia dicitur, qua fallacis scilicet uel ignorantiae resistitur, ne in aliquo per errorem mens cecata labatur. Sic et uisionem -- quae habitus dicitur et ipsis etiam inest dormientibus -- potentiam quandam sicut econtra cecitatem impotentiam recte nominamus. Idem quoque de scientia qualibet, quae uisio quedam mentis est, et de ignorantia dici conuenit, ut uidelicet scientia quelibet, quae nec dormientem deserit, quaedam sit aptitudo magis quam actio. Unde et Boethius in I Topicorum scientias nuncupans facultates, ait:

Sed quia quatuor facultatibus disserendi omne artificium continetur... etc.

Item:

Quatuor igitur facultatibus earumque uelut opificibus... etc.

[2.115] Et notandum quod, cum sapientiam dei quae filius eius intelligitur quandam dei potentiam dicimus, hoc est facultatem omnia discernendi ne in aliquo errare possit, non ideo minus ipsum filium omnipotentem esse profitemur, et omnia eque ut patrem posse. Qui enim hanc potentiam habet, uel etiam ipsa est, nequaquam caeteris caret.

Sic et spiritus sanctus, cum secundum donorum diuersitatem septem spiritus dicatur, utpote spiritus sapientiae, spiritus intellectus, spiritus consilii... etc.

nec hic spiritus ille sit, hoc est hoc donum illud, nequaquam tamen ipse spiritus septiformis, qui tam hic quam ille est spiritus minus omnia in se continet dona, uel eorum est singula ut sic ipse sit spiritus sapientiae qui est unus ex illis septem, ut etiam sit spiritus intellectus et similiter quilibet aliorum. Si enim non esset unus, utique nec omnis. Cum enim unusquisque spiritus sit quidam spiritus, quicumque non sit quidam spiritus, nequaquam unusquisque, hoc est omnis esse potest. Denique cum idem prorsus esse ponamus filium dei et sapientiam dei, non tamen per hoc cogimur ita filium dei dicere quandam potentialr dei sicut sapientiam dei quandam eius potentiam dicimus. Multae quippe uoces sunt eius significationis qui; ad ueritatem sensus non eiusdem sunt constructionis, sicut postmodum plenius disseremus cum de amore dei, qui spiritus sanctus intelligitur, disserendum nobis occurrerit.

QUAE SIT GENERATIO FILII EX PATRE

[2.116] Cum igitur sapientia quaedam, ut dictum est, sit potentia sicut aereum sigillum est quoddam es, liquet profecto diuinam sapientiam ex diuina potentia esse suum habere, ad eam uidelicet similitudinem qua sigillum aereum ex aere dicitur esse quod est eius materia, uel species ex genere quod quasi materia speciei dicitur esse, ut animal hominis. Sicut enim ex eo quod est aereum sigillum exigit necessario ut aes sit, et ex eo quod est homo ut animal sit sed non econuerso, ita diuina sapientia, quae est potentia discernendi, exigit quod sit diuina potentia sed non econuerso. Quippe sicut aes tam ad aereum sigillum quam ad alia se habet, et animal tam ad hominem quam ad alia, sic et potentia diuina tam ad discernendum quam ad operandum se habet. Et sicut aereum sigillum de ipsa aeris substantia uel essentia dicitur esse, cum esse uidelicet aereum sigillum sit esse aes quoddam, et esse hominem, id est "animal rationale mortale" sit esse animal quoddam, ita et diuina sapientia de substantia diuinae potentiae dicitur esse, cum uidelicet esse sapientiam, id est potentiam discernendi, sit esse potentiam quandam quod est filium de substantia patris esse uel ab ipso genitum esse. Nam et species ex genere quasi gigni siue creari philosophi dicunt, secundum hoc scilicet quod ex ipso, ut dictum est, esse contrahunt. Unde Boethius in libro Diuisionum, genus in species quasi in quasdam a se quodammodo procreationes diuidi asserit.

[2.117] Cum autem species ex genere creari seu gigni dicantur, non tamen ideo necesse est genus species suas tempore uel per existentiam praecedere, ut uidelicet ipsum prius esse contigerit quam illas.

Numquam etenim genus, nisi per aliquam speciem suam, esse contingit, nec ullatenus animal fuit antequam rationale uel irrationale fuerit.

Et ita quaedam species cum suis generibus simul naturaliter existunt, ut nullatenus genus sine illis sicut nec ipsae sine genere esse potuerint, sicut quantitas et unitas uel numerus et binarius. Sic et diuina sapientia, licet, ut dictum est, ex diuina potentia esse habeat quod est filium ex patre gigni, non tamen hanc illa praecesserit, cum nullatenus sine sapientia deus esse potuerit.

[2.118] Sic et innumerabilia ex aliis gigni uel esse uidentur, a quibus tamen tempore nullatenus praecedunt, ut ex sole splendor aut calor quae ad similitudinem trinitatis nonnulli afferre consueuerunt, ut sit uidelicet filius ex patre sicut splendor ex sole, et rursus spiritus ex ipso sicut ex sole calor. Splendor quippe ad sapientiam, quae lumen est animae recte uidetur pertinere. Et de ipsa dei sapientia, quae filius eius intelligitur, scriptum est ab euangelista:

Erat lux uera quae illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum.

Et ab ipso dictum est filio:

Ego sum lux mundi.

Et apostolus,

Splendor, inquit, gloriae eius.

Spiritus uero sanctus, qui amor dei dicitur, recte per calorem intelligi uidetur, cum in nobis ipsis amor, quo calere pectora dicuntur, frequenter calor siue ignis appelletur. De quo et ipse filius ait:

Ignem ueni mittere in terram

hoc est amore potius quam timore corda terrena implere. Et psalmista neminem absque aliquo diuinae gratiae dono conspiciens:

Non est inquit, qui se abscondat a calore eius.

[2.119] Et hanc profecto propositam de sole similitudinem illam esse existimo qua in diuinae trinitatis assignatione Macrobius Platonem usum esse commemorat, ut iam dudum supra meminimus. Sed quia nec secundum philosophos idem est ipsa solis substantia quod est eius splendor aut calor, sicut eadem est essentia patris et filii et spiritus sancti nec calor de sole simul et splendore est sicut spiritus ex patre simul et filio, a quibus ipse praecedit -- magisque de substantia solis calor esse uidetur secundum quod ipse substantialis est igni, ac per hoc ipse magis ad filium qui de ipsa proprie substantia patris est quam ad spiritum sanctum pertinet --

minus fortasse quam uolumus haec inducta de sole similitudo ad propositi nostri demonstrationem sufficit.

[2.120] Quod et quidam nostrorum attendentes, cum trium personarum eandem essentiam assignare conarentur, et sicut filium ex patre esse sic spiritum ab utrisque, de fonte et riuo et stagno familiariorem excogitasse uidentur similitudinem. Eadem quippe aqua fontis et riuus primo fit et postmodum stagnum, et sicut riuus ex fonte sic stagnum ex riuo simul et fonte contrahit esse. Patrem itaque fonti, filium riuo, spiritum sanctum comparant stagno. Quod ad incarnationem uerbi demonstrandam sic attendunt riuum infistula, quasi filium in carne humana ac si "riuum infistulatum" dicamus uerbum incarnatum. Cuius quidem, ni fallor, similitudinis fundamentum Anselmus Cantuariensis a beato sumpsit Augustino, scribente ad Laurentium papam de hoc ipso, et fontem et eius riuum quorum est eadem substantia, ad diuinae generationis exemplum, ubi eadem est substantia generantis et geniti, inducente. Sed haec quoque similitudo ad identitatem substantiae trium personarum in hoc minus satisfacere uidetur, quod eadem aqua non est simul fontis et riuus et stagni sed per temporis, ut dictum est, successionem, sicut est eadem simul essentia patris et filii et spiritus sancti; immo eodem tempore alia est essentialiter aqua fontis quam riuus seu stagni. Unde fortasse haec similitudo illi potius suffragatur haeresi quae ita per tempora proprietates personarum commiscet, ut eadem personam dicat quando uult esse patrem, quando uult filium uel spiritum sanctum.

[2.121] Quod et nos prouidentes, alias quasdam similitudines, tam secundum grammaticos quam secundum philosophos superius induximus, quas proposito nostro conuenire magis credimus; sed eam praecipue quae sumpta est de philosophis maiori ratione praeditis ac per hoc a doctrina uerae sophiae, quae Christus est, minus remotis.

QUAE SIT PROCESSIONE SPIRITUS A PATRE SEU ETIAM A FILIO

[2.122] Superest nunc. post generationem filii, de processione spiritus sancti disserere. In quo praecipue de ipso confidentes quem apostolis dominus promittens:

Ille uos, inquit, docebit omnia et suggeret uobis omnia quaecumque dixero uobis

tanto ampliorem ab ipso gratiam in hoc speramus, quantum id amplius ad ipsum pertinet quod disserere cupimus.

[2.123] Spiritus quasi a "spirando" dictus est. Unde ueritas:

Spiritus, inquit, ubi uult spirat

et propheta conuenienti metaphora spiritum domini distinguens, spiritum oris eius ipsum appellat. Ideoque ipso nomine suo procedere ex deo patre uel filio potius quam gigni declaratur. Benignitas quippe ipsa, quae hoc nomine specialiter demonstratur, non est aliqua potentia siue sapientia, cum uidelicet benignum esse non sit in aliquo sapientem esse uel potentem, cuiusque benignitas siue beneficentia magis secundum caritatis eius affectum siue effectum accipienda est.

Caritas autem, teste Gregorio,

minus quam inter duos haberi non potest. Nemo enim, inquit, ad semetipsum habere caritatem proprie dicitur, sed dilectione se in alterum extendit ut esse caritas possit.

Benignus quoque sibi esse uel beneficium impendere nemo recte dicitur.

Seneca, De beneficiis:

Nemo sibi beneficium dat, nec liberalis est qui sibi donat.

Beneficium est quod quis non sua causa dat, sed eius cui dat. Is autem qui sibi beneficium dat, sua causa dat.

Non est ergo beneficium.

Procedere itaque dei est sese ad aliquam rem per affectum caritatis quodammodo extendere, ut eam uidelicet diligat ac se ei per amorem coniungat.

[2.124] Cum itaque tam filius quam spiritus sanctus ex patre eiusdem substantiae sit cum patre, hic quidem tamquam genitus, ille tamquam procedens, quantum tamen estimo, differt in eo generatio a processione quod is solus qui generatur, quantum arbitror, ex ipsa patris substantia uel essentia proprie esse dicitur, cum ipsa, ut dictum est, sapientia hoc ipsum esse habeat ut sit quaedam potentia, scilicet discernendi. Ipse uero caritatis affectus magis ad benignitatem animi quam ad potentiam attineat. Unde bene filius ex patre genitus, hoc est ex ipsa patris substantia esse proprie dicitur, tamquam hoc ei sit esse genitum a patre quod ex substantia patris esse.

[2.125] Hinc et Nicena synodus, sicut in Triperita continetur historia, quasi exponens hanc generationem filii ex patre ait:

Credimus et in unum dominum Iesum Christum, filium dei, natum ex patre unigenitum, hoc est ex substantia patris, deum ex deo, lumen ex lumine

ubi quidem, cum ad aperiendum sensum illius quod praemisum est "natum ex patre unigenitum", supposuit "hoc est ex substantia patris", nequaquam congrue dictum uidetur nisi hoc loco "ex substantia patris"

esse sic accipiatur ut soli filio conueniat. Si enim tam filio quam spiritui sancto commune sumitur, non recte aperit sensum praecedentis, cum uidelicet "natum ex patre unigenitum" soli conueniat filio, hoc uero tamquam communius filio simul et spiritui sancto. Quod enim altero communis est, nequaquam illius sensum exprimere uel aperire potest, ut si dicam de filio "natus ex patre", et quid sit hoc aperiens subiungam: "hoc est a patre habens esse", uel de aliquo cum dicam "currit", subiungam: "hoc est ambulat", nequaquam sequens prioris aperit sensum. Unde hoc loco "ex substantia patris", ut quod praemisum est aperiat, scilicet anatum ex patre unigenitum", non recte accipiendum uidetur, nisi solo filio aptetur, tamquam idem sit hoc loco "ex substantia patris", esse quod "unigenitum patris" esse.

[2.126] Athanasius uero econuerso, tamquam exponens quid sit ex substantia patris esse, hoc est ex eo esse genitum, de Christo ait:

Deus est ex substantia patris ante saecula genitus, et homo est ex substantia matris in saeculo natus.

Nisi enim "ex substantia matris" intelligat natum esse sicut "ex substantia patris" genitum esse, nequaquam dicere possumus dominum Iesum ita "ex substantia matris" esse sicut ipse est "ex substantia patris". Quippe non ita est "ex substantia matris" ut ita sit ex matre tamquam unius substantiae uel una substantia sit cum matre, immo ut caeteri filii a suis matribus, sic et ipse tam numero quam essentialiter est a sua diuersus. Sin autem quod dicitur "ex substantia patris" uel "ex substantia matris" ad natiuitatem referamus, sicut utriusque dicitur filius, ita et ex substantia utriusque dicendus est esse, hoc uidelicet modo quo natus est ex utrisque.

[2.127] Quamuis ergo spiritus quidem sanctus unius substantiae sit cum patre sicut et filius, non tamen ex substantia patris ita esse dicitur sicut filius. Aliud ergo est eiusdem substantie, cum illo esse, aliud ex substantia illius esse. Quippe et pater ipse eiusdem substantiae est cum filio uel spiritu sancto, nec tamen ex substantia filii uel spiritus sancti esse dicendus est. Quamuis etiam eadem penitus substantia sit patris quae et filii et spiritus sancti, non tamen ideo, cum ex substantia patris filius esse dicatur, et ex substantia spiritus sancti esse conceditur. Unde nobis uisum est, iuxta praefatam expositionem, non aliud intelligi filium ex substantia patris esse quam ab eo genitum esse.

[2.128] Si quis tamen tam filium quam spiritum sanctum de substantia patris esse in hoc accipiat quod sicut uterque est ab ipso, ita eiusdem substantie, sit cum ipso, non abhorremus sensum, quicquid uerborum proprietates habeat. Cum tamen "de" et "ex" praepositiones nonnumquam in constructione uim diuersam habeant, ut "loqui de spiritu sancto" et "loqui ex spiritu sancto" uel "agere de arte" et "agere ex arte" non mirum uidetur si aliud sit dicere "de substantia patris", aliud "ex substantia patris". Nec etiam concedendum est, si quandoque in eodem sensu "ex substantia patris" et "de substantia patris" ita ponantur, ut tam filio quam spiritui conueniant, secundum hoc scilicet, ut diximus, quod uterque sic est ex patre ut eiusdem substantie, sit cum patre. Saepe namque idem uerbum in diuersis locis sensum uariat. Unde et cum ueritas dicit:

Nemo bonus nisi solus deus

et

Pater maior me est

non est huic dicto contrarium cum in alia significatione dicimus multos esse bonos, aut Christum patri aequalem uel patrem ipso non esse maiorem.

[2.129] Proprie tamen "ex substantia patris", sicut exposuimus solus filius nobis esse uidetur. Nam et spiritus sanctus, quamuis de patre et filio procedere dicatur, proprie tamen a patre ipsum procedere sancti doctores astruxerunt, sicut in sequentibus apparebit. Ipsum quidem "procedere a patre", cum spiritui sancto proprium assignetur et de ipso solo proprie dicatur, quodam tamen modo et ipse filius ex patre procedere dicitur. Omne quippe quod ex alio habet

esse, non incongrue dicitur ex ipso procedere. Tam filium uero quam spiritum sanctum ex patre constat esse, illum quidem tamquam genitum, hunc tamquam datum qui est eius donum.

[2.130] Unde Augustinus, De Trinitate, libro V, de ipso spiritu ait:

Procedit non quomodo natus, sed quomodo datus.

Ex quo patenter innuit eum quidem qui nascitur, a patre procedere, secundum hoc, ut dictum est, quod ipse quidem a patre habet esse.

Idem, contra Maximum haereticum de generatione uerbi et processione spiritus scribens, ait:

Non omne quod procedit nascitur, quamquam omne procedat quod nascitur.

Hinc et Ambrosius, De fide ad Gratianum, libro I:

Crede quia a deo exiuit filius, ut ipse testatur dicens: "Ex deo processi et ueni", et alibi: "A deo exiui". Qui a deo processit et a deo exiuit, nihil aliud potest haberi nisi quod dei est.

Item:

Ex patre nascendo prodiuit, ut dixit ipse qui natus est: "Ex ore altissimi prodiui".

Item, libro IV:

Dicit sapientia dei: "Ex ore altissimi prodiui", hoc est non coacta sed libera, non potestati obnoxia sed nata generationis arcano.

Ex libro Quaestionum Orosii ad Augustinum, responsio Augustini:

Nullus filius est nisi duorum, patris et matris. Quod absit ut inter deum patrem et filium tale aliquid suspicemur, quia nec filius hominis simul ex patre procedit et ex matre, quia cum procedit ex patre, non tunc procedit ex matre.

Idem, super Iohannem:

Ego enim ex deo processi et ueni. Processio ista aeterna est et ineffabilis qua filius procedit a patre.

[2.131] Ex his itaque liquet "procedere ex deo" duobus modis accipi, uno quidem largiori quo tam filio quam spiritui committitur est ut diximus, a patre procedere, hoc est ab eo esse; altero strictiori quidem tamquam proprium spiritui assignatur, quod est deum per caritatis affectum extendere sese ad quodcumque gratiae donum uel beneficium cuiuslibet impendendum, uel cuiuscumque se alteri quadam amoris connexionem coniungere. Unde et illud quidem mutuum dilectionis uinculum patris et filii ipse utriusque spiritus communis intelligitur, ut uidelicet diuina potentia in omnibus agendis uel disponendis cooperantis sapientiae suae consortio gaudeat, sicut et ipsamet profitetur sapientia de se et patre in Proverbiis dicens:

Cum eo eram cuncta componens et delectabar per singulos dies.

[2.132] Hoc igitur amoris indissolubile uinculum, quo in omnibus optime componendis diuina potentia et coaeterna sapientia sibi sociantur et spiritus sanctus dicitur, ipsa dei bonitas siue benignitas intelligitur qua bona eius uoluntas, ad aliquod beneficium nobis impertiendum inclinans se, quodammodo ad nos procedit ex se, prius quidem per benignitatis affectum, postea per operationis effectum se ad nos extendens. Tunc uero in se per benignitatem remaneret, si sibi benignus esse posset, aliquam in se beneficentiam exercendo et aliquod sibi beneficium impendendo.

[2.133] Denique, ut omnibus calumpniis satisfaciamus, quoquo modo quis uelit, intelligat "de substantia patris" uel "ex substantia patris"; nobis tamen ad generationem filii, prout possumus, assignandam, illud sufficere uidetur quod secundum sumptam ex philosophis similitudinem, filium ex patre diximus genitum esse, hoc est diuinam sapientiam ex diuina potentia sicut exposuimus, esse.

[2.134] Ex patre autem simul et filio procedere spiritus habet quia bonus dei affectus siue effectus aliquid faciendi uel disponendi, ut rationabilis sit, ex potentia ipsius et sapientia prouenit cum ideo scilicet uelit deus aliquid et faciat, quia et potest illud adimplere et sollerter efficere. Nisi enim posset aliquid, frustra illud uellet quia efficacia careret, et nisi sollerter sciret illud efficere, non haberet egregium effectum. Nonnullos autem aliquid uelle contingit quod non sufficiunt adimplere, aut quod etiam si possunt, non ita ut oportet perficere sciunt. Quorum quidem uoluntatem tam impotentia ipsorum quam inscientia irrationabilem facit. Ut igitur bona dei uoluntas erga quaelibet facienda uel disponenda omnino ratione praedita demonstraretur, ex patre et filio, sicut dictum est, procedere spiritus sanctus perhibetur.

[2.135] Sunt autem qui uim uerborum ignorantes, cum audiunt concedi quia benignitas dei deus est sicut et sapientia dei uel potentia dei deus est, et unamquamque trium personarum aequae ut aliam potentem esse uel sapientem siue benignam, mirantur, cum ipsam bonitatem dei siue amorem, quem spiritum sanctum intelligimus, non dicamus esse sapientiam uel potentiam ipsius, tamquam per hoc innuatur nequaquam ipsum spiritum sanctum dici debere potentiam siue sapientiam.

[2.136] Quibus respondendum est quod, cum deum dicimus esse caritatem, benignitatem, sapientiam, potentiam, et huiusmodi nomina qualitatum ad ipsum transferimus, non est proprietates sermonis, sed emphaticae quaedam abusus locutionis, praesertim cum, ut supra meminimus, quaelibet translata de creaturis ad creatorem uocabula in tantum a propria excidant significatione, ut humano more de ipso loquentes, illis eum uocabulis nonnumquam designemus, quorum res ab eo penitus alienae sunt, cum uidelicet et eius iram uel furorem uel penitentiam dicere scriptura non abhorreat, uel ipsum apostolus Christum peccatum pro nobis a deo factum uel maledictum appellet. Cui uero fidelium uel sane mentis dicere nunc liceret ut Christum dei uirtutem diceremus peccatum, ipsum in quo omnes benedicuntur gentes, maledictum a deo iuxta Moysen dicere auderemus?

[2.137] Nec minus haec nomina quae in nobis alicuius boni designatiua sunt, cum ad deum transferuntur, a propria recedunt significatione.

Cum enim caritatem Augustinus in libro III De doctrina christiana definiat dicens:

Caritatem uoco motum animi ad fruendum deo propter ipsum, et se atque proximo propter deum

nequaquam hoc modo deus caritas esse uel etiam caritatem habere dici potest. Sicut tamen in nobis cum idem homo qui potens est, potens simul et sapiens atque benignus sit, non ideo tamen eius benignitas siue caritas dicenda est sapientia siue potentia, ita et translatis ad deum uocabulis quamuis ipse simul sit et potens et sapiens et benignus, non ideo tamen concedi conuenit eius benignitatem siue amorem esse sapientiam siue potentiam. Nusquam enim ipsum "amare" dici potest potentem in aliquo uel sapientem esse, cum saepe contingat ut quos benigniores caritas facit, minus potentes uel discreti sint.

Sicut igitur caritas dei non est aeternitas eius quamuis aeternitatem simul et caritatem habeat, nec ira eius dicenda est caritas uel misericordia ipsius -- licet haec simul eidem insint -- aut misericordia eius miseratio ipsius, hoc est uoluntas miserandi ipsa huius uoluntatis operatio; ita nec amor dei sapientia eius uel potentia dicendus est, cum, ut dictum est amare non sit sapientem in aliquo uel potentem esse.

[2.138] Si quis tamen quaerat, cum amor dei non sit sapientia eius uel potentia, utrum sit aliud, hoc est alia res? -- dicimus nequaquam ipsum aliud esse, nam et pater, quamuis non sit fillus aut spiritus sanctus, non tamen aliud est, hoc est alia res cum in deo res numero diuersae nequaquam possint esse, quamuis diuersae ibi in proprietatibus habeantur personae, ut hic uidelicet alius sit quam ille secundum proprietatem, non aliud secundum naturae diuersitatem.

Sic et amor dei, cum a sapientia uel potentia eius differat, cum aliud sit proprium amantis, aliud sapientis uel potentis, non est tamen res alia ut aliud dici possit Nam et in ereo sigillo, cum sigillum non sit materia sigilli, non tamen aliud est quam ipsa materia sigilli quod est aes, cum ipsum uidelicet sit ipsum aes, quamuis proprietate sigillum et aes diuersa sunt.

[2.139] Denique quamuis spiritum sanctum et amorem dei ponamus idem esse idemque significari cum dicitur "Uspiritus dei" et "amor dei", non tamen in constructione uim eandem penitus habent, quamuis per se dicta eandem significationem teneant. Multa quippe sunt eiusdem significationis, non eiusdem omnino constructionis. Quamuis enim "deus" et "deitas", uel "in deo sapientia" et "uerbum" eandem teneant significationem, non tamen sicut deum dicimus hominem esse, ita diuinitatem concedimus uel humanitatem uel hominem esse. Nec quamuis deum patrem dicamus sapientiam esse, non tamen ideo ipsum concedimus uerbum esse sicut nec filium. Aut cum idem penitus sit deus et substantia dei, non tamen idem est dicere "ex deo esse", iuxta illud apostoli ex quo omnia, et "ex substantia dei esse". Sic et cum omnino idem sit filius dei et sapientia dei, uel spiritus sanctus et amor dei, non tamen quia dicimus sapientiam dei esse quandam potentiam dei, hoc est facultatem, ut diximus, omnia discernendi, ideo confiteri cogimur ipsum filium quandam esse potentiam et non magis omnipotentiam; uel ipsum spiritum non esse sapientiam siue potentiam, quamuis amor ipse non sit sapientia siue potentia. Cum enim filium dei uel spiritum sanctum sapientiam siue potentiam dicimus, tale est tamquam ipsum sapientem uel omnipotentem asseramus, quod uerum est. Si uero sapientiam dicamus omnipotentiam, aut amorem dicamus sapientiam uel omnipotentiam, tale est ut "sapientem esse", hoc est potentem discernere, dicamus "omnipotentem esse", hoc est dicere: hanc potentiam dicamus esse habere omnem potentiam, uel amorem habere dicamus sapientem uel omnipotentem esse. Quod nequaquam uerum uidetur, cum etiam tam sapientia quam amor dei omnipotens sit. Non tamen aut sapientiam aut amorem dei dici conuenit omnipotentiam.

Quamuis enim omnipotens et omnipotentia, uel filius dei et sapientia dei, uel spiritus sanctus et amor dei idem omnino sint, nec talium uocum significatio sit diuersa, non eandem tamen uim retinent in constructione aliis sociatae. Nam et cum in aereo sigillo idem sit prorsus materia sigilli et quod est materia sigilli, uel factum ex aere et quod factum est ex aere, cum tamen uerum sit sigillum esse id quod est materia sigilli, utpote ipsum aes, nequaquam uerum est sigillum esse materiam sigilli; aut cum uerum sit aes esse id quod factum est ex aere, utpote ipsum sigillum, non tamen uerum est aes esse factum ex aere.

[2.140] Non igitur cogimur, ut, cum spiritum sanctum esse sapientiam ponamus siue potentiam, ideo amorem dei aut sapientiam aut potentiam esse concedamus, sicut nec sapientiam dei quae filius eius est dicimus omnipotentiam esse, quamuis ipsum filium sicut omnipotentem dicimus, ita et omnipotentiam esse non negemus. Ipsam uero sapientiam quandam, ut dictum est, potentiam, scilicet discernendi, recte profiteamur.

[2.141] Sicut igitur ex aere sigillum aereum habet esse, et rursus ex aere simul et sigillo, id est sigillabili, sigillans habet esse, sic ex patre solo filius habet esse, et ex patre simul et filio spiritus sanctus, ut exposuimus. Et sicut sigillum in forma impressae sibi imaginis consistit, sic filius in forma dei esse dicitur, et figura substantiae eius, siue ipsa patris imago, id est expressa eius similitudo nuncupatur, cum ipse uidelicet filius tanta patri cognatione, ut ita dicam, sit unitus, ut non solum ipse sit unius cum patre substantiae, sed insuper ex ipsa, ut dictum est patris substantia.

[2.142] Ad hanc fortasse similitudinem, aeris scilicet et aerei sigilli, quasi uidelicet aeris informis et formati, Hilarius respexit, cum, ut dudum supra meminimus, filium a patre formatum dixit, id est eo modo suum esse habere de patre quo res formata ex ipsa suae materiae substantia dicitur esse. Non tamen ideo ullo modo materiam uel materiatum in deo concedimus esse, sed in creaturis tantum uel mutabilibus rebus quae sunt accidentium susceptibles

[2.143] Sicut uero sigillans, eo ipso quod sigillans est in aliud quoddam mollius cui imprimitur procedit, ut uideiicet eius imaginis, quae in ipsa eius substantia iam erat formam illi tribuat, sic spiritus sanctus donorum suorum distributione nobis infusus imaginem dei deletam in nobis reformat, ut, iuxta apostolum, conformes efficiamur imaginis filii dei, id est Christo ut uidelicet sequamur uestigia eius, qui peccatum non fecit, et de ueteri homine in nouum transeamus.

[2.144] Sicut autem aes et sigillum seu sigillans in suis proprietatibus diuersa sunt secundum modos existentiae quos ad inuicem habent, ita scilicet ut nullus ipsorum proprietatem alterius communicet, sic etiam pater et filius et spiritus sanctus. Verbi gratia, sigillum ereum ex aere est tamquam ex materia materiatur, et aes materia est aerei sigilli, et aereum sigillum materiatur ex aere.

Et istae quidem aeris et aerei sigilli proprietates ita intermixtae sunt, ut neque aes sit materiatur ex aere, neque sigillum aereum materia sit aeris, cum tamen eadem res sit hoc quod est materia aerei sigilli uel materiatur ex aere, hoc est aes ipsum et aereum sigillum.

Sic et in diuinis contingit personis. Secundum id quippe quod diuina sapientia, ut diximus, ex diuina potentia esse habet, illa pater huius et haec illius filius dicitur, et in deo tantumdem est dicere patrem quantum si dicamus suae sapientiae genitorem, et tantumdem est dicere filium quantum si dicamus sapientiam ex patre genitam.

[2.145] Si ergo dicamus ibi filium esse patrem, tale est ac si dicamus ipsam dei patris sapientiam esse genitorem ipsius sapientiae, patris, hoc est sui ipsius, ut ipsa uidelicet dei sapientia ex seipsa sit genita, et ex seipsa habeat esse. Similiter si dicamus ibi ipsum patrem esse filium, uidelicet sui ipsius, tale est ac si dicamus diuinam potentiam seipsam genuisse. Quamuis enim idem essentialiter sit aes quod aereum sigillum, non tamen ideo quia aereum sigillum ex aere est, aes ex seipso esse dicitur, uel quia ipsum posterius est aere, ideo posterius seipso dicitur. Non enim hoc pronomen quod est "sui" relationem recte facere potest, nisi ubi res eadem, non essentialiter tantum, sed etiam proprietate intelligitur. Diuersa autem proprietate sunt aes et aereum sigillum. Unde non est consequens, ut, si aereum sigillum sit ex aere, ideo aliquid sit ex seipso. Sic et quamuis idem sit pater quod est filius, quia tamen, ut dictum est, proprietatibus suis ad inuicem distant, nullatenus procedit quod, si filius ex patre sit genitus uel ex patre habeat, ut dictum est, esse, ideo concedatur filius ex seipso genitus esse uel ex seipso habere esse.

[2.146] Quod diligenter beatus attendens Augustinus in I De trinitate his confirmat uerbis:

Qui putat eius potentiae deum esse ut seipsum genuerit, eo plus errat quod non solum deus ita non est, sed nec spiritualis creatura nec corporalis. Nulla enim omnino res est quae seipsam gignat.

[2.147] Sicut igitur in aere et aereo sigillo absoluta eorum nomina sibi per praedicationem coniunguntur, quando uidelicet eorum eandem esse substantiam demonstramus, ueluti cum dicimus "aes est aereum sigillum" uel e conuerso, et similia, nec tamen eorum relatiua nomina quae proprietates eorum praedicant, secundum quas hoc ex illo habet esse, sibi coniungi possunt, sicut materia erei sigilli et materiatur ex aere. Nemo etenim dicit "materia aerei sigilli est materia ex aere", uel "materiatur ex aere est materia aerei sigilli". Sic et in diuinis contingit personis. Ipse etenim omnipotens est sapiens siue benignus, et econuerso, sed non ipse pater est filius, scilicet sui, uel est spiritus sanctus cum ipse uidelicet pater non procedat ex patre, hoc est ex seipso uel filio sicut spiritus ex patre procedit siue filio. Non enim quemadmodum bonus dei affectus ex potentia eius et sapientia ut dictum est, procedit, ita potentia ipsa siue sapientia ex seipsis procedere possunt -- quod esset patrem uel filium esse spiritum sanctum.

ADVERSUS CALUMNIAS GRAECORUM DE PROCESSIONE SPIRITUS A FILLO QUOQUE

[2.148] Graeci tamen ex solo patre, non etiam ex filio, spiritum sanctum procedere confitentur, eo scilicet quod ueritas in euangelio, fidem integre continente, de processione spiritus loquens, solum patrem commemorat dicens: spiritus qui a patre procedit.

[2.149] Qui etiam super hoc quod eum a filio quoque procedere dicimus, nos uehementer arguunt atque reos anathematis teneri asserunt quod in principalibus conciliis quae apud eos caelebrata sunt, ita symbola eorum subiunctis anathematibus sancita sunt ut nulli de fide trinitatis aliud docere uel aliter praedicare quam ibi continetur liceat. In quibus quidem symbolis, cum in processione spiritus de solo patre commemoretur: Quicumque, inquit, filium addunt, anathema incurrunt.

[2.150] Addunt etiam ad exaggerationem impudentiae nostrae testimonium damnationis, symbolum fidei quod iuxta traditionem praedictorum conciliorum Leo III Rome, transcriptum in tabula argentea posteris reliquit, "pro amore", ut ipsemet dicit, "et cautela orthodoxae fidei". In quo quidem symbolo ipse quoque in processione spiritus solum commemorat patrem his quidem uerbis:

Et in spiritum sanctum, dominum et uiuificantem, ex patre procedentem, cum patre et filio coadorandum et conglorificandum... etc.

[2.151] In quanta autem reuerentia principalia illa concilia tenenda sint, beatus diligenter aperit Gregorius, qui se ea tamquam quatuor euangelia suscipere et uenerari profitetur. Unde et eorum uerbis non magis quam euangelicis uel addere aliquid uel subtrahere nos permittit, ita Constantino episcopo Mediolanensi de uno eorum scribens:

Nos, auctore ueritate et teste conscientia, fatemur fidem Calcedonensis symboli illibatam per omnia custodire, nihilque eius definitioni addere, nihil subtrahere audere. Sed si quis contra eam eiusdemque synodi fidem siue plus minusue ad sapiendum usurpare appetit, eum omni dilatione postposita anathematizamus atque a sinu matris aecclesiae alienum esse decernimus.

[2.152] Sed profecto cum interdicitur ne quis aliter doceat aut praedicet catholicam fidem quam in praedictis continetur conciliis, "aliter" dictum puto, non secundum uerborum diuersitatem, sed secundum fidei contrarietatem, ac si dicatur "aliter", hoc est contrario modo, non diuerso uerborum sono, quia et nos latine dicimus quod illi graece. Sicut ergo diuersum pro opposito dicitur, ita diuerso modo, quod est aliter, pro opposito modo non incongrue sumitur. Alioquin, cum unumquodque illorum conciliorum proprium composuerit atque instituerit symbolum sintque ipsa symbola ab inuicem uerbis diuersa ac fortasse quibusdam sententiis, cum unum nonnumquam contineat quod alterum non habeat, profecto anathematis reus esset qui uno recepto, cetela symbola confitendo recitaret uel reciperet.

[2.153] Eadem ratione rel teneremur ex supplemento euangelii additi, cum in Deuteronomio Moyses dicat:

Quod praecipio tibi, hoc tantum domino facias, nec quisquam addas nec minuas.

Addi itaque prohibuit contrarium aliquid, non quod perfectioni deerat suppleri, quamuis etiam ita possit intelligi ut omnino prohibeatur homo ex seipso uerbis aliquid supplere. Tunc uero homo ex se aliquid adderet, si hoc ex sensu suo, non ex inspiratione spiritus praesumeret. De quod quidem spiritu scriptum est:

Non enim uos estis qui loquimini, sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis.

Multa etiam de miraculis sanctorum et de his quae sancti patres post apostolos scripscrunt praedicamus, cum tamen apostolus dicat, ad Galatas scribens:

Licet nos aut angelus de caelo euangelizet uobis praeter id quod euangelizauimus uobis, anathema sit. Sicut praedixi et nunc iterum dico: si quis uobis euangelizauerit praeter id quod acceperitis, anathema sit.

[2.154] Quod autem opponunt graeci euangelicam traditionem ad integram fidei disciplinam sufficere, nec quicquam ulterius addendum esse praeter ea quae in uerbis continentur euangelicis, in se etiam ipsos sententiam proferunt, cum aiunt spiritum a solo patre procedere. Non enim euangelium, cum a patre procedere spiritum dicit, "solo" adiungit quod ipsi apponunt, sed tantummodo a patre dicit.

[2.155] Quaeramus etiam et interrogemus eos cum credant spiritum sanctum a patre procedere, utrum credant ipsum a solo patre procedere an non Quod si a solo patre ipsum procedere credant, et uera sit haec fides, utique ita est, quod uidelicet a solo patre ipse procedit et quod ipsi super hoc salubriter sentiunt doceri seu confiteri -- non est incongruum quod non credi sit periculosum, praesertim cum dicat apostolus:

Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

Sin autem non a solo patre spiritum procedere credant, tum eum a patre procedere non dubitent, oportet ut tam a patre quam a filio seu ab alio ipsum procedere assentiant; et quod necesse est credi, salubre sit confiteri, sicut et caetera omnia quae ad fidem pertinent catholicam. Nec recte confessioni officit, si nonnulla confessionis uerba in canonicis minime reperiantur scripturis. Ob hoc enim maxime symbola conciliorum scripturis illis sunt superaddita, ut illa doceant uel disserant quae ibi aperte non habentur. Quis enim trinitatem uel tres personas in ea sibi coaeternas et coaequales, quarum unaquaeque sit deus, in illis scripturis dici meminerit, aut Pilatum Pontium appellari, aut ad inferos animam descendisse Christi, et alia quaedam quae in uerbis non continentur canonicis?

[2.156] Multa profecto fidei necessaria post euangelia ab apostolis uel apostolicis uiris addita sunt quae ex uerbis euangelicis minime comprobantur, sicut est illud de uirginitate matris domini etiam post partum iugiter conseruata, et de aliis fortasse multis.

[2.157] His autem aduersus graecorum obiectionem de processione spiritus responsis, libet etiam ex ipsorum doctoribus testimonia proferre quibus a filio quoque spiritum sanctum procedere doceantur.

Athanasius, in Simbolo fidei:

Spiritus, inquit, sanctus a patre et filio non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens.

Ubi quidem cum praemiscrit spiritum sanctum a patre et filio esse atque subiunxerit "procedens", manifeste docuit eum ab utroque procedere, cum ad utrumque "procedere" sicut et "esse" retulerit, praesertim cum non aliter a patre spiritus esse habeat quam procedendo.

[2.158] Didimus etiam, eorum maximus doctor, in libro De spiritu sancto, quem beatus transtulit Ieronimus, spiritum sanctum a filio quoque procedere patenter profitetur dicens:

Saluator qui et ueritas ait: "Non enim loquetur a semetipso", hoc est non sine me, et sine meo et patris arbitrio quia inseparabilis est a mea et patris uoluntate, quia ex se non est sed ex patre et me est. Hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a patre et a me illi est. Ego ueritatem loquor id est inspiro quae loquitur; siquidem spiritus ueritatis <est>. Dicere et loqui in trinitate non secundum consuetudinem nostram accipiendum, sed iuxta formam incorporeorum naturarum, et maxime trinitatis quae uoluntatem suam ingerit in corda credentium.

Item:

Spiritus sanctus qui est spiritus ueritatis spiritusque sapientiae, non potest audire, filio loquente, quae nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a filio, id est procedens deus de deo spiritus ueritatis procedens a ueritate, consolator manans de consolatore.

[2.159] Quae quidem ueritas quae sit a qua ipse procedit, Symbolum Ephesini concilii, quod etiam graecorum fuisse constat manifeste his uerbis determinat:

Quamuis in sua substantia sit spiritus filii et intelligatur in persona proprietatis, iuxta id quod spiritus est et non filius, non est tamen alienus ab ipso. Nam spiritus appellatur ueritatis, et ueritas Christus est.

Item Cyrillus Alexandrinus episcopus, in epistola VIII, Nestorio dilecta, quae sic incipit 'Reuerentissimo et deo-amantissimo'... etc.:

Si est, inquit, subsistentia spiritus spiritali. uel certe et intelligitur per se secundum quod spiritus est et non filius, sed tamen est non alienus ab eo. Spiritus enim ueritatis nominatur, et profluit ab eo sicut denique ex deo patre.

[2.160] Iohannes Chrysostomus, Homelia XXVI, De expositione symboli quae sic incipit 'Uniuersalis aecclesia congaudet':

'Credo in spiritum sanctum'. Iste est spiritus procedens de patre et filio, qui diuidit propria dona prout uult.

Idem, Homelia XXVIII, in alia expositione eiusdem symboli, quae sic incipit 'Super fabricam totius aecclesiae':

Itaque credendum est spiritum sanctum patris esse et filii.

Item:

'Natus de spiritu sancto'. Istum spiritum sanctum dicimus patri et filio esse coaequalem, et procedentem de patre et filio. Hoc credite ne colloquia mala corrumpant mores uestros bonos.

Item:

Videte ubique sacramentum trinitatis. Ecce et in spiritum sanctum credimus, qui spiritus sanctus procedens de patre et filio caritate coniungitur.

[2.161] Augustinus, libro Questionum ad Orosium, capitulo II:

Ipsa dominus noster Iesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere spiritum sanctum sicut a patre, insufflans in discipulos suos ait: "Accipite spiritum sanctum".

Idem, libro Im De trinitate:

Nec possumus dicere quod spiritus sanctus et a filio non procedat. Nec enim frustra idem spiritus et patris et filii spiritus dicitur. Nec uideo quid aliud significare uoluerit, cum sufflans ait: "Accipite spiritum sanctum". Neque enim flatus ille corporeus substantia spiritus sancti fuit, sed demonstratio et a filio procedere spiritum sanctum.

Idem, in libro XV De trinitate:

Sicut unicum dei uerbum proprie uocamus nomine sapientiae, cum sit uniuersaliter et spiritus sanctus et pater ipsa sapientia, Ita spiritus proprie nuncupatur uocabulo caritatis cum sit et pater et filius uniuersaliter caritas.

De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse filius ait: "de patre procedit" et discipulis suis insufflauit et ait: "Accipite spiritum sanctum" ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipsa est uirtus quae de illo exibat et sanabat omnes, sicut legitur in euangelio.

[2.162] Quippe cum spiritus quasi spiramen a "spirando" dictus sit, et aequae ipse tam patris quam filii spiritus appelletur, quis recte abneget ab ambobus eum procedere a quibus tamquam amborum spiritus esse habet atque spirare?

[2.163] Proprie tamen seu principaliter eum a patre procedere non negamus. Unde Ieronimus, Definitionem fidei catholicae Nicenique symboli exponens, ait:

Credimus et in spiritum sanctum qui de patre procedit proprie.

Item:

Spiritum sanctum uerum deum inuenimus in scriptura et de patre proprie esse.

Et iterum:

De patre filius, et spiritus proprie et uere de patre, qui procedit. Primum igitur accipe quod de patre est proprie spiritus sanctus, dicente scriptura: "Verbo domini caeli firmali sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum"; et saluator ait: "Spiritus ueritatis qui de patre procedit".

Et beatus Augustinus in XV De trinitate, capitulo XVIII:

Non frustra in hac trinitate non dicitur uerbum dei nisi filius, nec donum dei nisi spiritus sanctus nec de quo genitum est uerbum et de quo procedit principaliter spiritus sanctus nisi deus pater.

Idem, De uerbis domini, sermone VIII:

Et spiritus sanctus principaliter de illo procedit de quo natus est filius.

Ideo autem addidi 'principaliter' quia et de filio spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi pater dedit non iam existenti et nondum habenti, sed quisquid unigenito uerbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo bonum commune procederet

ac si aperte Augustinus his uerbis determinet per hoc spiritum sanctum principaliter ex patre <procedere>, et non principaliter ex filio, quia sic ex patre procedit quasi primo loco, cum eum pater ab alio non habeat, sed a seipso sicut et a seipso est, hoc est non ab alio.

Filius uero cum a se non sit sed a patre, etiam hunc ipsum spiritum a patre habet, a quo per generationem esse habet.

[2.164] Sed quid est quod dictum est "proprie" spiritum ex patre procedere? Numquid "proprie" ibi dictum est sicut hoc loco "principaliter"? Et fortasse eodem modo dici uideri posset, uisi quod ibi interseritur quod et filius ex patre natus sit propria sicut et spiritus ex patre proprie dicitur esse. Dictum quippe ibidem est:

Filius non ex semetipso natus est, sed ex patre natus est proprie, non in tempore sed semper, non aliunde sed de sua substantia

non de aliena sed de sua propria. At uero, si eodem modo tam in filio quam in spiritu accipitur "proprie", cum hic scilicet proprie nasci ex patre et ille proprie procedere dicitur ex patre, et tale sit dicere "proprie" ac si diceretur "principaliter", quomodo filium ex patre principaliter nasci dicemus, cum ex eo solo natus sit, nisi forte, cum ibidem statim additum sit "non in tempore sed semper", respectu temporalis generationis eiusdem filii ex matre id dictum est,

ut uidelicet haec principalis et prima sit quae est aeterna, per quam ab aequalitate patris non receditur, illa uero quasi posterior et temporalis secundum quam minor patre filius ipse dicitur? Possumus etiam dicere in eo filium ex patre proprie natum esse siue genitum quod naturalis eius sit filius, non adoptiuus, sicut et statim determinatur cum subditur "non aliunde sed de sua substantia". Sed et secundum hoc quod iuxta philosophos nata siue genita omnia dicuntur quae ab aliquo habent esse, proprie filius solus ex patre natus est, quia solus ipse nascendo ex ipsa patris substantia est. Spiritus uero sanctus secundum hoc ex patre solo proprie procedere dicitur, quod ab eo sic procedit quasi a summo principio, qui uidelicet ab alio non est. Inde enim aliquid proprie procedere dicitur, unde primo uenire ac moueri cepit sicut lacus ex fonte, non ex riuo, sed per riuum procedere dicitur, in quem uidelicet riuum aqua ipsius lacus de fonte prodiens per eum transit ac peruenit in stagnum. Sic et spiritus sanctus ex patre proprie procedere dicitur quasi a summa origine, quae scilicet aliunde non sit, et ab ipso in filium quasi in riuum, quia et quod habet filius, ab ipso habet a quo et hoc ipsum habet quod ipse est, et per filium ad nos tandem quasi in stagnum huius saeculi.

Quippe qui omnia in sapientia facit ac disponit, et in hac ipsa sapientia sua spiritum tribuit suorum distributorum donorum, non improuide uel inconsiderate.

[2.165] Unde et beatus Hilarius spiritum a patre per filium magis quam a patre et filio procedere seu esse sicut et mitti perhibet, ita ad deum patrem de spiritu ipso et filio loquens in XII De trinitate libro:

In sancto spiritu tuo, ex te profecto et per eum misso.

Item:

Ex te per eum sanctus spiritus tuus est.

Item:

Filium tuum una tecum adorem, sanctum spiritum tuum qui ex te per unigenitum tuum est promerear.

Et hoc fortasse modo, si a solo patre procedere spiritum graeci intelligant, eo uidelicet quod sic ab ipso sit quasi a summo et non existente ab alio, nulla est sententiae controuersia, sed uerborum diuersitas. Certum quippe est et solam personam patris hoc modo summam debere praedicari, et spiritum ab ipso quoque esse sicut a filio, qui ipsius quoque sicut et filii spiritus dicitur.

[2.166] Quod uero nonnulli mouentur ex eo quod dicimus filium a patre per generationem esse, et spiritum a patre et a filio per processione, nec tamen ideo patrem per existentiam priorem esse filio uel patrem aut filium spiritu sancto, potest ex multorum similitudine exemplorum refelli. Solis quippe substantia et splendida est et illuminabilis, id est potens illuminare aliquid, et, cum sit splendor ex sole et illuminabilitas ex sole simul et splendore, numquam tamen aliquod ex his tribus per existentiam aliquod aliorum praecesserit.

[2.167] Sed et si quis illam philosophicam platonicae rationis considerationem altius inspiciat, quae uidelicet de deo opifice ad similitudinem quandam sollertis artificis agit, praemeditantis scilicet et deliberantis ea quae facturus est, ne quid inconuenienter componat et prius singula ratione quam opere formantis ad hunc quippe modum Plato formas exemplares in mente diuina considerat, quas ideas appellat, ad quas postmodum quasi ad exemplar quoddam summi artificis prouidentia operata est -- uidebit spiritum sanctum ex filio quoque siue per filium recte procedere, cum ex ratione sapientiae uniuersa dei opera ad ministrentur et ita quodammodo conceptus diuine, mentis in effectum per operationem prodeat. Effectus autem ad spiritum pertinent, qui ex bonitate conditoris eueniunt, quia spiritus ipse bonitas dei est.

[2.168] Dicamus itaque spiritum ex filio quoque procedere, cum ratio diuinae prouidentiae ad effectum benignitatis perducitur, et quod ab aeterno faciendum prouiderit, temporaliter quando uult facit. Hanc autem processione, qua scilicet conceptus mentis in effectum operando prodit, Priscianus in I Constructionum diligenter aperit dicens

generales et speciales formas rerum intelligibiliter in mente diuina constituisse antequam in corpora prodirent

hoc est in effecta per operationem. Quod est dicere: antea prouidit deus quid et qualiter ageret quam illud opere completeret; ac si diceret: nihil impremeditate siue indiscrete egl.

[2.169] Macrobius quoque ipsam etiam animam mundi quam putamus spiritum sanctum intelligi, ex *noy*, hoc est filio, praecipue esse declarat, cum aperte eam a *noy* creatam siue natam sicut et ipsam

noym a deo patre esse profiteretur, ita generaliter de origine animae exorsus:

Deus, qui prima et est et uocatur, unus omnium quae sunt quaeque uidentur esse princeps et origo est. Hic superabundanti maiestatis fecunditate de se mentem creauit. Haec mens quae noys uocatur, qua patrem inspicit, plenam similitudinem seruat auctoris. Animam uero de se creat, posteriora respiciens. Rursum anima patrem, qua intuetur, induit ac paulatim redigente respectu in fabricam corporum incorporea ipsa degenerat.

[2.170] "Creari" autem siue "nasci" hoc loco Macrobius abusiue protulit, sicut et in primo libro determinauimus cum uidelicet tam mentem ipsam quam animam creatam dixerit, mentem quidem ex deo, hoc est filium ex patre, et animam ex mente, hoc est spiritum ex filio.

Ubi et utramque natam esse insinuat, cum utriusque patrem assignat, deum quidem menti et rursum mentem ipsam anime. Creari itaque siue nasci "esse ex aliquo" intelligit, ut tale sit quod ait hoc ex illo nasci siue creari quasi simpliciter diceret hoc ex illo esse. Sufficit autem philosopho, ad ostendendam animam ipsam tam ex patre quam ex filio esse, solum memorasse hoc loco filium, quia, cum iilius ex ipso patre sit, et spiritus ipse, hoc est anima ipsa, ex filio esse assignatur, liquet profecto ipsam quoque ex patre esse secundum quod et ipse eam philosophus a deo et noy iuxta sapientes nominari supra inductus asseruit.

[2.171] Quod uero ait mentem esse ex "fecunditate maiestatis", tale est ac si diceret sapientiam ex ipsa omnipotentia esse natam. Proprie namque maiestas ac reuerentia potentie, ascribi solet. Quod uero dicit quod "mens, qua patrem inspicit, similitudinem seruat auctoris", ita dictum puto ac si aperte dicat filium ipsum in omni re, in qua similis est patri, aequalem omnino illi esse. Potens quippe est sicut et pater et tantumdem potens, bonus est sicut et pater et aequus bonus. Sic et in caeteris in quibus habet similitudinem cum patre, et aequalitatem habet. Non autem in omnibus similitudinem habet cum patre, cum ipse solus sit genitus et solus pater genitor. Quod quidem ad distinctionem personarum attinet secundum proprietates earum, secundum nos etiam qui solum filium incarnatum creatimus, in hoc uno filium minorem patre, non aequalem dicimus.

[2.172] Noys "posteriora respiciens animam creat", quia spiritus sanctus qui ex filio est, siue quaecumque anima ab ipso conditore suo ducens exordium, hoc ipsum quod anima est, id est uita creaturarum rerum, ex respectu quodam ipsius creatoris habet, hoc est ex beneficio diuine, sapientiae cuncta disponentis, ut in ipso respectu dei diuinum intelligatur beneficium. Anima quippe ab "animando", hoc est uiuificando dicta est. Spiritus quicquid sanctus, ut in primo libro distinximus, quasi anima est, hoc est ultra nostrarum animarum, et nostrae animae quasi quaedam eius corpora sunt, ab ipso scilicet donis sue, gratiae <interius> uegetata; quas rursus animalem uitam nobis certum est impertire. "Patrem" suum, id est noym, dicit animam indui in ea sua ui qua intuetur, hoc est ratione utitur, quia ex ratione quam habet maximam similitudinem cum diuina sapientia tenet, cum ratio maxime sit ascribenda sapientiae.

[2.173] "Paulatim anima incorporea" respicit, quia ad comparationem plenitudinis illius summi boni, modicum est quicquid habemus, quantumcumque dona uirtutum ab ipso suscepimus. Possumus etiam in eo "paulatim" dictum esse intelligere quod quibusdam gradibus per interualla temporum a minimis ad maxima spiritus suos fideles promoueat nec sua simul conferat dona. "Degenerare" dicitur anima in ipso suae operationis effectum, ex quo anima dicta est, cum non sit hoc aeternum sed temporale quod operatur.

[2.174] In quo, ni fallor, illud facile est absolui quod Plato animam mundi incepisse uoluerit, nec coaeternam deo et menti. Cum enim spiritum sanctum animam magis quam spiritum appellauerit quasi ab "animando", hoc est uiuificando nos donis suae gratiae per incrementa uirtutum, non semper ipse spiritus anima fuit, id est uiuificans, quia dum nondum creaturae essent quibus dona sua distribueret, in illas donorum suorum distributionem non exercebat. Sicut ergo spiritum sanctum, qui in se est omnino simplex, multiplicem tamen dicimus et septem spiritus appellamus secundum diuersitatem donorum, ita et philosophus eundem, qui in essentia propria aeternaliter subsistit, incepisse quantum ad effecta sua uoluit, ex quibus eum animam magis quam spiritum appellauit. "Spiritus" quippe nomen est naturae, "anima"

uero officii, ab "animando" scilicet.

[2.175] Sicut ergo ipsos caelestes spiritus semper quidem spiritus, sed non semper angelos esse profiteamur, eo quod "angelus" nomen sit officii, non naturae, est dominum Iesum Christum secundum humanitatem incepisse, secundum uero diuinitatem aeternum esse praedicamus, ita et spiritum sanctum secundum subsistentiam essentiae suae aeternum, secundum effecta uero incepisse dicamus, quod est dicere effecta potius quam ipsum incepisse. Et hunc quidem philosophi sensum esse arbitror sub illo animae typo quo eam creatam esse, id est incepisse, perhibet, et quasi temporalem esse, non aeternam. Iuxta quod et Macrobius animae ipsi tam deum quam noym praeferre non abhorret.

[2.176] Vocet itaque spiritum sanctum Plato animam secundum effectum operum, nos uero dicamus spiritum secundum naturalem suae bonitatis affectum, quem ita ab aeterno habuit ut tunc opere eum impleret quando implendum esse prouiderit. Dicat ille animam incepisse secundum effecta; nos uero spiritum in affectu suae bonitatis aeternaliter perseuerare. Dicat ille animam incepisse; nos spiritum omnino aeternum esse. Sit processio spiritus secundum affectum aeterna, quia scilicet ab aeterno sic uoluit; sit processio animae secundum effectum temporalis.

[2.177] Utramque spiritus processionem, tam secundum effecta scilicet quam secundum affectum, a sanctis patribus distinctam esse cognouimus.

De processione quidem efficacie, Beda in Homelia dominicae primae post Ascensionem ita loquitur:

Cum spiritus gratia datur hominibus, profecto mittitur spiritus a patre, mittitur et a filio. Procedit a patre, procedit et a filio, quia et eius missio ipsa processio est qua ex patre procedit et filio.

Ipse autem Augustinus utrumque processionis modum diligenter distinguit, cum eum procedere perhibet tam secundum hoc quod datur, quam secundum hoc quod dabilis est. Unde libro V De trinitate, cum ad processionem spiritus peruenisset, ait:

Procedit non quomodo natus sed quomodo datus. Quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur et ad eos quibus dedit.

<Item>:

Sed si non procedit nisi cum datur, nec procederet utique priusquam esset cui daretur. Nam donum potest esse et antequam detur, donatum autem nisi datum fuerit nullo modo dici potest.

[2.178] Quid itaque mirum, cum duobus modis spiritum procedere dicamus, si secundum alterum processionis modum dicatur spiritus a nobis, et secundum alterum uocetur anima a philosophis? Illud ergo spiritus aeternaliter, hoc temporaliter habet. Unde et statim in eodem idem annectit, dicens:

Nec moueat quod spiritus sanctus, cum sit coaeternus patri et filio dicatur tamen aliquid ex tempore, ueluti hoc ipsum quod donatum <dicimus>. Nam sempiternae spiritus donum, temporaliter autem donatum. Nam etsi 'dominus'

non dicitur nisi cum habere incipit seruum, etiam ista appellatio relatiua ex tempore est deo. Non enim sempiterna creatura est cuius est ille dominus.

Item:

Ecce dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam creaturam sempiternam dicere, quia ille sempiternae non dominaretur, nisi etiam ista sempiternae famularetur.

Qui etiam in eodem libro, superiori capitulo, spiritum etiam secundum effecta manifeste uocat, cum ei principium assignat. Ait autem sic:

Quod datum est, et ad eum qui dedit refertur et ad eos quibus dedit. Ita spiritus sanctus dicitur et dei qui dedit, et noster qui accipimus. Unde scriptum est de Iohanne quod in spiritu Eliae ueniret. Hoc et de Moyse intelligendum est, cum ait et dominus: "Tollam de spiritu tuo et dabo eis", hoc est de spiritu sancto quem tibi dedi. Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est patrem et filium principium esse spiritus sancti, non duo principia, sed unum principium.

[2.179] Liqueat itaque Augustinum hoc loco spiritum accepisse secundum effecta, cum dicit "datum", magis quam secundum naturalem suae benignitatis affectum. Unde bene secundum effecta pater et filius priores spiritu dicuntur et quasi principium eius, quia ex potentia moderante sapientia effectus gratiae descendit, ex quo spiritus etiam hoc loco appellatur, et prius potentiam et sapientiam esse oportet, ut hinc postea aliquid in effectum ducatur. Tale est ergo patrem et filium esse principium spiritus sancti ac si dicamus spiritum ex ambobus per effectum procedere, hoc est potentiam dei, moderante eius ratione, ad actum reduci.

[2.180] Et hoc quidem modo si quis nomen "spiritus" accipiat, secundum scilicet suae gratiae effecta, non recte dicitur spiritus aeternus sicut nec dominus aut creator, quia, ut diximus, non semper spiritus secundum effecta existit. Unde et bene euangelista Iohannes ab aeternitate dei inchoans, cum uerbum apud deum aeternaliter esse ostenderet, dicens:

In principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt... etc.

nullam spiritus mentionem habuisse uidetur qua eum aeternum esse astrueret, cum de deo et uerbo eius loquens, patri et uerbo solummodo aeternitatem ascribit dicens:

Hoc erat in principio apud deum.

Qui in eo fortasse quod subiunxit, de effectu operum dicens:

Omnia per ipsum facta sunt

spiritum designasse uidetur secundum effecta ipsa quae sua deus condidit bonitate, secundum quae ut diximus, aeternus non est spiritus, id est datus, sicut nec anima mundi quam Plato dicit semper animans fuit. Nec mirum locum euangeliste maxime cum Platone conuenire, cum totam uerborum istorum in libris platoniorum Augustinus, ut supra meminimus, inuenit.

[2.181] Sunt autem nonnulli qui caritatem dei non solum ad creaturas porrigi uelint, uerum etiam ab una persona in alteram, ut uidelicet amor patris etiam in filium uel filii in patrem spiritus ipse sit.

Quod aperte Augustinus in XV De trinitate astruit his uerbis:

Denique, si in nobis dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum dei quam spiritus sanctus quid consequentius quam ut ipse sit caritas quae dicitur deus et ex deo? Et si caritas, qua pater diligit filium et pater diligit filius, ineffabiliter communionem amborum demonstrat, quid conuenientius quam ut ille proprie dicatur caritas qui spiritus est communis ambobus?

Hinc est et illud Ieronimi super XVII psalmum:

Spiritus sanctus nec pater est nec filius, sed dilectio quam habet pater in filio et filius in patre.

Quod fortassis ideo maxime dicendum uidetur et tenendum, ut uidelicet amor quoque patris in filium uel filii in patrem dicatur spiritus sanctus, et non tantum amor ad creaturas, quod fortassis aliter uideretur spiritus sanctus posse non esse, ac per hoc non necessario esse ipsam trinitatem. Posset quippe esse ut nulla creatura umquam esset, cum nulla ex necessitate sit, ac per hoc consequens uidetur ut iam nec affectus ipsius, quem uidelicet erga creaturas habet, ex necessitate sit, ac per hoc spiritus ipse ex necessitate non sit, quem dicimus ipsum affectum dei esse siue amorem. At uero, si amorem dei non solum erga creaturas, uerum etiam unius personae erga alteram accipiamus, aperte hoc inconueniens euitamus. Ac fortasse cum creaturae ipsae ex necessitate non sint, quia uidelicet quantum ad propriam naturam etiam non esse possunt, amor tamen dei erga illas ita necessario habet esse, ut absque illo deus omnino non possit esse, cum ipse uidelicet ex propria natura tam hunc amorem suum quam quodlibet bonum suum ita habeat, ut eo carere nullatenus possit quem nullatenus aut minus bonum quam est, aut magis bonum posse esse constat.

[2.182] Sed de hoc plenius tractandum nobis postmodum reseruamus, cum de diuina potestate principale tractanti se obtulerit negotium. Donum tamen patris quantum ad filium uel filii quantum ad patrem nequaquam dicendum esse arbitror spiritum, quia nequaquam dari ei potest uidetur qui semper eum habet et cui abesse non potest, hoc est cui necessario inest qui necessario utriusque est spiritus.

QUOD FIDEM TRINITATIS OMNES HOMINES NATURALITER HABEANT

[2.183] Non arbitror autem hoc quoque a quaestione alienum esse, quomodo scilicet hanc fidem trinitatis soli christiani teneant et non etiam uel iudei uel gentes. (Sum enim deum esse patrem et filium et spiritum sanctum tale sit, ut diximus, deum esse potentiam, ut dictum est, generantem et sapientiam genitam et benignitatem procedentem, cum

istud nemo discretus ambigat siue iudeus siue gentilis, nemini haec fides deesse uideatur. Quod et nos quidem concedimus sequentes apostolum, qui ait:

Quod notum est dei manifestum est in illis

ac si diceret: quod ad diuinitatem pertinet, ratione perceperunt, quia hoc de deo naturaliter ratio unumquemque edocet. Unde et superius cum platoniorum sententias de uerbo dei Augustinus praesentaret, solum quod ad diuinitatem uerbi pertinet se in eis repperisse confirmauit, et nihil de incarnationis mysterio, inquit, totam salutis humanae summam consistere certum est, sine quo frustra caetera creduntur.

[2.184] Facile autem conuinci poterit eos quoque qui nostra eie fide uerba abhorrent, cum uidelicet audiunt deum patrum et deum filium, in sensum uerborum nobis esse coniunctos. Inter rogemus enim eos si sapientiam dei credant, de qua scriptum est:

Omnia in sapientia fecisti

et statim respondebunt se credere. Inferamus deinde conuenienter eos in hoc ipso filium dei sicut et nos credere, cum nos uidelicet idem intelligamus per uerbum siue per filium dei quod illi per sapientiam dei. Quisquis autem filium esse recipit, utique et eum cuius est filius esse non dubitat hoc est patrem. Spiritum quoque simili ratione eos credere conuincemus, si eis quid in hoc nomine intelligamus exposuerimus, ipsam scilicet diuinae gratiae bonitatem. Hinc autem facile occasionem sumi arbitror conuertendi ad fidem nostram quoslibet alienos, si huiusmodi inductionibus eos iam communem nobiscum fidei sensum habere conuincerimus; quam licet ore non profiteantur sicut nos, propter ignoratam scilicet uerborum nostrorum significationem, corde tamen iam tenent sicut scriptum est:

Corde creditur ad iustitiam.

LIBER III

[3.1] Expeditis his quae ad singularem christians fidei professionem attinere uidentur, de discretione uidelicet trium personarum in una eademque penitus ac simplici diuinitatis substantia, iuuat in huius summi boni perfectioni contemplanda mentis aciem altius imprimere, ac diligentius singula replicando quaecumque aliquid questionis habere uidentur, uerisimilibus et honestissimis rationibus definire, ut quo amplius innotuerit huius summi boni perfectio, maiori unumquemque ad se trahat desiderio. Ac primo de unitate diuinae substantiae, postmodum de personarum recapitulandum est trinitate. In superioribus itaque libellis ad nostrae fidei professionis defensionem elaboratum est, hic uero ad ipsius amplificationem elaborandum.

[3.2] Prima igitur sit de ratione credendi unum deum discussio, et quid unum magis quam plures credi attineat. Ubi et prima se ingerit questio: an humana etiam ratione diuina celsitudo indagari potuerit, ac per hanc a creatura sua creator recognosci? an se potius ipse deus signo aliquo sensibili suam ei notitiam primum exhibuerit, uelut in angelo aut in quacumque ei specie primitus apparens, sicut de primis legitur parentibus quibus in paradiso locutus fuisse perhibetur? Et fortassis ita primo factum est, ut in aliqua scilicet uisibili specie, inuisibilis creator ipse homini se reuelaret.

[3.3] Si tamen ipsam uim rationis diligentius attendamus, cuius proprium est omnem transcendere sensum et ea uestigare quae sensus non ualet attingere, profecto quanto quaeque res subtilioris est naturae et a sensu remotior, tanto rectius rationis se committit iudicio et maius in se rationis studium prouocare debet. Verum etiam, cum per insigne rationis imagini dei specialiter homo comparetur, in nihil aliud homo pronius eam figere debuerat quam in ipsum cuius imaginem hoc est expressiorem similitudinem, per hanc obtinebat, et in nullam fortasse rem percipiendam pronior esse credenda est quam in eam cuius ipsa amplius adepta sit similitudinem. Facile quippe est ex similibus similia conici, et quo quisque alteri similior est, facilius ex seipso ad eius notitiam pertingere ualet cui est ipse per naturam uicinior.

[3.4] Quod si et in hoc ipsa quoque sensuum experimenta necessaria fuisse uideantur, ut uidelicet a sensibilibus ad intelligibilia duceremur, facile id etiam erat ut omnium optimus conditor atque dispositor deus per ea quae tam mirabiliter et facit et ordinat, ex ipsis suis quantus sit operibus indicaret, quia et pro qualitate operum quae uidentur, absentis artificis industriam diiudicamus. Hoc quidem modo et ipse perhibet apostolus deum sui notitiam reprobis quoque contulisse, iuxta quod ad Romanos scribens, inexcusabilem omnem hominem esse conuincit et de contemptu sui conditoris arguendum, cum eius notitiam lex ipsa naturalis, quae in ratione consistit, etiam sine scripto in ipsa operum eius exhibitione omnibus afferret. Ait quippe sic:

Reuelatur ira dei de caelo super omnem impietatem et iniustitiam hominum eorum qui ueritatem dei in iniustitia detinent, quia quod notum est dei manifestum est in illis. Deus enim illis reuelauit.

Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius uirtus et diuinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia, cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt, aut gratias egerunt.

Et post aliqua:

Propter quod inexcusabilis es, o homo, omnis qui iudicas

hoc est qui rationis uteris iudicio in bonis et malis discernendis, atque in ipsa creatoris et creaturarum discutiendis naturis.

[3.5] Unde et Solomon nonnullos mundi sapientes se uehementer mirari insinuat, quomodo scilicet mundum ratione uestigauerunt naturamque ipsius per singulas eius partes disserere conati sunt, nondum creatorem ipsius animaduertentes quem facilius ratione percipere poterant.

Si enim, inquit, tantum potuerunt scire ut possent estimare saeculum, quomodo ipsius mundi deum et creatorem non facilius iuenerunt?

[3.6] Hoc et ille latinorum maximus philosophorum Tullius diligenter intuitus, cum non solum optime factum, uerum etiam disponi mundum conspiceret, prouidentia id potius agi quam fortuito confirmat, tam suam in hoc quam caeterorum rationem exposuit philosophorum. Unde est illud in I Rhetoricae:

Melius, inquit, accurantur quae consilio geruntur quam quae sine consilio administrantur. Domus ea quae ratione regitur omnibus est instructor rebus et apparatus quam ea quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur quam is qui temeritate aut stultitia alicuius administratur. Eadem nauigii ratio est.

Hoc itaque proposito et collatione similitudinum conuenienter astructo, assumptionem statim aggregans syllogismi:

Nihil autem, inquit, omnium rerum melius quam omnis mundus administratur.

Nam et signorum, inquit, ortus et obitus definitum quandam ordinem seruant, et annuae commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque uicissitudines nulla in re umquam mutatae quicquam nocuerunt.

Quae signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari.

Quod si melius, inquit, geruntur ea quae consilio quam quae sine consilio administrantur -- nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur -- consilio igitur mundus administratur.

[3.7] Quanta autem ratione cuncta in mundo fiant ac disponantur, maximus omnium philosophorum Plato diligenter attendens ait:

Nihil fit cuius ortum non legitima causa et ratio praecedat.

Quae enim quantum ad nos fortuita dicuntur atque inopinate prouenientia, certis in deo rationis legibus fixa sunt atque optimo quaeque fiunt consilio. Hoc uero quo optime cuncta fiunt ac disponuntur consilium alii deum, alii naturam ipsam rerum, alii mentem seu animam mundi uocare consueuerunt, omnes autem id summum bonum esse intellexerunt. Quod professus est Socrates. Primus autem Anaxagoras inter uniuersos philosophos diuinum animum omnium effectorem naturarum sensisse perhibetur, sicut in VIII De ciuitate dei beatus Augustinus. Unde et illud est in epistola eiusdem ad Macedonium:

Non propterea ueritas cara esse debet quia non latuit Anaxagoram, sed quia ueritas est, etiamsi nullus illorum cognouisset.

[3.8] Facile autem illud quoque ratione conici poterat mundum etiam ipsum et quae in eo sunt a seipsis non esse, nec per se subsistere, sed ab alio quocumque longe cunctis excellentiore cuncta optime tam fieri quam regi. Quippe quod a seipso est natura dignius esse constat quam quod ab alio est. Et omne quod rationis atque intelligentis capax est, uniuersis aliis excellentius esse non ambigitur. Non enim oportet rationalem substantiam ab alio esse concedi, si ratione carentem a se esse ponamus. Nemo autem est nostrum qui seipsum ignoret a se minime esse, sed ab alio gigni. Quomodo igitur ea quae ratione carent ab alio esse negabimus? Partes itaque mundi, quae naturaliter priores sunt, factas esse conuenit, ac per hoc ab alio mundum exordium ducere atque factum esse. Quippe quem etiam propter hominem factum esse constat, cui singulis suis partibus deseruit, longe indigniorem eo esse conuenit, ac per hoc minime concedi oportet hunc non esse factum, cum ille factus sit. Multo minus etiam conuenit ut suo regimini non rationalia quam rationalia nitantur. Hominem autem, quamuis rationalis sit, nequaquam suo regimini sufficere constat, cum seipsum quomodo uult in huius uitae pelago regere non ualeat. Multo igitur minus proprio regimini committi conuenit, quae, qua se regere possint, ratione carere certum est. Id uero est mundus siue eius singulae particulae. Et his quidem uel consimilibus rationibus omnia quae in mundo sunt conditorem seu rectorem habere manifestum arbitror. Quem nos deum dicimus.

[3.9] De cuius nunc unitate superest disputare, ut magis uidelicet unum conditorem ac rectorem mundo praeesse conueniat quam plures, atque unum potius deum ac dominum omnium quam plures credi oporteat.

Certum quippe est omnia tanto maiori concordia regi, quanto paucioribus cura regiminis eorum commissa est. Nihil autem melius aut maiori concordia regi quam mundum constat uniuersum, sicut supra tulliana exposuit ratio. Uni igitur eius regimen subiectum est. Nihil quippe, ut dictum est, maiori concordia quam mundus regitur, nec etiam res ea quaelibet cui unus tantum praesidet rector. Nullo itaque modo pluribus rectoribus mundus subiacet, sed uni tantum. Tanto quippe maior in omnibus custoditur concordia, quanto maior tenetur identitas, et tanto amplius a concordia receditur, quanto ab unitate magis absceditur. Ut ergo summa sit concordia, summa teneatur identitas ac praecipua conseruetur unitas. Nihil autem cum aliquo ita ut secum idem esse uel unum potest, nec ita alii concordare ut sibi, cum a seipso nihil dissimile sit. Ad unum itaque cuncta spectare ac referri conuenit, ut quod rerum diuersitate agitur, una ratione concorditer administraretur, modo in omnibus quem oportet seruato. Sed nec plures ad rerum creationem magis quam ad generale earum regimen conuenire credendum est, sed ab uno naturas omnes fieri sicut et regi opportune creditur, ut tanto concordius regi ualeant quanto maiori sunt connexae concordia.

[3.10] Tanto autem maior est earum concordia, quanto amplius ab uno eodemque principio manant, et earum artifex a multiplicitate ac diuersitate recedit. Facta autem sunt primitus ut optime postea regerentur. Et quae fiebant ut regerentur, ad regendum utique dum fierent praeparabantur. Ut ergo optime regerentur facta, optime dum fierent ad regendum erant praeparanda. Quomodo autem optime praepararentur dum fierent, ut facta postmodum

optime regerentur, nisi summa inuicem concordia ex ipsa creatione sui colliguntur, ut eo amplius concorditer atque melius regantur, quanto concordius in ipsa eorum conditione naturae ipsorum sunt inuicem colligatae?

[3.11] Ad quam etiam conditionis concordiam sicut et regiminis, unitas ipsa atque identitas maxima conditoris proficit, ut hinc quoque unum eundemque penitus conditorem sicut et rectorem omnium esse constet.

Quem nos deum dicimus ac summum iure profiteamur bonum. Qui quomodo summum diceretur bonum, nisi caeteris omnibus praecelleret bonis? Quod uero omnibus aliis praecellit, unum profecto et unicum esse conuenit.

Et quod in se perfectum esse conceditur atque ad omnia quae faciendae sunt ex propria uoluntate per se sufficiens, ex quo et omnipotens dicitur, compar aliquid bonum habere non potest. Neque enim bonum esse poterit quod superfluum sit. Superfluum autem alius uel creator esset uel rector, si unus ad omnia aequae sufficiat ut plures. Sufficit autem cum sit summum ac perfectum atque ad omnia sufficiens, ut dictum est, bonum. Nullo itaque modo plures deos esse siue credi conuenit.

[3.12] Sed fortassis, inquires, quia quo melius est quodlibet bonum, eius multiplicatio melior esset, atque ita illud summum bonum, quod dicitur deus, melius fore multiplicatum quam unicum, et si ipsum extollere cupimus ac magnificare, magis ipsum multiplex quam simplex praedicandum esse. -- Sed ad hoc primo respondendum arbitror quod iuxta hanc rationem, quanto plures praedicauerimus deos, tanto amplius diuinae gloriae excellentiae amplificabimus. Infinitos itaque praedicari oporteret deos, ut infinitam deitatis gloriam magnificemus, praesertim cum nulla sit ratio qua ad certum numerum aliquem ea reduci queat, quam iuxta praedictam rationem tanto magis amplificabimus, quanto amplius numerum eius extenderimus; atque ita plura esse summa bona quam inferiora conueniret, immo omnino infinita esse, ut nec eorum scientia esse possit quorum nullus in natura terminus occurreret, nec ipse etiam deus ea per scientiam comprehenderet quae nullo naturae, termino comprehenduntur.

[3.13] Praeterea, si plures sint dii, quomodo deum quemcumque summum bonum dicemus, cum aliquid maius sit ipso, ipsa uidelicet deorum multitudo quam quislibet unus ex ea multitudine? Sed nec bonum dicendum esset quod, ut iam ostendimus, superfluum esset. Denique, omnis multitudo totum quoddam est, et omne totum propriis partibus posterius esse naturaliter constat, atque omne quo simplicius est, tanto firmiter esse necesse est, cum omne compositum natura dissolubile sit, et tanto infirmius quanto dissolutioni magis obnoxium. Quis etiam quodlibet bonum tanto praeciosius esse deneget quanto rarius, et eo magis gloriosum quo magis est unicum? Unde et plerumque ea etiam quae minus sunt necessaria aliis, raritate tamen sui eis omnino praeferruntur, ut aurum ferro, piper frumento.

[3.14] Commendat itaque diuinae gloriae excellentiae ipsa quoque eius singularitas, quae operum quoque ipsius maxima est commendatio, tam in his faciendis quam in eis disponendis atque regendis. Nulla quippe tanta fieri concordia uel regi possunt, quanta illa quae unus tantum et condit et regit.

[3.15] Haec quidem ad astruendam diuinae singularitatem excellentis pro rationibus induci satis esse arbitror. Quibus et facile assentire quemque bonum existimo qui, nulli inuidus, omnium rerum commendationi plurimum congaudet. Magis autem honestis quam necessariis rationibus nitimur, quoniam apud bonos id semper praecipuum statuitur quod ex honestate amplius commendatur, et ea semper potior est ratio quae ad honestatem amplius quam ad necessitatem uergit, praesertim cum, quae honesta sunt, per se placeant atque nos statim ad se sua uia quadam alliciant. Quam honestum uero sit ac salubre omnia ad unum optimum tam rectorem quam conditorem spectare, et cuncta potius ratione quam casu fieri seu regi, nullus est cui propriae ratio non suggerat conscientiae. Quae enim sollicitudo bonorum nobis operum inesset, si quem nec amore nec timore uereremur, deum, penitus ignoraremus? Quae spes aut maliciam refrenaret potentum aut ad bona eos alliceret opera, si omnium iustissimus ac potentissimus frustra crederetur?

[3.16] Ponamus itaque ut, dum bonis prodesse ac placere querimus, obstinatos cogere non possimus, cum ora eorum non necessariis obstruamus argumentis, ponamus, inquam, hoc si uolunt. Sed opponamus quod nolunt, summam eorum impudentiam arguentes, si hoc calumniantur quod refellere nullo modo possunt et quod plurima tam honestate quam utilitate commendatur. Inquiramus eos qua ratione malint eligere deum non esse quam esse, et cum ad neutrum cogi necessario possint, et alterum multis commendetur rationibus, alterum nullis, iniquissimam eorum confundamus impudentiam, qui id quod optimum esse non dubitent, omnibusque est tam rationibus quam auctoritatibus consentaneum, sequi respuant et contrarium amplectantur. Quod si de occultis rerum naturis ac de ipso quoque rerum caelestium statu, quas experimentis non possunt discutere ut certi inde ualeant esse, auctoritatibus hominum cedunt, cur de auctore omnium deo eisdem non acquiescunt? -- Sed haec hactenus aduersus hanc primam ac maximam infidelium obstinationem.

[3.17] Nunc autem ab unitate diuinae substantiae quam quasi fundamentum subiecimus, ad discretionem trium personarum quae eidem insunt substantiae, ordo est commutare, et de diuina potentia uel sapientia seu benignitate, iuxta quae, ut dictum est, tres distinguuntur personae, ad perfectam et integram illius summi boni commendationem, superest diligenti examinatione disserere ut, quo amplius, ut supra meminimus, huius boni perfectio cognita fuerit, magis ad amorem sui quemque alliciat, praesertim cum nulls super his fidelium quoque animos difficiles mouere possint questiones, et tanto facilius minus eruditos ad maxima trahere scandala atque infideles iuuare, quanto difficilius ad soluendum uidentur. -- Ac prima nobis sit de omnipotentia dei consideratio.

[3.18] Quaerendum itaque primo uidetur quomodo uere dicatur omnipotens, si non possit omnia efficere? aut quomodo omnia possit, si quaedam nos possumus quae ipse non possit? Possumus autem quaedam, ut ambulare, loqui, sentire, quae a natura diuinitatis penitus aliena sunt, cum necessaria istorum instrumenta nullatenus habere incorporea

queat substantia. Quibus quidem obiectis, id praedicendum arbitror quod iuxta ipsos quoque philosophos et communis sermonis usum, numquam potentia cuiusque rei accipitur, nisi in his quae ad commodum uel dignitatem ipsius rei pertinent. Nemo enim hoc potentiae hominis deputat quod ille superari facile potest, immo impotentiae et debilitati eius quod minime suo resistere potest incommodo, et quicquid ad uicium hominis uergit magisque personam improbat quam commendat, impotentiae potius quam potentiae ascribendum est.

[3.19] Unde et Aristoteles in secundo "qualitatis" genere, ubi scilicet de potentia naturali et impotentia agitur, sanatiuum et durum ad potentiam reducit, et egrotatiuum et molle ad impotentiam, cum tamen egrotatiuum dicamus qui facile egrotare potest, hoc est non ualet facile huiusmodi passioni resistere, et molle quod leuiter secari aut dissipari possit; sanatiuum uero et durum econtrario ad potentiam reducit, cum tamen sanatiuum dicatur quod non potest facile infirmari et durum quod non potest leuiter secari. Sicut ergo in suprapositis id est egrotatiuo et molli, illa posse quae ad incommodum uel debilitatem rei attinent, impotentiae est potius quam potentiae, ita et eadem non posse econtrario potentiae est ascribendum. Alioquin econuerso impotentiam diceremus potentiam et potentiam impotentiam.

[3.20] Nemo itaque deum impotentem in aliquo dicere praesumat, si non possit peccare sicut nos possumus, quia nec in nobis ipsis hoc potentiae tribuendum est, sed infirmitati. Unde et Augustinus, De trinitate, libro XV:

Magna, inquit, eius potentia est non posse mentiri.

Sunt etiam quaedam quae in aliis rebus potentiae deputanda sunt, in aliis uero minime, et quae in aliis laudabilia sunt, in aliis reprehensibilia sunt, cum eadem saepe aliarum rerum dignitatem commendent, aliarum uero minime. Veluti si quis hominum ursum uiribus superare possit, hoc magnae hominis potentiae ascribendum est, unde caeteris hominibus ipse praecelleret et commendabilior esset. Quod in leone tamen uel elephante pro magno nullus haberet. Inde enim potentem hominem comparatione aliorum hominum diceremus, sed non ita leonem uel elephantem. Sic et in homine quod ambulare ualet, potentiae est ascribendum, quoniam eius necessitudini congruit nec in aliquo eius minuit dignitatem. In deo uero, qui sola uoluntate omnia complet, hoc omnino superfluum esset quod in nobis necessarium est, atque ideo non potentiae sed uicio penitus tribuendum esset in eo, praesertim cum hoc in multis excellentis ipsius derogaret, ut ambulare uidelicet posset; ex quo et moueri localiter posset et compositionem pedum admittere, ut et mobilis et dissolubilis esset eius corporea et compacta substantia.

[3.21] Non absurde tamen et de his omnibus quae efficere possumus deum potentem praedicabimus, et omnia quae agimus eius potentiae tribuimus

in quo uiuimus, mouemur et sumus

et

qui omnia operatur in omnibus.

Utitur enim nobis ad efficiendum quae uult quasi instrumentis. Ut id quoque efficere quodammodo dicitur quae nos facere facit, sicut diues aliquis turrim compollere per opifices quos adhibet, et posse omnia efficere dicitur qui siue per se siue per subiectam creaturam omnia quae uult et quomodo uult operatur. Nam etsi non potest ambulare, tamen potest facere ut ambuletur, hoc est ut aliquis ambulet, cum ipse ad hoc sua creatione quemque aptum praeparet, et in ipso etiam actu ipsum conseruet et sustentet, ut hunc ille actum expleat. Posse itaque deus omnia dicitur, non quod omnes suscipere possit actiones, sed quod in omnibus quae fieri uelit, nihil eius uoluntati resistere queat.

[3.22] Hinc illud est quod in Enchiridion beatus commemorat Augustinus:

Neque enim ob aliud ueraciter uocatur omnipotens, nisi quoniam quicquid uult potest, nec uoluntate cuiuspiam creaturae uoluntatis omnipotentis impeditur effectus.

Idem, in libro De spiritu et littera:

Non potest facere iniusta, quia ipse est summa iustitia et bonitas. Omnipotens uero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quicquid uult, ita ut nihil ualeat resistere eius uoluntati quin compleatur aut aliquomodo impedire eam.

Iohannes Chrysostomus, Homelia XXVIII, De expositione symboli quae sic incipit 'Super fabricam totius aecclesiae':

'Credo in deum patrem omnipotentem'. Omnipotens dicitur quia posse illius non potest inuenire non posse, dicente propheta: "Omnia quaecumque uoluit fecit". Ipse est ergo omnipotentia, ut totum quod uult possit.

Unde et apostolus:

Voluntati eius, inquit, quis resistit?

et psalmista:

Quaecumque uoluit fecit.

[3.23] Sed et cum idem alibi dicat apostolus:

Deus utit omnes saluos fieri et neminem perire

iuxta illud prophetae:

Nolo mortem peccatoris, sed magis ut conuertatur et uiuat

et per semetipsam ueritas obstinatus et damnandae dicat ciuitati:

Quotiens uolui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, et noluisti?

patet "diuinae uoluntatis" uocabulum duobus modis esse sumendum.

Alioquin cum deus omnia quaecumque uoluit faciat et omnes saluos fieri uelit, cogemur utique profiteri omnes quandoque saluandos esse.

[3.24] Velle itaque deus duobus modis dicitur, aut secundum uidelicet prouidentis suae ordinationem, secundum quod scilicet aliquid disponit apud se ac deliberat statuitque in sua prouidentia, ut sic postmodum compleat; aut secundum consilii sui adhortationem uel approbationem qua unumquemque ad hoc admonet, quod per gratiam suam remunerare paratus esset.

[3.25] Et iuxta priorem quidem modum quo deus uelle aliquid dicitur, hoc est ex gratia sua ordinare atque apud se statuere ut fiant aliqua, tam nos quam apostolus, in his quae fieri uult, nihil eius uoluntati resistere posse dicimus, nec eam aliquo impediri casu cui omnia necesse sit obedire.

[3.26] Secundum autem posteriorem modum multa dicitur uelle fieri quae non fiunt, hoc est multa adhortari quae certum est ex gratia eius remunerari, si fierent -- quae minime fiunt. Sic quippe unicuique homini consulit de salute sua et ad hanc eum adhortatur, cum obediunt pauci. Vult itaque deus peccatorem conuerti, quia id ei consulit quod esset benigne remuneraturus. Quodammodo enim gratum ei dicitur in quo eius gratiam experturi essemus, sicut econtrario nolle illa dicitur quae dissuadet, aut quaecumque punire magis deberet quam dono aliquo remunerare, et in quibus iram ipsius potius quam gratiam sentiremus, hoc est uindictam potius quam praemium.

AN PLURA VEL PAUCIORA FACERE POSSIT DEUS QUAM FACIAT ET CONTRA

[3.27] Quaerendum arbitror utrum plura facere possit deus uel meliora quam faciat, aut ab his etiam quae facit ullo modo cessare posset, ne ea umquam uidelicet faceret. Quod siue concedamus siue negemus, multas fortassis inconuenientium anxietates incurremus. Si enim ponamus ut plura uel pauciora facere possit, uel ab his quae facit cessare, profecto multum summe eius bonitati derogabimus. Constat quippe eum nonnisi bona facere posse, nec nisi ea quae ipsum facere conuenit et quae bonum est ipsum facere.

[3.28] Constat similiter nec ipsum posse dimittere aliqua, ut non faciat ea, nisi quae conuenit eum dimittere uel quae bonum est ipsum dimittere. Idem autem facere et dimittere non conuenit eum, nec bonum est. Nihil quippe simul et fieri conuenit et dimitti, et quod fieri bonum est, dimitti bonum esse non potest, quia bono nonnisi malum contrarium est. Nec rationabilis causa subesse potest qua idem fieri et dimitti debeat. Si ergo cum bonum sit aliquid fieri, non est bonum ipsum dimitti, nec deus facere uel dimittere potest nisi quod bonum est eum facere uel dimittere, profecto id solum uidetur posse facere uel dimittere quod facit uel dimittit, quia id solum bonum est eum facere uel dimittere. Si enim bonum est id eum dimittere quod dimittit, utique non est bonum idem eum facere, ac per hoc nec ipse illud facere potest.

[3.29] Aut si quod bonum est eum facere dimittit, et ab aliquibus quae facienda essent se retrahat, quis eum tamquam emulum uel iniquum non arguat? praesertim cum nullus eum labor in faciendo aliquid grauet, cuius aequae omnia uoluntati sunt subiecta, secundum quod scriptum est:

Dixit et facta sunt, mandauit et creata sunt.

[3.30] Hinc est illa Platonis uerissima ratio, qua uidelicet probat deum nullatenus mundum meliorem potuisse facere quam fecerit. Sic quippe in Timeo suo ait:

Dicendum, inquit, cur conditor fabricatorque geniturae omne hoc instituendum putauerit. Optimus erat. Ab optimo porro inuidia longe relegata est. Itaque consequenter sui similia cuncta, prout cuiusque natura capax beatitudinis esse poterat, effici uoluit.

Quam quidem uoluntatem dei originem rerum certissimam si quis ponat, recte eum putare consentiam. Volens siquidem deus bona quidem omnia prouenire, mali porro nullius, prout eorum quae nascuntur natura fert, reliquit propaginem.

Et haec quidem Platonis uerba plane omnia a deo tam bona fieri perhibere uidentur, quantum fieri bona possunt uel quantum ipse ea bona facere potest.

[3.31] Quam etiam rationem sancti secuti esse uidentur, cum deum patrem probarent filium tam bonum genuisse quantum potuit, ut ei aequalis esset. Unde Augustinus, libro Questionum LXXXIII, capitulo LXVIII:

Deus, inquit, quem genuit, quoniam meliorem se generare non potuit -- nihil enim deo melius -- debuit aequalem. Si enim uoluit et non potuit, infirmus est. Si potuit et noluit, inuidus est.

Ad hoc et illud pertinet Niceni concilii quod, sicut in primo libro praefati sumus, beatus commemorat Ieronimus dicens:

Absit ergo in filio dei aliquid plus minusue aut in loco aut in tempore aut in potentia aut in scientia aut in aequalitate aut in subiectione, cum dicitur hoc ut deitati eius, non carni ascribatur. Si enim plus minusue aliquid inuenitur, excepto hoc quod genuit pater filium et excepto hoc quod filius non ex semetipso natus est sed de patre, aut inuidens aut impotens pater, insuper etiam temporalis agnoscitur.

[3.32] Hac itaque ratione qua conuincitur quia deus pater tam bonum genuerit filium quantum potuit, cum uidelicet aliter reus esset inuidiae, clarum est et omnia quae facit, quantum potest, egregia facere, nec ullum commodum quod conferre possit, subtrahere uelle.

Nihil quippe est quod aut faciat aut dimittat, nisi optima et rationabili causa, licet illa nobis occulta sit. Unde et illud est platonium:

Omne quod gignitur, ex aliqua causa necessaria gignitur. Nihil enim fit cuius ortum non legitima causa et ratio praecedat.

Hinc et illud est Augustini, cum omnia in mundo fieri uel disponi diuina prouidentia conuinceret et nihil casu, nihil fortuito euenire, sed omnia ex diuino prouenire consilio. Ait quippe sic, praedicto Questionum LXXXIII libro, capitulo XXVI:

Quicquid casu fit, temere fit. Quicquid temere fit, non fit prouidentia. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non prouidentia uniuersus mundus administratur.

Item:

Illud bonum cuius participatione sunt bona caetera, non per aliud, sed per semetipsum bonum est, quod diuinam etiam prouidentiam uocemus. Nihil igitur casu fit in mundi.

[3.33] In tantum autem in omnibus quae deus facit, quod bonum est attendit, ut ipso boni praecio potius quam uoluntatis suae libito ad singula faciendo inclinari dicatur. Hinc est illud Ieronimi super Danielelem, in expositione uisionis tertiae, ubi de deo sic Nabuchodonosor loquitur:

luxta uoluntatem enim suam facit tam in caelo quam in terra, et non est qui resistat manui eius, et dicat: quarefecisti? Et hoc, inquit Ieronimus, loquitur quasi homo saeculi. Non enim quod uult hoc facit, sed quod bonum est hoc uult deus. Nabuchodonosor au tem sic locutus est ut, dum potentiam dei praedicat, iustitiam eius uideatur arguere quod immerito penas sustinuerit.

Tale est ergo quod ait Ieronimus:

Non enim quod uult hoc facit, sed quod bonum est hoc uult deus ac si diceret: non ita ut estimat Nabuchodonosor operatur deus, more uidelicet eorum qui in his quae faciunt, non tam quod bonum est attendunt quam ut suae satisfaciant uoluntati, qualiscumque ipsa sit.

De qualibus scriptum est:

Hoc uolo, sic iubeo. Sit pro ratione uoluntas.

Sed magis uelle dicendus est singula ut fiant, quia bonum esse ut fierent uidit.

[3.34] Hoc autem modo unusquisque uoluntatem suam sequi prohibetur --

et Christus etiam ipse non sibi placuisse dicitur, quia nihil hoc fine uel intentione agere debemus, quia id uolumus, uel quia nobis in hoc placemus, id est quia in hoc delectamur, sed potius quia id a nobis fieri bonum esse censemus.

[3.35] Patet itaque quicquid deus faciat aut dimittat, iustam ac rationabilem subesse causam, ut sola illa faciat aut dimittat quae fieri uel dimitti oporteat atque ipsum deceat. Quod si quicquid facit eum facere oportet, iustum est utique ut faciat quicquid facit, ac sinc dubio quicquid facit facere debet. Quod si debet, non potest profecto iuste dimittere ne faciat. Omne quippe quod iustum est fieri, iniustum est dimitti, et quisquis id non facit quod ratio exigit, aequae delinquit ac si id faciat quod rationi minime concordat.

[3.36] Sed fortassis inquires quod sicut iustum est aut bonum seu rationabile id quod modo facit, ita bonum esset atque Sque bonum si aliud faceret et hoc dimitteret. Atqui, si illud aequae bonum esset quod dimisit facere quando istud elegit, nulla profecto ratio fuit cur illud dimitteret atque istud eligeret. Fuit autem, inquires, quia cum non utrumque fieri oporteret et aequae hoc uel illud fieri bonum esset, quodcumque eorum fieret, rationabiliter factum esset. Sed iuxta hanc profecto rationem Sque fieri oportebat quod factum non est sicut quod factum est, et aequae bonum erat illud fieri sicut hoc. Cum uero quid fieri bonum est, et rationabilem habet causam qua faciendum sit, irrationabiliter profecto agit, qui, quod a se fieri debere non ignorat, praetermittit. Atque ita iam in suprapositum inconueniens relabemur. Sin autem dicas de altero quod factum non est, quia non erat bonum ut fieret, nisi ita ut alterum cessaret, profecto eadem ratione de altero, quod factum est, non erit simpliciter concedendum ut bonum esset illud fieri, cum aequae concessum sit tam hoc quam illud fieri bonum esse. Fecit itaque deus quod non erat bonum fieri? Absit!

Quod si illud solum quod facit, fieri ab eo bonum est, profecto illud solum quod facit facere potest, qui nihil facere potest nisi quod ab eo fieri bonum est.

[3.37] Hac itaque ratione id solum posse facere uidetur deus quod facit, uel id solum posse dimittere quod dimittit, cum uidelicet in singulis faciendis uel dimittendis rationabilem habeat causam cur ab eo fiant uel dimittantur, nec ipse quicquam, qui summa ratio est, contra id quod rationi congruit aut uelle aut agere queat. Nemo quippe quod a ratione dissidet, uelle uel agere rationabiliter potest.

[3.38] Quod diligenter beatus Ieronimus attendere uisus est, cum Eustochium uirginem ad obseruandum sanctae uirginitatis propositum adhortans ait:

Virgo Israel cecidit, et non est qui suscitet eam. Audacter loquar. Cum omnia possit deus, uirginem post ruinam suscitare non potest.

Quae quidem uerba Ieronimi contra calumpniatores quidam defendens, inter caetera quae de uita eius scribebat, ait:

Sanctus Ieronimus Eustochio ad meliora studuit hortando mandare: 'Cum omnia possit deus, uirginem suscitare non potest post ruinam'. Quod 'non posse' dei 'non uelle' alio omni modo dici poterat uerbo. Per quendam namque sapientem dicitur deo: "Tu autem dominator uirtutis, cum tranquillitate iudicas et cum magna reuerentia disponis. Subest enim tibi cum uolueris posse." Ergo ubi non est uelle dei, deest posse. Deus quippe ut immutabilis naturae, ita immutabilis est uoluntatis.

[3.39] Ex his itaque tam de ratione quam de scripto collatis constat id solum posse facere deum quod aliquando facit. At uero, si ponamus id solum quod facit deus eum facere posse, multa econtrario tam rationi quam

auctoritati contraria uideatur incurrere. Quis enim nesciat hunc hominem qui damnandus est, posse saluari, aut hunc hominem qui bonus est, posse meliorem fieri quam umquam futurus sit, cum tamen utrumque non nisi per deum queat contingere? Si enim hic damnandus omnino saluari non posset, nec ea facere per quae a deo saluaretur, utique arguendus non esset nec reus constituendus quod ea non faceret quae facere non posset. Sed nec ea bene illi praecipere a domino per quae saluaretur, cum ea nullatenus facere posset. Si autem per opera quae faceret saluari a domino posset, quis ambigat quin deus eum saluare possit, qui tamen numquam saluandus est?

Quomodo enim a deo saluari possit, nisi et deus eum saluare possit?

Quippe quid aliud est eum saluari a deo, quam deum saluare eum? Si ergo possibile est eum saluari a deo, quomodo non sit possibile deum saluare eum? Cum enim antecedens possibile est, et consequens, quia ex possibili nequaquam impossibile sequi ualet, cum uidelicet constet impossibile esse ex quo impossibile sequitur. "Saluari autem hunc a deo" quis neget antecedere ad "deum saluare eum", cum uidelicet, ut diximus, idem prorsus sit, hunc qui damnandus est a deo saluari, et deum saluare ipsum? Cum itaque possibile sit hunc qui damnandus est a deo saluari, quis neget possibile esse et deum saluare eum?

[3.40] Potest itaque deus facere quod nequaquam facturum est, falsumque esse omnino liquet quod supra iam astruximus, deum uidelicet ea tantum facere posse quae quandoque faciat. Alioquin nequaquam de his quae facit grates ei referende, essent, cum ea quae dimittere non potest, necessitate magis quadam propriae naturae compulsus quam gratuita uoluntate ad haec facienda inductus agat.

[3.41] Multa etiam concurrunt testimonia quae manifeste asserunt deum plura posse quae tamen numquam complet opere. Unde et ueritas ipsa secundum Mattheum:

An putas, inquit, quia non possum rogare patrem meum, et exhibebit modo mihi plus quam duodecim legiones angelorum?

Ex quibus profecto domini Iesu uerbis patenter innui uidetur quia poterat rogare illud tunc quando non rogabat, neque conueniens rogari erat, uel quia poterat tunc ei pater exhibere legiones illas per quas ab inimicis liberaretur. Quod tamen minime oportebat, cum tunc ad patiendum opportune ueniret, sicut antea praedictum fuerat uel a deo dispositum. Unde etiam consequenter annectit dicens:

Quomodo ergo implebuntur scripturae, quia sic oportet fieri?... etc.

Si ergo sic uel tunc oportebat id fieri, quomodo poterat tunc rogare filius ut non fieret illud, uel pater disturbare tunc ne fieret, quod tunc disturbari minime bonum erat? Immo tunc fieri oportebat sicut et dispositum et praedictum fuerat.

[3.42] Ut autem in uerbis domini ueritas sententiae teneatur, nec quicquam a ratione dissonum uideatur, tale est quod dicitur

An putas... etc.?

ac si aperte diceretur: numquid ignoras quod, si rogarem patrem de mea liberatione, non id obtinerem absque diuinatione per tot etiam angelorum legiones, quot uos estis homines mihi tamquam discipuli adherentes et in defensionem meam, si possetis, parati? Summa itaque sententiae est: putas orationem meam in hoc quoque efficaciam non habere, si hoc me a patre oportebat postulare?

[3.43] Iuxta quam quidem expositionis sententiam nequaquam concedendum est quod uel tunc dominus orare poterat quod orandum non erat, uel pater ei in hoc subuenire in quo subueniendum non erat.

Conditionaliter quippe, ut exposuimus, magis quam absolute illud dominum dictum accipiendum est, non quod uidelicet rogare poterat uel impetrare, sed quod impetraret si rogaret, cum uidelicet eius oratio nullatenus cassa fieri posset. Non itaque ex hoc dominico dicto cogi possumus eum aliquid posse facere quod numquam fiat. De quo potius sentiendum uidetur id solummodo eum posse facere quod ab eo fieri oportet. Nihil autem ab eo fieri oportet quod numquam ab eo fiat.

Alioquin optime bonus non esset, si quid facere dimitteret quod a se opportune faciendum esse praesciret.

[3.44] Qui etiam si mala quae fiunt disturbare posset nec id etiam nisi opportune faceret, qui nihil importune facere posset, profecto non uideo quomodo consentiens peccatis non esset. Quis enim consentire malo dicendus est, nisi is per quem illud importune disturbari posset?

Cum autem, sicut et beatus meminit Augustinus, mala etiam fieri bonum sit, quae deus quoque optime ordinat, nequaquam ab eo ea disturbari conuenit ne fiant, quae ipso etiam attestante fieri necesse est ac dicente:

Necesse est enim ut ueniant scandala. Vae autem homini illi per quem scandalum uenit.

Cum itaque mala quae bonum est fieri disturbare oportere non possit, aut omnino etiam non possit qui nihil contra rationem potest, profecto nullatenus consentire peccatis dicendus est.

[3.45] Proinde itaque atque optime de deo dictum est quod subest ei posse, cum uoluerit, ut uidelicet in singulis faciendis ita eius potestas et uoluntas sese comitentur, ut quod non uelit minime possit, nec possit etiam tunc facere quando ut fiat non uult, ueluti modo pluuiam facere non potest quando eam facere non uult; qui hoc ideo modo fieri non uult, quia id modo fieri non conuenire considerat, nec hoc tempus pluuiis idoneum censet, quadam utique rationabili de causa, licet nobis occulta. Si igitur pluuiam nunc facere possit aut uelit, eo utique tempore id facere potest aut etiam uult, in quo id deum facere non oportet quod ab omni dissonat ratione.

[3.46] Quantum igitur aestimo, cum id tantum deus facere possit quod eum facere conuenit, nec eum quicquam facere conuenit quod facere praetermittat, profecto id solum eum posse facere arbitror quod quandoque facit, licet haec

nostra opinio paucos aut nullos habeat assentatores, et plurimum dictis sanctorum et aliquantulum a ratione dissentire uideatur. Hoc quippe, inquit, aestimare, multum diuinae derogat excellentiae, ut uidelicet id solummodo facere possit quod quandoque facit, et id solum dimittere quod dimittit, cum nos etiam ipsi, qui longe impotentiores sumus, multa etiam facere uel dimittere possumus quae nequaquam facimus uel dimittimus.

[3.47] Quibus quidem respondeo non ideo nos potentiores uel meliores estimari debere, quia quaedam facere possumus quae ille facere non potest, ut comedere uel ambulare uel denique peccare, quod a potentia diuinitatis penitus est remotum et ab eius dignitate prorsus alienum.

Quod denique attinet deum illa etiam posse facere quae numquam faciat, uel quae eum facere minime conueniat? Nam et quod nos quaedam facere possumus quae facere non debemus, infirmitati nostrae potius quam dignitati ascribendum est, qui omnino meliores essemus si ea quae tantum facere debemus, facere possemus nec quicquam inhoneste a nobis fieri posset. Quod tamen male faciendi uel peccandi potestatem habemus, non absque ratione haec a deo nobis potestas concessa est, ut uidelicet comparatione nostrae infirmitatis ille gloriosior appareat, qui omnino peccare non potest, et cum a peccato cessamus, non hoc naturae nostrae sed eius adiutrici gratiae tribuamus, qui ad gloriam sui non solum bona sed etiam mala disponit.

[3.48] Sunt uero qui ideo deum estimant ea etiam posse facere quae non facit, quod certum sit nihil ei posse resistere, si ea etiam quae non facit uellet facere, iuxta illud:

Voluntati eius quis resistet?

Unde et beatus meminit Augustinus:

Omnipotens dicitur non quia omnia potest, sed quia quicquid uult potest, nec ullatenus uoluntatis eius praepediri potest effectus.

Ideoque quicquid uellet, necessario fieret cum uellet, quia uidelicet eius uoluntas effectum carere nullatenus posset. Sed hac profecto eorum ratione, et quasi sub quadam uoluntatis eius conditione eum etiam posse peccare uel aliquid inhoneste agere dicere possemus, cum uidelicet sit certum nihil etiam ei in hoc resistere posse, si et id facere uellet quod non oporteret. Praeterea, cum dicunt inde eum omnipotentem dici quia quicquid uult potest, manifeste ita eius potestatem et uoluntatem consociant, ut ubi deest eius uelle, desit et posse.

[3.49] Quod autem superius obiectum est, non posse aliquem saluari a deo nisi et deus possit eum saluare, praesertim cum idem sit "aliquem saluari a deo" et "deum saluare eum", non satis nos constringit. Idem quippe est et loquentem tacere et eum qui loquitur tacere, nec tamen fortasse ita possibile est loquentem tacere sicut possibile est eum qui loquitur tacere. Vel cum idem sit id quod est album esse nigrum et albedinem et nigredinem eidem simul inesse, non tamen ut possibile est id quod est album esse nigrum, ita etiam possibile est albedinem et nigredinem eidem simul inesse. Quid ergo mirum, si ponamus idem esse aliquem qui non est saluandus, a deo saluari, et deum saluare eum? Nec tamen ideo recipimus deum posse saluare eum, sicut concedimus eum posse a deo saluari. Quippe cum dicimus eum posse a deo saluari, ad facultatem humanae naturae possibilitatem reducimus, ac si uidelicet diceremus naturae hominis non hoc repugnare, ut ipse saluetur qui in se ita mutabilis est ut tam saluationi suae quam damnationi consentiat, et tam hoc quam illo modo tractabilem se deo praebeat. Cum autem dicimus deum posse illum saluare qui minime saluandus est, ad ipsam diuinitatis naturam possibilitatem reducimus, ut uidelicet naturae dei non repugnet quin eum saluet. Quod omnino falsum est.

Prorsus quippe naturae diuinae repugnat id eum facere quod eius derogat dignitati, et quod eum facere minime conuenit.

[3.50] Hoc quidem modo et cum uocem dicimus audibilem, id est potentem ab aliquo audiri, et aliquem posse audire uocem, uel agrum posse excoli ab aliquo, et aliquem posse colere agrum, possibilitatem ad diuersa referimus. Ibi quidem ad naturam uocis uel agri, hic ad naturam rei uel aptitudinem audire uocem uel colere agrum potentis.

Unde non necesse est ut, cum uox audibilis sit, hoc est apta ex se ad audiendum ab aliquo, aliquis sit iam aptus ad audiendum eam. Omnibus quippe hominibus surdis existentibus uel prorsus etiam non existentibus, uox quaelibet huius naturae esset ut se audibilem homini praeberet, nec quicquam in ea praeparandum esset ut ad audiendum idonea esset, quamuis homo nondum existeret qui eam audire posset uel ad eam audiendam aptus esset.

[3.51] Denique illud quod ex philosophorum traditione obicitur, quod cum antecedens possibile sit, et consequens, et impossibile esse ex quo impossibile sequitur -- nihil officit, si quemadmodum in praecedenti libro diximus, regularum suarum documenta naturis creaturarum intelligamus fuisse contenta. Unde cum aliquid "possibile" uel "impossibile" dicunt, quantum ad creaturarum naturas hoc intelligunt, ut uidelicet id solum "possibile" dicant quod nullius creaturae repugnat naturae. Cum autem dicimus

Possibile est hoc uel illud deum facere
ad naturam diuinitatis potius quam recreaturarum "possibile" sumimus.

[3.52] Sed et cum idem sit iudicem punire istum et istum puniri a iudice, non tamen concedi oportet ut si iustum sit iudicem punire istum, iustum etiam sit istum puniri a iudice cum uidelicet hoc nomen "iustum" sicut et "possibile" in talibus significationem uariat. Cum enim dicitur quia iustum est ut iudex puniat istum, hoc ex institutione legis eum debere ostendimus; sin autem dicamus istum debere puniri a iudice hoc eum meruisse dicimus ut puniatur. Saepe itaque contingit ut secundum legis sanctionem iudex debeat aliquem punire, qui tamen nequaquam pro meritis suis debeat ab eo puniri, ueluti cum aliqui falsi testes, qui tamen a iudice refelli non possunt, contra innocentem aliquem surgunt et secundum legem eum reum conuincunt qui reus non est, et credi faciunt culpam quae non est.

Unde accidit ut, sicut dictum est, iudex debeat eum punire qui tamen non debet puniri a iudice et hoc agere iustum sit iudici quod tamen pati non est iustum illi, hoc est debitum. Sicut ergo hic, quamuis idem sit

Iudicem punire istum

et

Istum puniri a iudice

non tamen ideo sicut iustum est iudicem punire istum quem iuste, ut dictum est, secundum legem punit ita etiam iustum est illum puniri a iudice. Eadem ratione quamuis idem sit

Aliquem saluari a deo

et

Deum saluare eum

mirandum non est si cum hoc possibile sit, illud nequaquam possibile esse concedatur.

[3.53] Puto et ex his quae dicta sunt facile refelli posse quod de prouidentia dei uel eius uoluntate circa creaturas obici posse uidetur, ut cum ipse uidelicet sine his quae ab aeterno in se habuit non esse potuerit, quia non conuenerit, non tamen ponamus res quae prouisae sunt, uel quas esse uoluit, ideo non potuisse non esse, hoc est ex necessitate eas contigisse. Etsi enim sine prouidentia esse non potuit quia non oportuit, ipsam quoque prouidentiam rerum euentum consequi necesse sit, non tamen ideo res prouisas concedi oportet non potuisse non esse. Aut si eum sine uoluntate creandi mundum, uel uoluntate miserendi ponamus non potuisse non esse, non ideo cogendi sumus uel mundum uel ea quae creata sunt non potuisse deesse. Ibi quippe, sicut iam determinatum est, ad naturam dei, hic ad naturam creaturarum "possibile" sumitur. Unde necesse non est, ut, cum deus ex propria natura uel prouidentiam rerum uel bonam de eis uoluntatem habere necesse sit, quia hoc uidelicet ei maxime conuenit, non tamen natura rerum ut ipsae sint exigit, quae omnino non esse possunt.

[3.54] Quod autem nouissime opponebatur, nullas scilicet grates deo referendas esse pro his quae facit cum ea nequaquam dimittere possit et quadam necessitate id potius agat quam uoluntate -- omnino friuolum est. Haec enim quaedam naturae uel bonitatis eius necessitas ab eius uoluntate non est separata, nec coactio dicenda est qua etiam nolens id facere cogatur. Nam et cum ipsum necesse sit immortalem esse uel necessario immortalis dicatur, nequaquam haec diuiniae naturae necessitas ab eius uoluntate disiuncta est, cum et hoc ipse uelit esse quod necesse est ipsum esse, id est quod non potest non esse. Si autem ita aliquid necessario ageret, ut, uellet nollet, id facere cogeretur, tunc ei profecto nullae hinc gratiae deberentur. Cum uero tanta eius sit bonitas atque optima uoluntas ut ad id faciendum non inuitum eum sed spontaneum inclinaret, tanto amplius ex propria natura diligendus est atque hinc glorificandus, quanto haec eius bonitas non ei per accidens, sed substantialiter atque incommutabiliter inest. Tanto quippe hinc melior existit, quanto in ea firmiter persistit.

[3.55] Numquid enim alicui subuenienti nobis grates non haberemus, si tantae is pietatis esset, ut cum nos affligi uolenter uideret, a subueniendo abstinere non posset ipsa eum scilicet sua pietate ad hoc compellente? Quid est enim nos alicui debere grates pro susceptis beneficiis, nisi nos recognoscere eum a nobis bene meruisse, uel laudandum esse pro his quae nobis eius benignitas gratis exhibuit?

[3.56] Praedictis itaque rationibus uel obiectorum solutionibus, liquere omnibus reor ea solummodo deum posse facere uel dimittere quaecumque facit uel dimittit, et eo modo tantum uel illo tempore quo facit, non alio.

[3.57] Quibusdam tamen uidetur nonnulla eum posse facere alio modo quam faciat, sed eum tamen semper eligere illum modum faciendi qui conuenientior sit. Quod etiam penitus a rationi dissidet, ut uidelicet inconuenientiori modo possit facere quam faciat, uel inconuenientiore modum eligere et conuenientiore dimittere. Non enim perfecte bonus esset, nisi in omnibus perficiendis a deo uoluntatem optimam haberet, ut singula eo modo fieri uellet quo conuenientius fierent.

[3.58] At fortasse inquires quod si tantum eo tempore quo aliquid facit, illud facere possit, et non uidelicet in alio tempore, constat eum uno tempore posse quod alio non potest, nec semper eum omnia aequaliter posse, nec semper aequaliter omnipotentem permanere, sed modo eum quandam habere potentiam, modo ipsam non habere. Sed si diligenter attendamus, semper aequae omnipotens est et nullo tempore habet aliquam potentiam quam semper non habeat.

[3.59] Sed dicis: potuit incarnari olim quod modo non potest, cum nullatenus modo id fieri conueniat, et sic potentiam habuit olim quam modo non habet. -- Ad quod respondeo quod cum dicimus:

Potest facere aliquo tempore quod alio facere non potest

duobus modis intelligi ualet, uno quidem uero, ita ut illa determinatio temporis ad "facere" applicetur, alio falso si ad "posse"

ipsa coniungatur. Aliud quippe est dicere

Possum modo id facere

id est habeo modo potentiam id faciendi quandocumque, aliud

Possum id facere modo

id est facere in hoc praesenti. Nam et determinatio localis relata ad diuersa diuersos efficit sensus. Cum enim homo, ubicumque sit, ibi gressibilis sit, id est potentiam habeat ambulandi, etiam cum in aquis natat, cum tamen dicitur

Potens est ambulare in aquis

si ad actum ambulandi potius quam ad potentiam haec determinatio referatur, ut uidelicet intelligamus eum habere potentiam hunc actum exercendi, etiam inter undas, falsum est. Sin autem ad potentiam ambulandi quam etiam inter aquas habet, econtrario uerum est. Sicut autem uerum est non eum hac potentia carere etiam inter aquas, licet hanc ibi potentiam exercere non possit, ita non est necesse uel deum uel aliquem in aliquo tempore carere potentia aliquid faciendi, quamuis eo tempore exercere illam potentiam non possit. Nam et infantulus omnino adhuc debilis ad incedendum, gressibilis tamen iam est et potentiam iam habet ambulandi quandoque, licet non ambulandi adhuc in tam tenera aetate.

[3.60] Hac itaque ratione potentia incarnandi deus priuatus non est quam olim exercuit, licet eam exercere modo ideo non possit, quia eam minime nunc exerceri conuenit. Nec quisquam umquam aliqua potentia priuatus dicitur, quem certum sit eam si uellet exercere posse, nec eius uoluntati quemquam resistere ualere. Cum autem inde omnipotens dicatur, ut supra meminimus, quia semper quicquid uelit possit, semper aequae omnipotens est, cum semper, quicquid uelit, certum sit eum complere posse nec eius umquam uoluntatem aliquo impedimento disturbari posse.

[3.61] Qui etiam sicut omnia semper scit quae aliquando scit uel semper uult quae aliquando uult, nec umquam aliquam scientiam amittit uel uoluntatem mutat quam umquam habuit ita omnia semper potest quae aliquando potest, nec umquam aliqua sua potentia priuatur. Etsi enim sciuit olim me nasciturum esse, nec tamen iam sciat me nasciturum esse, non tamen ideo aliquid olim sciuit quod modo non sciat. Sed idem de natiuitate mea nunc etiam scit quod sciebat antequam fieret licet tunc et nunc hanc eius scientiam diuersis uerbis exprimi oporteret.

Quippe quod tunc futurum erat, modo praeteritum est, ideoque uerba commutata sunt ad ipsum designandum, sicut diuersis temporibus loquentes eandem diem modo per hoc aduerbium "cras" designamus dum adhuc futura est, modo per "hodie" dum praesens est, modo per "heri"

cum praeterita est. Antequam itaque nascerer, cum sciret deus me nasciturum esse, eo quidem tempore quo nasciturus eram, nunc quoque nihilominus idem scit, me uidelicet eodem tempore natum esse. Sic et idem de eadem natiuitate mea nunc quoque uult quod tunc uoluit, ut uidelicet tunc fieret quando eam fieri ab aeterno uoluit et sciuit.

[3.62] Et attende quod, sicuti cum dicimus

Deus scit modo id factum esse

uel

Vult modo id factum esse

illud "modo", ad diuersa coniunctum, sensum enunciationis mutat, ita etiam, ut supra meminimus, cum dicitur apotest modo id facere", idem aduerbium, coniunctum diuersis, sensum uariat. Potest quippe quod dicitur

Deus scit modo id factum esse

illud "modo" tam ad "scit" quam ad "factum esse" referri ac si uidelicet ita dicatur quod "modo scit hoc factum esse" id est modo hanc habet scientiam quod hoc factum est, uel "scit quod id modo factum est" -- quae longe diuersa sunt. Sic et cum dicimus de eo quod "scit modo quia scit illud modo fieri quod non scit postea fieri", si tam "modo" quam "postea" ad "scit" referatur, falsum est. Et ex eo profecto concedendum esset quod illud quod quandoque scit, quandoque etiam non scit. Si uero ad "fieri" utraque coniungantur, uerum est quod dicitur. Nec inde annuendum est quod aliquid uno tempore sciat quod alio nesciat. Idem cum huiusmodi aduerbiis haec uerba faciunt "uult" et "potest", similiter cum eis sensum uariantia. Si enim dicatur "potest deus id modo facere quod non potest postea facere" et ad uerbum "potest" aduerbia referantur, falsissimum est quia iam uno tempore quandam haberet potentiam quam alio non haberet. Si uero ad "facere" utraque coniungantur, uerissimum est.

[3.63] Et sicut non ostenduntur diuersae dei scientiae, cum dicitur de ipso quia sciuit olim se incarnandum esse et scit modo se incarnatum esse, ita et cum dicitur "olim potuit incarnari" et "modo potest incarnatus esse", eiusdem rei possibilitas ostenditur. Non enim cum dicitur per successionem temporis "deus incarnatur" et "deus incarnatus est" diuersa quae fecerit ostendimus, sed pro eodem quod semel fecerit ista dicuntur. Sic et cum dicitur prius quia possibile est deum incarnari, et postmodum dicimus quia possibile est ipsum incarnatum esse, nec diuersum factum nec diuersa possibilitas monstratur, sed pro eodem quod prius erat futurum et modo est praeteritum, utrumque uere dicitur.

[3.64] Liqueat itaque deum sicut nec scientia uel uoluntate mutari, ita nec etiam possibilitate. Sicut itaque quod semel scit semper scit, et quod semel uult semper uult ita et quam semel habet potentiam numquam deponit. Denique si more hominum dicamus eum etiam aliquid posse uno tempore quod alio non possit, propter hoc uidelicet solum quod ei conuenit uno tempore id facere quod alio non conuenit, nulla in hoc eius impotentia uel potentiae diminutio est intelligenda, cum ad potentiam cuiuslibet minime pertineat quod ei nullatenus conuenit ut inde commendari possit, immo econtrario eius derogaret dignitati.

[3.65] Cum autem ad potentiam et firmitatem diuinae naturae ipsa etiam eius incommutabilitas pertineat, de ipsa nunc nobis disserendum occurrit, praecipue cum ex quibusdam quae ipse operatur, sicut et nos ipsi uariari uideatur, cum uidelicet aliqua modo faciat, modo ab eisdem completis quiescat. Unde et de ipso scriptum est quod completis operibus suis quae sex diebus operatus est, septimo requieuit, hoc est ab operando cessauit. Sicut ergo nos faciendo aliquid et postmodum quiescendo physica etiam ratio alterari demonstrat, ita etiam ipse hanc alterationis mutationem uidetur incurrere.

[3.66] Cui etiam nec localis motus uidetur abesse, cum modo descendere aliquo uel transire aliquo dicatur, uel egredi quoquam siue inde regredi describatur. Unde et in uirginem tam uerbum patris quam spiritum sanctum descendisse salubriter credimus et ueraciter praedicamus. In qua etiam uirgine deus homo factus adeo mutari uidetur, ut

aliud quam fuerit factus esse dicatur. Quod ad illum substantiae praecipuum motum qui a philosophis generatio dicitur pertinere uidetur. Non omnino igitur incommutabilis uidetur deus, cum ipse, ut dictum est, tam alterationis quam loci seu etiam generationis motum suscipere uideatur.

[3.67] Sed si diligenter attendamus, nec in his nec in aliis ullam mutationis uariationem incurrit. Quippe cum dicimus eum aliquid facere non aliquem in operando motum illi intelligimus inesse uel aiiquam in laborando passionem sicut nobis accidere solet, sed eius sempiternae uoluntatis nouum aliquem significamus effectum. Cum ergo dicimus eum aliquid facere, tale est iuxta eius uoluntatem aliquid contingere ut in ipso nihil noui contingat, sed nouum aliquid, sicut in eius uoluntate fixum permanet, fiat. Unde bene est illud philosophicum:

Stabilisque manens dat cuncta moueri.

[3.68] Qui etiam cum ab operando quiescere dicitur, consummationem operis eius, non eum ab aliquo actionis motu cessare significamus. Nos autem modo operando, modo quiescendo permutari dicimur, quia in hoc secundum quandam agitationem membrorum uel passionem mentis aliter quam prius nos habemus et in nobismetipsis uariamur. Eum uero facere aliquid non aliter intelligimus quam eum quandam esse causam eorum quae fiunt, quamuis ea nulla sui agitatione faciat, ut actio proprie dici queat, cum uidelicet omnis actio in motu consistat. Ipsa quippe eius dispositio quam in mente habuit ab aeterno, eius actio dicitur cum ad effectum perducitur.

[3.69] Nec in ipsa noui aliquid accidit, cum per eam nouum aliquod opus contingit, nec ex ipsa uariatur deus quam in mente semper aequaliter habet. Ita etiam post rei completionem sicut ante in eodem proposito dispositionis consistens, ut ita id uelut completum sicut ante uoluerat complendum. Sicut ergo sol, cum ex calore eius aliqua calefieri contingit, nulla hinc in ipso uel in eius calore mutatio fit, quamuis res inde calefacta sit mutata, ita nec deus, cum aliqua eius dispositione noua fiunt, ideo mutari dicendus est, quamuis noui operis uel mutationis rerum quaedam ipse sit causa seu auctor.

[3.70] Quod autem nec loco ipse moueri possit qui spiritus est tam philosophorum quam sanctorum assertionem docemur, sicut de quantitate tractantes ostendimus, cum Grammaticam scriberemus. Id quippe solum quod locale est, localiter moueri potest uel localiter alicubi teneri, sicut est corpus. Nihil enim locale est uel localiter contineri potest, nisi quod sui interpositione circumstantium rerum distantiam interualli potest facere, ueluti si alicui continuo corpori stilus uel corpusculum aliquod inseratur, statim per eius interpositionem necesse est aliquam interualli distantiam fieri inter particulas circumstantes quae prius ad inuicem continuatae fuerant. Si uero albedo uel aliquid incorporeum illis inesset particulis, nulla earum continuatio ideo deperiret. Nullum igitur incorporeum localiter moueri potest quia nec localiter alicubi esse potest; maxime uero deus qui ubique per substantiam esse conceditur, non habet quo moueatur localiter, cum ubique sit essentialiter. Moueri quippe localiter, id est de loco ad locum transire, non potest, nisi unum deserendo locum migret ad alium.

Nullum autem deserit locum motu locali qui semper substantiae suae praesentia in omnibus est locis.

[3.71] Cum itaque deus in uirginem uenire aut aliquo dicitur descendere, secundum aliquam suae operationis efficaciam, non secundum localem accessionem intelligi debet. Quid est enim aliud eum in uirginem descendisse ut incarnaretur, nisi eum ut nostram assumeret infirmitatem se humiliasse, ut haec uidelicet humiliatio eius quidam ipsius intelligatur descensus? Sic et quotiens aliquo descendere uel uenire dicitur deus, non aliquis eius localis accessus, sed aliquis nouae operationis effectus ostenditur. Qui etiam cum in quosdam uenire uel a quibusdam recedere dicitur, iuxta donorum suorum collationem uel subtractionem id intelligitur, non secundum aliquem localem eius aduentum uel recessum qui ubique, ut dictum est, per praesentiam suae substantiae semper existens, non habet quo moueri localiter possit.

[3.72] Quod tamen ubique esse per substantiam dicitur, iuxta eius potentiam uel operationem arbitror dici, ac si uidelicet diceretur ita ei cuncta loca esse praesentia, ut in eis aliquid operari numquam cesset nec eius potentia sit alicubi otiosa. Nam et ipsa loca et quicquid in eis est, nisi per ipsum conseruentur manere non possunt.

Et per substantiam in eis esse dicitur, ubi per propriae uirtutem substantiae aliquid numquam operari cesset, uel ea ipsa, ut dictum est, seruando, uel aliquid in eis per seipsum ministrando. Nam etsi longas manus reges habere dicantur, eo quod potentiam suam in longinquis exerceant locis, non tamen hoc per substantiam suam facere sufficiunt quod per uicarios agunt.

[3.73] Sicut ergo anima in corpore per substantiam suam magis quam per positionem localem dicitur esse, eo scilicet quod per propriae uigorem substantiae ipsum uiuificet ac moueat, et ne in putredinem dissoluatur custodiat, sicque per operationem uegetandi ac sentiendi singulis membris tota insit ut singula uegetet et in singulis sentiat, ita deus non solum in omnibus locis, uerum etiam in rebus singulis per aliquam suae potentiae efficaciam semper esse dicendus est. Et cum uniuersa moueat in quibus est, nec tamen in eis ipse mouetur -- sicut nec anima in corpore, cum singula moueat membra et singulis tota, ut dictum est, simul praesto sit.

[3.74] Denique quod obiectum est adeo deum fuisse mutatum cum homo factus est, ut aliud fieret quam prius esset, ac sic motum illum maximum substantiae incurrisse quae generatio dicitur, facile est refelli, si sensum magis uerborum quam uerba pensemus. Quid est enim dicere deum fieri hominem, nisi diuinam substantiam, quae spiritualis est, humanam quae corporea est sibi unire in personam unam? Non enim quod spirituale est, corporeum fieri potest. Sed in illa unione personae Christi in qua simul diuinitas uerbi et anima et caro, tres istae naturae, conueniunt -- ita unaquaeque harum trium substantiarum ibi propriam retinet naturam, ut nulla earum in aliam commutetur, ut nec diuinitas quae humanitati coniuncta est, aut anima fiat aut caro sicut nec anima umquam potest fieri caro, quamuis in

singulis hominibus una persona sint anima et caro. Anima quippe spiritualis quaedam et simplex essentia est, caro autem humana res corporea et ex membris composita. Ideoque nequaquam haec illa esse potest quae nullas omnino partes in quantitate sui recipere potest. Quod et ipse dominus patenter aperiens dicit:

Palpate et uidete, quia spiritus carnem et ossa non habet sicut me uidetis habere.

[3.75] Sicut ergo anima et caro in unam ad inuicem coniunctae personam in propriis naturis sic discretae permanent, ut nequaquam haec in illam commutetur -- alioquin duae res nequaquam dicerentur -- ita et diuinitas humanitati coniuncta, hoc est humanae animae simul et carni in unam personam sociata, nequaquam in eius naturam conuertitur, ut uidelicet spiritualis illa substantia dei, quae hominem assumpsit, in illam corpoream commutetur substantiam, cum hoc ipsum penitus ipsa permaneat quod prius erat. Sic quippe assumpsit nostra, ut non dimitteret sua. Mutatio autem in aliud fieri non potest, nisi esse desinat quod prius erat. Prius autem spiritualis substantia erat quae corporeae nostrae coniuncta est, nunc quoque sicut prius spiritualis permanet, non corporea facta est.

[3.76] Cum igitur et nunc sicut ante iuxta ipsam ueritatis assertionem spiritus sit deus, nec umquam quod spiritus est corporeum fiat aut partes recipiat, quomodo proprie uel uerbum dicitur fieri caro uel deus homo, cum uerbum ipsum nunc etiam sit spiritus, quia est deus sicut et ante incarnationem fuerat? Homo quippe res corporea est et membris composita ac dissolubilis. Deus uero nec corporea res est nec partibus constat ut dissolui possit. Deus ergo nec caro nec homo esse proprie dicendus est. Alioquin et homo econuerso proprie deus esset dicendus. Unde aliquid creatum uel quod non semper fuit concedi oporteret deum esse, cum uidelicet constet hominem creaturam esse atque initium habere. Absit autem ut aliquam rem deum esse ponamus quae non semper extiterit aut non semper deus fuerit! Hoc quippe est deum nouum uel recentem confiteri. A qua quidem peruersitate deus nos inhibens ait:

Israel, si audieris me, non erit in te deus recens... etc.

[3.77] Ut igitur expositum est, cum dicitur uerbum fieri caro uel deus esse homo, sic accipiendum est ut diuina substantia humanae sociari in personam unam intelligatur, non illa effici cui sociatur, sicut nec anima hominis caro fit cui unitur nec in eius naturam conuertitur.

Quod diligenter beatus aperiens Athanasius, cum unitatem personae Christi in duabus consistentis naturis defenderet, ait de ipso:

Qui licet deus sit et homo, non duo tamen sed unus est Christus, unus autem non conuersione diuinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in deum. Unus omnino non confusione substantiae sed unitate personae. Nam sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita deus et homo unus est Christus.

Tale est autem quod ait: Deus et homo sunt unus Christus, non duo christi, sicut anima et caro unus sunt homo, non duo homines. Quamuis enim diuersitas naturarum in Christo sit, diuinae scilicet atque humanae, sicut in uno homine anima et caro corporeae sunt et incorporeae naturae, non tamen necesse est duos ideo christos esse sicut nec duos homines, aut diuersitatem fieri personarum sicut est naturarum in unam personam sibi coniunctarum, licet in suis proprietatibus ita discretarum, ut nequaquam altera substantia in alteram conuertatur propter hanc unionem personae.

[3.78] Quod consequenter aperit dicens:

Unus autem non conuersione diuinitatis in carnem

id est in humanitatem,

sed per assumptionem humanitatis

a deo factam. Alia quippe est substantia uel natura quae assumpta est, quam assumens, licet non sit alia persona. Quod rursus exponens ait:

Unus omnino per unionem personae, non per confusionem substantiae

hoc est non per commixtionem substantiarum in unam naturam, uel per conuersionem alterius substantiae in alteram. Sicut enim in uno deo tres personae sunt et una substantia, ita econtrario in Christo due substantiae sunt, humana scilicet ac diuina, sed una in duabus substantiis uel naturis persona.

[3.79] Unde et superius in eodem symbolo fidei idem doctor, cum diuersitatem personarum in una dei substantia demonstraret, ait:

Fides autem catholica haec est ut unum deum in trinitate et trinitatem in unitate ueneremus, neque confundentes personas neque substantiam separantes.

Tunc autem personas confunderemus, id est inuicem permisceremus, si hanc esse illam poneremus, sicut e contrario substantiam dei separarem, si in eo diuersas esse substantias teneremus. Quod statim diligenter exponens, subdit:

Alia est enim persona patris, alia filii, alia spiritus sancti.

Sicut ergo in deo una est substantia sed diuersae personae ita econtrario in Christo una est persona sed diuersae substantiae, diuina, ut dictum est, atque humana, quarum nequaquam altera in alteram est mutata sed utraque propriam naturam retinet in illa unione personae, et ambae in naturis suis permanent impermixtae. Nam et in singulis totis sic diuersae partes ad compositionem ipsorum conueniunt, ut tamen in suis naturis sint disiunctae quae quadam aggregatione sunt coniunctae, uelut ossa et caro in humano corpore, uel ligna et lapides in unius domus compositione.

[3.80] Sicut ergo ossa in uno homine carni adherentia in naturam carnis non transeunt, nec in una domo lapides lignis aggregati propriam substantiam mutant ut aliud fiant quam prius erant, aut caro anime sociata aliud quam caro fit, nec prioris substantiae naturam amittit, ita nec diuinitas humanitati in unam personam coniuncta aliud fit quam prius erat, quamuis aliud sibi in unitate personae coniungat.

[3.81] Secundum quam quidem unionem personae, cum deus homo factus dicitur aut aliud quam primitus fuerit esse conceditur, non hoc ex mutatione substantiae sed ex unitate personae intelligendum est, quia uidelicet deus hominem sibi in unam personam coniunxerit et rem alterius naturae in hanc unionem sibi sociauerit. Non est igitur deus in aliud mutatus quam fuerit, licet aliud sibi, ut dictum est, in hanc unionem coniunxerit. Nam nec animae nostrae, cum resumptis corporibus eis in unam personam sociabuntur, ideo aliud quam erant efficiuntur, quam uis ipsum corpus rursus animando uiuificent, et de inanimato ad animationem promoueant, ut ex hoc corpus ipsum potius per eam quam ipsa per corpus mutari dicendum sit. Corpus quippe ex ipsa, non ipsa ex corpore in quendam proficit statum, ab ipsa calorem et motum suscipiens, cum ipsa in se ipsa persistat immobilis. Multo minus autem deus, homini unitus, aliud ob hoc fieri dicendus est cui nihil conferre creatura potest. Unde ab omni mutabilitate deum penitus immunem profiteamur esse.

[3.82] Haec impresentiarum de diuina potentia uel quae ad eam pertinent dicta sufficere arbitror.

[3.83] Nunc de sapientia ipsius prosequamur. Hanc alii uerbum, alii rationem seu mentem dixerunt, quasi uidelicet uim quandam discretionis ad omnia integre cognoscenda, ut in nullo eius dispositio possit errare. Nihil eum penitus possit latere. Unde et dei filius, dei uirtus et dei sapientia, hoc est ea uis diuinae potentiae qua cuncta sapit, hoc est ueraciter discernit, ut in nullo, ut dictum est, errare possit, nec quicquam eius obsistere queat cognitioni.

[3.84] Haec quidem eius notitia siue scientia aequae futura sicut praesentia uel praeterita comprehendit, et aequae de his sicut de illis certa semper existit, et quae adhuc naturae incognita siue fortuita dicuntur, ei iam penitus certa sunt ac determinata. Nihil quippe nisi ex diuinae dispositionis ordinatione contingere potest.

[3.85] Sicut ergo deus quod de futuris praeordinat ignorare non potest, ita nec eorum euentum potest non praescire. Quae igitur casu quantum ad nostram incertitudinem fieri dicuntur, et non ex libero prouenire arbitrio, quantum ad ipsum nec casu nec sine libero contingunt arbitrio. Cum enim casum philosophi describentes dicunt:

Casus est inopinatus rei euentus, ex confluentibus causis propter aliud inceptis proueniens

"inopinatum" quantum ad nos uel creaturarum naturam intelligunt, non quantum ad diuinae prouidentis dispositionem. Tale quippe est ac si diceretur: quod casu euenit ita contingit ut ex nulla institutione naturae praenoscere possemus quod futurum esset. Nam, etsi eclipses solis uel luns praeter opinionem nostram saepius accidant, naturaliter tamen haec, non fortuito fiunt, et in rerum institutione praefixum est unde haec praescire possemus.

[3.86] At uero cum quis agrum fodiens propter agriculturam, thesaurum inuenit, haec inuentio fortuita dicitur. Hanc quippe ex diuersis causis propter aliud inceptis contingere constat, et ita, ut diximus, inopinate. Ex hoc enim quod thesaurus ibi reconditus fuit et quod ille agrum fodiebat, contigit thesaurum inueniri. Ad hanc inuentionem heae dus causae conuenerunt, licet propter aliud inceptae. Neque enim qui thesaurum ibi recondidit hac intentione posuit ut ille eum inueniret, nec ille hac intentione fodiebat ut thesaurum quereret, sed ut agrum excoleret. Utraeque itaque causae, ex quibus illa inuentio contingit, ad aliud spectabant, ideoque casu potius ipsa quam ex libero prouenit arbitrio. In libero quippe arbitrio, eius rei quae inde contingit intentio praecedat, ueluti si deliberem ire ad aecclesiam et ita exsequar ex libertate arbitrii mei, id quod intendebam perficio, ideoque id non tam casu quam ratione fieri dicendum est. Neutrum tamen horum naturaliter contingit, sed utrumque pariter ex aliqua nostra uoluntate, non ex aliqua institutione naturae ad hoc nos compellente, ut magis hoc uoluntarium quam necessarium dicatur.

[3.87] Liberum autem arbitrium definientes philosophi dixerunt:

Liberum de uoluntate iudicium.

Arbitrium quippe est ipsa deliberatio uel diiudicatio animi qua se aliquid facere uel dimittere quislibet proponit. Quae tunc quidem diiudicatio libera est, cum ad hoc quod proposuerit exsequendum, nulla ui naturae compellitur, sed aequae in sua potestate habet tam illud facere quam dimittere. Ubi ergo ratio animi non est per quam aliquid deliberari possit et diiudicari, an faciendum sibi sit uel dimittendum, et aequae utrumque in nostra sit potestate, liberum nequaquam est arbitrium. Etsi enim bruta animalia quaedam pro uoluntate sua facere possunt uel dimittere, quia tamen iudicio rationis carent, liberum non habent arbitrium. Si quis etiam tale quid uelit ac disponat facere quod in eius non sit potestate, uel quod sine dispositione ipsius aequae fieret, in hoc ipse liberum arbitrium non habet. Verbi gratia, saepe talia nos facere proponimus quae decepti nos posse implere confidimus, et nonnumquam nitimur uel desideramus ut ea fiant quae non minus fierent absque nostro proposito, ueluti si qui diutinis pennis mori cogantur, et morte ipsa cruciatus finire desiderant et ad hoc nitantur, nequaquam cum id accidit ex libero suo arbitrio assecuntur, quod uidelicet non minus contingeret eis, etiam nihil inde praemeditantibus.

[3.88] Et haec quidem liberi arbitrii definitio nullatenus in deum cadit, sed in his tantum qui uoluntatem mutare et in contraria possunt deflectere, ut uidelicet in eorum sit potestate id quod eligunt tam dimittere quam facere.

[3.89] Denique et nonnulli ad hoc liberum reduxerunt arbitrium, ut his tantum ipsum concedant qui et bene facere et male possunt. Quorum opinionem beatus quoque Ieronimus secutus, Homelia illa de filio prodigo inter caetera sic ait:

Solus deus est in quo peccatum non cadit. Caetera cum sint liberi arbitrii, in utrumque possunt suam flectere uoluntatem.

At uero qui diligentius liberum arbitrium inspexerunt, nulli bene facienti hoc deesse dixerunt, maxime autem deo et his omnibus qui tanta beatitudine sunt corroborati, ut iam in peccatum labi non queant. Quo enim quisque a peccato remotior est et ad bonum pronior, tanto in eligendo bonum liberius habet iudicium, quanto ab illa ultima seruitute peccati de qua scriptum est:

Qui facit peccatum, seruus est peccati
longius absistit.

[3.90] Generaliter itaque ac uerissime liberum arbitrium dicitur, cum quislibet quod ex ratione decreuerit, uoluntarie ac sine coactione adimplere ualebit. Quae quidem libertas arbitrii tam deo quam hominibus aequae indubitanter inest, quicumque rectae uoluntatis facultate priuati non sunt, atque his praecipue, ut diximus, qui iam omnino peccare non possunt. Quamuis enim peccare nequeant aut a bono quod faciunt minime se retrahere queant, quia non oportet, non ideo tamen id alicuius coactionis necessitate agunt, quod utique si non uellent, nequaquam facere cogentur.

[3.91] Quod et diligenter attendens beatus Augustinus libro XXII De ciuitate dei, his astruit uerbis:

Sicut prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit,

<posse non mori, nouissima erit> non posse mori, ita primum liberum arbitrium posse non peccare, nouissimum non posse peccare.

Item:

Certe deus ipse numquid quoniam peccare non potest ideo liberum arbitrium habere negandus est?... etc.

[3.92] Quicquid itaque gerimus, siue fortuito, siue praemeditate, quia id optime deo disponente et prouidente cur fieri oporteat agimus, ex libero eius, si non ex nostro procedit arbitrio. Et quamuis ea casu facimus nihil tamen, quantum ad ipsum, casu fit, cuius prouidentia cuncta praecedat et eius dispositione quicquid agimus contingit.

[3.93] Unde et praefatus doctor, libro Questionum LXXXIII, capitulo XXIII, ita meminit:

Quicquid casu fit temere fit. Quicquid temere fit, non fit prouidentia. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non prouidentia uniuersus mundus administratur.

Item:

Illud bonum cuius participatione sunt bona caetera, non propter aliud sed per semetipsum bonum est, quod diuinam etiam prouidentiam uocamus. Nihil igitur casu fit in mundo.

Ac si aperte dicat: nihil fit quod non ex aliqua prouidentia saltem diuina proueniat.

[3.94] Nec tamen ideo eos penitus errare dicimus qui casu plurima fieri profitentur, quantum ad nostram, ut dictum est, incertitudinem.

Qui etiam iuxta philosophos cum ea naturae incognita dicunt quae casu proueniunt, hoc est nullam rei naturam ad hoc praecognoscendum sufficere, ut inde certe queat esse, nullatenus hic diuinae maiestatis sed creaturarum tantum naturam attendunt. Qui etiam cum ea quae per miracula fiunt impossibilia dicunt uel contra naturam fieri profitentur, ut uirginem parere uel cecum ulterius uidere, profecto ad usitatum naturae cursum uel ad primordiales rerum causas respiciunt, non ad excellentiam diuinae potentiae, quam uidelicet constat ex propria natura quicquid decreuerit posse, et praeter solitum ipsas rerum naturas quocumque modo uoluerit permutare. Quod si nunc quoque hominem ex limo terrae formaret uel feminam de costa uiri produceret sicut in primis actum est parentibus, nemo utique esset qui contra naturam uel praeter naturam id fieri non censeret, eo, ut dictum est, quod primordialium causarum institutio ad hoc minime sufficere posset, nisi deus praeter solitum propria uoluntate uim quandam rebus impertiret ut hoc inde fieri posset, qua uidelicet uoluntate et ex nihilo cuncta potuit creare.

[3.95] Ex quo liquidum est, ut iam non semel meminimus, philosophorum tractatus per quos maxime rerum naturae uestigantur, ita creaturarum naturis et earum usu cotidiano contentos esse, ut summam illam diuinae potentiae naturam quae uniuersis imperat naturis, et cuius uoluntati obtemperare proprie naturam dicendum est, uix aut numquam attingere audeant, sed omnes earum regulas infra eam uel extra eam penitus consistere. Unde cum aliquid possibile uel impossibile, id est naturae consentire uel repugnare dicunt, iuxta solam creaturarum facultatem, non diuinae potentiae uirtutem haec metiuntur. Ex quo apparet quam uerum sit quod supra meminimus, in illa uidelicet philosophorum regula:

Cuius possibile est antecedens, et consequens

eos ad creaturarum tantum naturas "possibile" nomen accomodare. Quod et fortassis ad sequentia praenotari necessarium fuit, ubi uidelicet iuxta illam ueterem, ut ait philosophia, querelam, uidentur omnia secundum diuinae prouidentis incommutabilitatem ex necessitate contingere.

[3.96] De quo et nunc nobis superest disserere, cum hoc maxime ad diuinam constet sapientiam pertinere. Haec quippe, prospiciendo futura, prouidentia dicitur siue praescientia. Ipsum enim dei prospicere prouidere est siue praescire futura, hoc est omnia quae futura sunt cognoscere antequam fiant, et ita ut de praesentibus uel praeteritis de his quoque ipsum iam certum existere, sicut dudum superius ratione adhibita confirmauimus.

[3.97] Sed si diligenter ipsos quoque philosophos reuoluamus --

praecipue uero Aristotelem, adeo in rationibus argumentorum discretum ut inde peripateticorum, id est dialecticorum, princeps dici mereretur

-- inuenimus apud eos qualiter pseudophilosophos refellere possimus, et eorum non rationes sed sophismata dissoluere quibus de prouidentia dei adeo simplicium fidem perturbare solent, ut non solum bona, uerum etiam mala necessario prouenire astruant, nec ullatenus a nobis peccata posse uitari sed necessario unumquemque quodlibet in quo deliquerit committere, cum et hoc uidelicet a deo constet prouisum esse cuius prouidentiam constat nullo modo falli posse.

[3.98] Horum igitur muscipulam disrumpentes, telam illam fortissimam inspicimus quam in I Perihermeneias Aristoteles orditur ut eam contradictionis proprietatem corroboret, etiam in propositionibus de futuro, quam generaliter de omnibus praemiserat dicens uidelicet quod omnium affirmationum et negationum alteram esse ueram necesse sit, sicut et alteram falsam. Verbi gratia,

Nauale bellum est cras futurum et non est futurum cras

affirmatio et negatio sunt diuidentes. Unde et earum alteram esse ueram et rursus earum alteram esse falsam necesse est, cum uidelicet nec ambae simul esse uerae nec ambae queant simul esse falsae, nec ulla possit propositio esse quam non ueram uel falsam necesse sit esse. Unde hanc uel illam necesse est esse ueram, hoc est necesse est bellum tale cras fieri uel non cras fieri.

[3.99] Quae quidem uerba, diuersos sensus habentia, Aristoteles diligenter determinare nos docens, ut uidelicet supra dictam contradictionis proprietatem conseruare ubique ac defendere possimus, diligenter nos tandem de praedicatione "necessarii" tam simplici et absoluta quam determinata, nos instruit.

[3.100] Dicit itaque quia necesse est nauale bellum cras esse futurum uel non esse futurum, non tamen ideo uel nauale bellum cras esse futurum necesse est, uel non cras esse futurum necesse est. Haec quippe propositio:

Necesse est nauale bellum cras esse futurum uel non esse cras futurum

duos habet sensus: unum quidem in quo hypothetica disiuncta est falsa, ac si ita diceremus, "necessarii" nomen bis ponentes:

Necesse est nauale bellum cras esse futurum, uel necesse est non esse cras futurum

aliud uero in quo categorica est uera, habens disiunctum subiectum et quasi disiunctam in subiecto positam, et "necessarii" nomen semel positum in praedicatione, ac si uidelicet ita dicamus:

Nauale bellum cras esse futurum uel non esse futurum, hoc uidelicet totum, necesse est

hoc est necesse est ut ipsum cras fiat uel non fiat. Et hoc quidem modo "necessarii" nomen, semel positum et absolute praedicatum, ueram reddit enunciationem, et generaliter ad quaslibet affirmationes et negationes earum praedicatio ipsius ueraciter applicatur, ut uidelicet de singulis dicamus quia hanc uel illam esse ueram est necesse. Quod Aristoteles intellexit cum proprietatem assignaret contradictionis.

[3.101] Non tamen ideo ad alteram earum "necessarii" praedicationem absolute possumus applicare, ut ueraciter dicamus quia uel hanc necesse est esse ueram, uel illam necesse est esse falsam. Ideo autem "absolute" addimus, quia determinatam "necessarii" praedicationem omnibus huiusmodi ueris propositionibus applicari ipse ibidem edocet dicens:

Igitur esse quod est quando est, necesse est, et non esse quod non est quando non est, necesse est

sed non ideo simpliciter dici quia necesse sit. Non enim sic determinata "necessarii" praedicatio simplicem infert, ut quia uidelicet

Necesse est esse dum est

ideo concedi oporteat ut et simpliciter dicatur quia

Necesse est esse

hoc est omnino inuitabile quin sit.

[3.102] Ex quo quidem tanti philosophi tam rationabili documento, illud supra memoratum quod de diuina prouidentia obici solet, facile refelli potest. Constat, inquit, diuinam prouidentiam falli non posse, et omnia quae eueniunt ita ut eueniunt ab eo esse prouisa. Ergo ita ut eueniunt, singula euenire necesse est, cum uidelicet sicut ab eo prouisa sunt, ea euenire necesse sit. Non enim fieri potest ut ipse aliqua prouideat, et non ita ut ipse prouidit eueniant. Cum ergo singula prouideat euenire ita ut eueniunt, profecto ita ipsa euenire necesse est. Verbi gratia, prouidit ab aeterno, id est praesciuit, hunc qui damnandus est facere per quae damnetur. Igitur cum ita praeuiderit fieri necesse est, inquit, ita fieri. -- Et nos quidem quam diximus Aristotelis sententiam sequentes, concedimus de singulis quia necesse est ita euenire, cum ipse ita euenire prouiderit. Non tamen ideo simpliciter concedere cogimur quia necesse est ita euenire, cum uidelicet, ut dictum est, simplex necessarii praedicatio nequaquam consequatur determinata. Sicut enim quod est, necesse est esse quando est, uel quod fit, necesse est fieri quando fit, nec tamen ideo simpliciter esse uel fieri necesse est ita et unumquodque prouisum fieri a deo necesse est fieri, cum ab ipso fieri prouisum sit, nec tamen ideo fieri necesse est.

[3.103] Quod si quis obiciat de proprietate contradictionis supraposita, quia uel fieri uel non fieri necesse est, et requirat quod horum sit necesse, uel ita tamquam ex hypothetica disiuncta uelit arguere:

Sed non est necesse non fieri, ergo necesse est fieri

et de hoc credo nos documentum philosophi diligenter aperuisse et hoc ad defensionem iam omnino sufficere.

Non enim, ut dictum est, disiunctam hypotheticam ibi Aristoteles intellexit, quae, ut dictum est, falsa esset, ideoque non cogimur ut hoc uel illud membrum eligamus, uel, quasi uno disiunctis membro reprobato, alterum concludatur. Non enim, ut dictum est, disiuncta hypothetica est intelligenda, sed categorica disiunctum habens subiectum. Neque ergo fieri hoc quod prouisum est, neque non fieri necesse est, licet "fieri uel non fieri", hoc totum scilicet, necesse sit. Ad hunc etiam modum cum dicitur

Necesse est diem uel noctem esse

duo distinguendi sunt sensus.

[3.104] Saepe autem huiusmodi coniunctiones tam copulatiue quam disiunctiuae, nisi diligens adhibeatur determinatio, in falsam nos opinionem facile impellent, in his etiam propositionibus quae "necessarii" nomen non habent. Cum enim dicimus:

Omne animal est sanum
uel

Omne animal est aegrum

multum refert utrum illud "uel" propositiones coniungat et hypotheticam disiunctam faciat, ac si ita diceretur:

Omne animal est sanum uel omne animal est aegrum

an dictionibus in praedicato positis applicetur et categoricam uniuersalem reddat ueram, habentem disiunctum praedicatum.

[3.105] Sed et cum dicimus, copulatiua coniunctione apposita:

Omne rationale et mortale est homo

potest coniunctio, illis propositionibus applicata, falsam enunciationem reddere, ac si uidelicet ita dicatur:

Omne rationale et omne mortale est homo

et rursum, terminis tantum in subiecto positis sociata, ueram efficere, tamquam scilicet si dicatur:

Omne rationale et ipsum mortale (hoc est: Omne rationale quod simul et mortale est, est homo).

Sic etiam cum dicimus quod

Haec propositio "Homo est rationalis uel irrationalis" dicit hominem esse rationalem uel irrationalem
uel:

Haec propositio "Homo est rationalis et irrationalis" dicit hominem esse rationalem et irrationalem

ex utraque duo sensus haberi possunt, alter quidem uerus et alter falsus. Si enim hoc uerbum "dicit" bis repetitum intelligatur, ac si uidelicet sic dicatur: "haec propositio aut hoc dicit aut illud dicit"

uel "haec propositio et hoc dicit et illud dicit", manifeste falsum est. Sin autem semel uerbum positum sumatur, econtrario uerum est.

t06. Diligenter itaque attendendum est in huiusmodi enunciationibus, ubi coniunctiones diuersis applicatis sensum uariant, ut determinatione apposita cauillationem sophismatis euitemus, sicut et supra distinximus, tam in his propositionibus ubi "necessarii" nomen ponitur quam in caeteris.

[3.107] Si quis autem pro ea propositione quae dicit:

Quod deus prouidit, necesse est euenire cum ipse prouiderit
dicat simpliciter absque coniunctione uel determinatione:

Quod deus prouidit, necesse est euenire

uel etiam:

Quicquid deus prouidit, necesse est euenire

atque hinc tam hoc quam illud quod euenit probet quia necesse est euenire, ueluti si de hoc qui scribit uel de illo qui adulteratur dicamus simpliciter quia necesse est hunc scribere uel illum adulterari -- nullatenus procedit. Non enim si recipiamus quia praedestinatum omnem necesse est saluari, ideo de singulis praedestinati concedere cogimur ut tam hunc hominem quam illum dicamus quia necesse est saluari. Sublato quippe nomine praedestinatorum, in quo est uis necessitatis sicut in apposita determinatione, non ita recipimus quia hunc uel illum necesse est saluari. Hinc in quodam sensu recipimus quod praedestinatum necesse est saluari, hoc est eum qui talis est, cum sit praedestinatus, saluari necesse est. Ita etsi recipiamus quia

Quod prouidit deus, necesse est euenire

hoc scilicet subintelligentes "cum id ipse prouiderit", nequaquam ideo recipere simpliciter debemus quia hunc scribere uel illum adulterari necesse sit, hoc est ineuitabile, cum uidelicet utrumque cessare uel non euenire possit, et omne peccatum magis uoluntarium quam necessarium sit et ex libero procedens arbitrio, non ex aliqua coactione naturae, uel diuinae prouidentis compulsione. Non enim prouidentia, hoc est praescientia dei, necessitatem rebus infert magis quam nostra praescientia siue scientia. Sicut enim necesse est hoc euenire cum deus prouiderit, ita etiam necesse est istud contingere cum ego praescierim uel <praeuiderim> ipsum esse, cum ego sciam uel uideam illud esse. Verbi gratia, uideo istum scribere et necesse est eum scribere cum uideam eum scribere, nec tamen uisus meus ulla necessitate eum ad scribendum compellit, uel eum quem ambulare uideo ad ambulandum.

[3.108] Quod diligenter Boethius attendens atque hoc ex persona philosophis dissoluens, V De consolatione libro, his scripsit uerbis:

Boethius: Si cuncta prospicit deus neque falli ullo modo potest, euenire necesse est quod praeuiderit. Tum illa: Vetus, inquit, haec est de prouidentia querela.

Item:

Respondebo idem futurum cum ad diuinam rationem refertur necessarium, cum uero in sua natura perpenditur liberum prorsus atque absolutum uideri. Duae sunt etenim necessitates, simplex una, ueluti quod necesse est omnes homines esse mortales; altera conditionis, ut si aliquem ambulare scias, eum ambulare necesse est. Quod enim quisque nouit, id esse aliter ac notum est nequit, sed haec conditio minime secum illam simplicem trahit. Hanc enim necessitatem non propria facit natura sed conditionis adiectio.

Nulla enim necessitas cogit incedere gradientem, quamuis eum tum cum graditur incedere necessarium sit. Eodem modo si quid prouidentia praesens uidet, id esse necesse est, tametsi nullam naturae habeat necessitatem. Atqui deus ea futura quae ex arbitrii libertate proueniunt praesentia contuetur. Haec igitur ad intuitum relata diuinum necessaria fiunt per conditionem diuinae notionis, per se uero considerata, absoluta naturae suae libertate non desinunt.

[3.109] Ex his philosophiae uerbis, tam uidelicet de absoluta quam determinata necessitate, liquidum est quod supra distinximus, singula uidelicet quae eueniunt necessaria euenire si ad diuinam referuntur prouidentiam, hoc est necessario euenire cum deus ita euenire prouiderit. Sed non ideo simpliciter debere dici quod necessarium sit ea euenire.

[3.110] Ubi etiam, cum ad nostram quoque notitiam philosophia rediens dixit quod

Si aliquem ambulare scias, eum ambulare necesse est. Quod enim quisque nouit, id esse aliter ac notum est nequit

patenter ostendit nequaquam diuinam prouidentiam necessitatem euentibus rerum inferre magis quam nostram notitiam, nec ibi magis quam hic ex determinata necessitate sequi absolutam. Quamuis enim hunc qui ambulat necesse sit ambulare, cum sciam uel uideam eum ambulare, nec tamen ideo mea scientia uel uisus necessitatem ambulandi inferat ei, ut simpliciter dici queat quia necesse est eum ambulare, hoc est nullatenus natura eius permittit ut non ambulet ita et cum recipimus de quolibet quia necesse est ipsum euenire cum deus prouiderit uel sciat illud euenire, non ideo cogimur absolute recipere quia necesse sit euenire. Nam etsi ad notitiam diuinam respiciamus, sic illud euenire uidebimus secundum eam ut posset etiam non euenire. Ita quippe ipse illud prouidit et sciuit euenturum esse, ut sciret etiam secundum mutabilitatem naturae rerum posse numquam euenire. Unde etiam iuxta diuinam notitiam sic eueniunt singula, ut possint tamen numquam euenire, quia nulla eorum natura ad hoc ut eueniant compellit, sed aequae ipsa euenire et non euenire permittit. Alioquin immutabilia essent quaecumque immutabilis deus creasset, et sui similia cuncta fecisset.

[3.111] Quod uero simpliciter concessum est quia quod prouidit deus necesse est euenire, sicut et eum qui praedestinatus est necesse est saluari, si diligenter sensum attendamus, determinata est necessitas magis quam absoluta. Tale quippe est, ut supra meminimus,

Quod prouidit deus, necesse est euenire

uel

Praedestinatum necesse est saluari

ac si diceretur quia illud necesse est cum sit prouisum, uel istum saluari cum sit praedestinatus. Alioquin omnino falsum est, nisi uidelicet ita intelligatur.

[3.112] Quaerendum denique uidetur utrum res possint aliter euenire quam deus prouidit? Quod quidem si ut uerum est ponamus, uidetur necessario consequi quod deus falli possit, iuxta illam regulam:

Cuius possibile est antecedens, et consequens.

Verum quippe est, inquit, quod si res euenit aliter quam deus prouidit, deus fallitur. Quare si possibile est rem aliter euenire quam deus prouidit, possibile est deum falli.

[3.113] Ad quod quidem respondemus quod haec propositio

Possibile est rem aliter euenire quam deus prouidit

habet duos sensus: unum quidem uerum si istud "aliter quam deus prouidit" referamus ad "possibile", aliud falsum si ad "euenire"

coniungamus. Si enim dicamus

Quia rem euenire aliter quam deus prouidit, hoc totum est possibile

falsum est, sicut et "rem euenire aliter quam euenit" hoc totum falsum est. Si uero ita dicamus quod

Illud quod euenit, est possibile aliter quam deus prouidit uel quam euenit

hoc est alio modo quam deus habuit in sua prouidentia uel quam euenit, profecto uerum est, sed nihil <facit> ad supra dictam regulam, cum uidelicet "possibile" non referatur ad totum antecedens praemissae consequentiae illius:

Si res euenit aliter quam deus prouidit, deus fallitur.

Sin autem toti applicetur antecedenti "possibile" ut supra memorata regula seruetur, falsum est, ut diximus, quod possibile sit hoc totum quod "res euenit aliter quam euenit". Unde, cum hoc nullatenus probari possit, nequaquam recipere cogimur quod possibile sit deum falli.

[3.114] Sunt et qui obiciant quod, licet possibile sit res aliter euenire quam deus prouidit, tamen certum est, inquit, quia non eueniunt aliter, sed omnia ita sicut ipse prouidit nec ullo casu disturbabuntur quin ita eueniant. Cum ergo, aiunt, eum qui saluandus est prouidit esse saluandum, uel id quod futurum est prouiderit esse futurum, cur aliqua fiunt a nobis ut ita eueniant quae constat nullatenus impediri uel disturbari, ut dictum est?

[3.115] Sed profecto id recte obicerent, si possent dicere deum haec ita prouidisse, ut quicquid faceremus, ita tamen ut prouisum est euenirent. Verbi gratia, si ita prouidisset aliquem saluandum, ut, siue bene ageret siue male, tamen saluaretur, frustra ille reuera operatur per quae saluari intenderet. At uero cum deus non solum eum saluari, uerum etiam per quae saluaretur prouiderit, tam saluatio ipsius quam opera in diuina fuerint prouidentia, ac per hoc necesse est ut, iuxta hanc dei prouidentiam, opera quoque praecedant per quae saluemur. Sicut autem quicquid prouidit deus, constat euenire nec ullatenus disturbari, ac per hoc frustra quoslibet niti in aliquid ne eueniat quod in diuina

praefixum est prouidentia, ita econtrario frustra quilibet nituntur ut aliquid eueniat quod deus non prouidit, et non solum illi, uerum etiam isti agere irrationabiliter uidentur, falsa existimatione decepti.

[3.116] Quod enim quis ea de causa uel intentione facit, ut aliud inde eueniat si illud inde non est euenturum, nequaquam prouide fit sed magis indiscrete, cum illud propter hoc nequaquam geri conueniat, et recta intentio non sit quam deceptio mentis comitatur, in his etiam quae pia deuotione fiunt. Verbi gratia, est aliquis qui pauperibus prouidens quaedam praeparat, ut eis inde necessaria ministret, sed aliquo casu praeuentus, perdit illa nec eius deuotio quem intendebat effectum consequitur. Numquid hic eius apparatus, propter alimoniam pauperum factus, rationalis est dicendus et non magis pro nihilo est habendus, cum uidelicet pro eo fieret pro quo non oportebat ipsum fieri, ut magis superfluum quam necessarium debeat appellari? Quamuis enim apud deum qui uoluntatem pro opere facti reputat, talis deuotio non priuetur praemio, huius tamen apparatus actio superflua penitus uidetur, nec simplex est oculus intentionis ut clare uideret qui errorem incurrit deceptionis, et in eo frustratus est quod deliberauit, credens scilicet hoc esse faciendum ut illud sequeretur; quo facto, nequaquam illud est consecutum, opera pariter et impensa pereunte.

[3.117] Sed quid in his moror quae ignorantia inuincibilis excusat, cum multa etiam contra rationem scienter agere pietatis affectus cogat? Ecce enim, ut ad bonitatem dei a potentia eius et sapientia transeamus, constat, ut praediximus, ita optime ab ipso fieri uel disponi omnia quo melius non possunt, et tamen multa frequenter eueniunt supra quibus grauius dolemus, tamquam diuinae uoluntati nostra uoluntate contrarii. Unde et apostolus non solum ad congaudendum, uerum et iam ad compatiendum aliis nos plurimum admonet:

gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.

Hinc et ille, sunt Rachelis lacrimae de quibus scriptum est:

Rachel plorans filios suos noluit consolari.

Dolet aecclesia per compassionem de morte martyrum et quibuscumque afflictionibus sanctorum, cum tamen omnia illis in bonum cooperari, sicut apostolus ait, non dubitet. Videt martires interfici et de miseria sic ad beatitudinem transire, nec tam de beatitudine ipsorum gaudet quam de afflictione dolet, cum econtrario, sicut de beato scriptum est Martino, sentiret magis esse gaudendum si rationem uis doloris admitteret. Unde et ueritas:

Si diligeretis me, inquit, gauderetis utique, quia uado ad patrem.

Est et filius senilem patrem tanta dilectione amplectens, ut cum eum naturali morte dissolui conspiciat, et hoc in ipsa dispositione naturae fixum esse non dubitet ut moriatur, eius tamen praesentiam amittere totis uisceribus dolet. Quod quamuis pie geratur, constat tamen omnibus irrationabiliter hoc geri quod et morienti non proficit et lugentem inaniter affligit.

[3.118] Quis denique nesciat non omnes saluandos esse pro quibus oramus aut etiam orare praecipimur, nec omnes ad beatitudinem peruenire quos iuluc uenire uolumus, ex ea uidelicet caritate qua unumquemque sicut nos diligere iubemur? Numquid, si haec nostra oratio uel uoluntas non est rationalis praeceptio diuina qua id agimus non est approbata? Si enim frustra oramus ut saluentur qui saluandi non sunt, aut frustra eos saluari uolumus quos nec iustum est aut bonum saluari sed diuinae dispensationi contrarium, quomodo id bene praecipitur ut faciamus pro illis saluandis quod superfluum, ut dictum est, fit a nobis? Aut cum illos in sua malicia permanentes saluari, ut dictum est, nec iustum nec bonum sit, immo damnari, quomodo id bene rogamus ut fiat quod fieri non est bonum, aut id fieri uelle debemus quod fieri non conuenit? Aut quomodo diuinae bonitati ut nos uelle uel poscere aliquid praecipiat, quod a rectissima eius ordinatione seiunctum est quod nequaquam decreuerit esse faciendum?

Nec id utique sine causa. Non enim in his tantum quae fiunt, sed in his etiam quae fieri non permittit, causa ei rationalis deest, sed tam haec quam illa cur fieri uel non fieri conueniat, nobis ignorantibus, pensat, qui mala etiam ita bene ordinat ut etiam bonum sit mala esse, et quicquid euenit, bonum sit euenire. Unde et mirabile uidetur cur aliqua ex his quae eueniunt ei displicere dicuntur.

[3.119] Aut quomodo peccari prollibeat cum ipsa quoque peccata bonum sit esse, tamquam aliqua nolit esse quae tamen bonum est esse, atque adeo bonum ut nonnulla etiam maxima peccata ita euenire approbet ut dicat:

Necesse est enim ut ueniant scandala; uerumtamen uae illi per quem scandalum uenit.

Quid est autem "uae illi" nisi eum ob hoc damnari; quod tamen per eum fieri oportebat ad quod eum faciendum ipse quoque dominus elegerat?

Unde et ipsemet ait:

Numquid ego duodecim uos elegi, et unus ex uobis diabolus est?

ille profecto quem, ut ait Augustinus, ad effundendum sanguinem suum elegerat, ut tanto eius malo in tanta hominum salute uteretur.

Quomodo autem eum ad hoc faciendum elegerit nisi hoc eum facere conuenit, ut uidelicet per eius traditionem Christus a iudeis occideretur, et sic nos redimeret morte sua? Si enim bonum erat nos redimi morte Christi, quomodo non bonum luit eum mori uel occidi pro nostra redemptione? Quomodo autem bonum fuit eum propter hoc occidi nisi et bonum fuerit ab aliquibus eum occidi uel aliquos eum occidere, ut hoc uidelicet inde contingeret? Si autem bonum <non> fuit, numquid et nobis optandum fuit id fieri quod et fieri oportebat et nostre, saluationi maxime congruebat?

[3.120] Quomodo autem mors Christi nobis optanda fuit uel passio eius desideranda, si ea sine peccato committi non potuit cum innocens interficeretur ab impiis, nisi etiam bonum fuerit tam innocentem ab impiis occidi? Denique quomodo id etiam ipse uoluerit sicut scriptum est:

Oblatus est quia ipse uoluit

et:

Nemo tollit animam meam a me, sed ego pono eam

nisi et hoc in eum fieri bonum esset? Quod tamen nequaquam sine peccato perpetrari constat, ut sic quoque in eum peccari bonum esset, quamuis ipsum peccatum nullatenus esse bonum potest.